

ARANTZAZUKO KONDAIRA
BERTSOTAN

ISBN: 978-84-7240-301-7

L.G.: SS-789-2018

© Arantzazuko Frantziskotar Probintzia

ARANTZAZU E. F.

Arantzazuko Santutegia – 20567 Oñati

Tfn. 943780951 / Tfx. 943783370

Ategorrieta Hirib. 23, 1 esk. – 20013 Donostia

Tel. 943271713

abaltzategi@jakin.eus

Banaketa / Distribución

Castillo de Villamonte, 2. – 01007 Vitoria-Gasteiz

Tfn./Tfx. 945147224

P.E.: info@edicionesfranciscanasarantzazu.com

Graf. Astarriaga – 31178 Abartzuza

ADK – ARANTZAZU DUT KANTAGAI

— III —

**ARANTZAZUKO KONDAIRA
BERTSOTAN**

MENDEBETEKO (1846-1956) HAMAR BERTSO SORTA

Edizioa eta sarrerak

PAULO AGIRREBALTZATEGI

efarantzazu
edizio frantziskotarrak - ediciones franciscanas

Oñati, 2018

ADK

“ARANTZAZU DUT KANTAGAI”

liburu saileko liburukiak:

ADK-I. ARANTZAZU: BOST MENDE TAKO POEMAGINTZA

ADK-II. ARANTZAZUKO BALADAK ETA KOPLA ZAHARRAK

ADK-III. ARANTZAZUKO KONDAIRA BERTSOTAN

ADK-IV. ARANTZAZU BERTSO BERRITAN

ADK-V. ARANTZAZUKO OLERKIAK ETA OLERKARIAK

ADK-VI. ARANTZAZUKO KANTA BERRIAK

ADK-VII. GANDIAGA: ARANTZAZU DUT KANTAGAI

ADK-VIII. ARANTZAZU CANTADO POR SUS POETAS

ADK-IX. AHOZ AHO. ARANTZAZUKO KANTA ZAHARRAK

ADK-X. ARANTZAZUKO ARTXIBOKO BERTSOPAPERAK

AURKIBIDEA

Sarrera (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>)	9
---	---

I. LEHEN BI SORTAK

I.	1834-1846 – Ama Birjina Arantzazukoaren bertsoak: “Orain diradelarik / larehun bat urte”	Anonimoa..... 19
II.	1854 – Ama Birjina Arantzazukoaren bertsoak: “Gure Ama Birjina / Arantzazukoari”	<i>Plazaola</i> 27
	– Bertso sortaren aldaera nagusien taula	45
	– Bertso sortaren aldaera laburrak eta puskak.....	52

II. URTEZ URTE

III.	1881 – A.B. Arantzazukoaren kondaira	<i>F. Arrese Beitia</i> 59
IV.	1881 – Arantzazuko Birjina Amaren kondaira	<i>P. Orkaiztegi</i> 75
V.	1886 – A. B. Arantzazukoaren historia	<i>J. M. Balerdi</i> 93
VI.	1923 – Arantzazuko A.B.aren gertaerak	<i>J. J. Sarasola</i> “Lexo” 103
VII.	1946 – Arantzazuko Amaren edestitxoa	<i>Joan Basurko</i> 113
VIII.	1956 – Arantzazu! Ze izen ederra!	<i>Graziano Anduaga</i> 138
IX.	1956 – Arantzazuko Amari	<i>Graziano Anduaga</i> 143
X.	1956 – Arantzazu	<i>Iñaxi Etxabe</i> ... 159

III. ERANSKINA: ARANTZAZUKO KONDAIRAREN PUSKAK

A)	“Gure Ama Birjina”: Bertso solteak.....	180
B)	Beste bi bertso sorten puskak	189

SARRERA

Oñatiko Uribarri auzoko Zabaleta-behekoa baserriko amonaren ahotatik Arantzazuko kondairaren bertso sorta (1854-koa) entzuten ari omen zen Salvatore Mitxelena: 1943-44 inguruan. 22 bertsoak bota zizkionean “Errodrigotxoren erromantzea” kantatzeko eskatu zion Mitxelenak. Hori zaharra zela eta berak ez zekiela –erantzun emakumeak–; beraien amak bai, amak bazekiela, baina berak ez. Hala eta guztiz ere, Mitxelenak hasiera iradokita, erromantzea osatzeko gauza izan omen zen amona kantuz.¹ Mendebete inguru bazuen ordurako bertso sorta zaharrak, berak buruz eta erraztasunez kantatzen zekienak; baina Erodrigotxoren erromantzea askoz zaharragoa izan –XVI. mendearen hasierakoa agian–.

Anekdotak horretatik abiatzen da Mitxelena Arantzazuko Kanta Zaharren Bildumako erromantze edo baladen eta bertso berrien –gerora jendearen ahotan bertso zahar bihurtuen– arteko bereizkuntza egiteko. Ezaguna eta adituen artean onartua da Arantzazuko herri-literaturaren historian bi garaion arteko bereizkuntza: Balada anonimoena (XVI-XVIII mendeak) eta bertso sorta autoreduzua –nahiz eta azken hauek ere batzuetan ezezaguna izan bertsolari sortzailearen izena– (XIX-XX mendeak).² Lehen garaiko baladek jarraitu dute, jarraitu, herritarren ahotan ia oraintxe arte, gero eta indar gutxiagoz; XIX. mendearen erdialdetik aurrera bertso sortak joan ziren nagusitzen. Mitxelena mutikoak bertsoetan (eta otoitzetan) ikasi omen zuen, ez kanta zahar edo

¹ Ik. ADK sail honetako IX. liburukia: Salvatore Mitxelena, *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta zaharrak* (Ed. krit.: Paulo Agirrebaltzategi), 70. or.

² XIX. mendean sorturiko kantarik ere aurkitu uste du Omaetxebarriak, erromantze edo baladen kategorian sartzekorik, Arantzazuko 1834ko erreketak deitoratzen duen kanta, hain zuzen ere, “beltzen” edo Rodilen (Errodilen) erruz: “Neure Ama Birjina”. Bizkaian abestu zituzten hori osatzen duten bi “bertso” labur errimadunak.

baladetan, Arantzazurekiko jaiera Zarauzko bere jaiotetxean: “Kanta zaharren ilunabarrak” ziharduen orduan berak.³ Bi generoen ezberdintasuna nabarmendu arren –“Zer ikusi gutxi dute, gero, elkarrekin bertsoak eta kanta zaharrak joskeran eta leinargiz”⁴–, biak maite zituen, maite, Mitxelenak, eta biak balioztatzen oso goitik eta bizitzen bere baitan.⁵

Baladez baliatu bazen batez ere bere *Arantzazu. Euskal poema* osatzeko –haien zati asko eta asko hitzez hitz dago sartuta liburuan–, Arantzazuri buruzko geroko bertsoetara ere hainbat aldiz jo zuen. “Joskera eta leinargiz” ezberdintzat jo beharrekoak diren arren, ez dago zalantzarik batasun tematiko handia dagoela, Mitxelenaren iritziz, Arantzazuko “Kanta zaharren” eta bertsoberri antzinakoen artean.

I. Omaetxebarriak, bere aldetik, hiru geruza –“estratos”– bereizten ditu “en el fondo legendario referente a la manifestación providencial de Aránzazu”: 1. XVI. mendean erroak dituzten erromantze edo baladak, Euskal Herrian barna herritarren ahotan zabalduak; 2. Herrietan asmatuiko kondairak –prosazko narrazioak–, lekuan lekukoak, Arantzazuko Andre Mariari buruzkoak; 3. XIX. mendeaz geroko bertso sorten geruza, “claramente marcado por influencias literarias eruditas, sobre todo del *Parainfo Celeste* del buen Padre Luzuriaga”, Arantzazuren historia kontatzen dutenak.⁶ Uste dudanez, 1881 eta 1886tik aurrera aldizkari eta liburutan argitaraturiko bertso sortei buruz ari da Omaetxebarria 3. geruzakoez mintzatzean.

Garai horretaz, baina lehenagotik (agian 1834tik) hasita, ari da seguru-eruenik Omaetxebarria honako hau dioenean: “La antigua tradición no perdió su vitalidad en épocas posteriores. Al mismo tiempo que se

³ Ibid., 81. or.

⁴ Ibid., 71. or

⁵ “Datozela, bai, bertso berririk oro, ederrak badira! Baina hau pena neri ematen didana kanta zaharraren ilunabarrak!” (Ibid. 81).

⁶ Ik. “Leyenda de oro”, in: Ignazio Omaetxebarria, *Arantzazu izena. Evocación Franciscana y Proyección Misionera*, Arantzazu E.F., 2001, 213 or. (Artikuluak 1943. urtean argitaratua da, *Arantzazu* aldizkarian). Lehen geruzakoez duten aire herritar zaporetzurik ez die aurkitzen Omaetxebarriak 3. geruzako kondairei: “...estrofas rimadas que no se remontan más allá del siglo pasado, que se cantan en ritmos de cinco en ocho, carentes de sabor popular, un poco artificiales e inexpressivos” (Ibid., 213. or.).

cantaban nuevos romances, que tenían por tema la reconstrucción del Santuario mandado incendiar por el general Rodil, y se componían nuevos poemas con influencias eruditas de las historias impresas, surgían también ‘Bertsoberris’, que vaciaban el contenido de los viejos romances, en moldes nuevos, pero logrando conservarlo intacto e incontaminado de elementos adventicios”.⁷

“Balada tradizionalen” eta “balada arrunten” arteko bereizketa egina du Mikel Zarate Iker Mintegiak.⁸ –Gaiaren aldetik erlijiozkoak izanik ere, tradizionalen parekoak dira Arantzazuko balada zaharrak, egitura eta historia literarioaren aldetik–. Balada arruntak, berriz, “bertso narratiboak” deitzea hobetsi du Mintegiak; horietakotzat jo genitzake Arantzazuko kondaira kantatzen duten lehen bi bertso sortak, XIX. mendean sortuak izanik, ahoz aho herritartu zirenak. Ondorengoek, haien gai berekoak eta narratiboak izanik ere, bestelako historia izan zuten.

Arantzazuko kanta zaharretan –baladetan nahiz horien jarraiko bertso narratiboetan– zio funtsezkoetako eta gai nagusietako bat da elizaren (ermitaren) eta komentuaren eraikuntzarena, Errodrigotxo artzainaren lehen kantatik bertatik. Ezaguna da historialariek jasotako eta bertsolariak kantaturiko tradizioa: Andre Mariaren eta oñatiarren arteko –eta herritarren beraien arteko– lehia, non kokatu irudia eta harentzako ermita: Oñatiko parrokiaren, Gesaltzan, Azkartzako Santokristo ermitaren parajea... Azkenean Andre Mariak irabazi lehia, eta berak aukeraturiko harkaitzarterik malkartsuenean jaso zuten ermita. Horren testigutzatza “Oñatiarrak, Oñatikuak” ahapaldian utzi zigun balada herritarrak –J. A. Lizarralderen ustez, XVI. mendearen lehen herenekoa berau–.⁹

Ondorengoengan lehia eragin eta ahalegina eskatzeaz gain, harridura eta miresmena pizten zuen paraje hain malkarrean eraiki beharreko –eraikitako– eliza edo komentu berri bakoitzak. Hortik bertsolariaren beharra eta emana, obra berria egiteko herritarren laguntza eskatzeko, nahiz eraikin jaso berria kantatzeko. Testuinguru horretan eta helburu horrekin ipini zituzten Arantzazuko kondaira kantatzen zuten lehen bertso sortak.

⁷ Ibid., 217. or.

⁸ Adolfo Arejita, Igone Etxebarria, Jaione Ibarra, *Mendebaldeko euskal baladak. Antologia*, Bilbao: Labayru ikastegia eta BBK, 1995, 13. or.

⁹ Dozena erdi bat aldaeratan iritsi zaigu kanta laburra.

Ezagunak dira XIX. mendeko Arantzazuko gertakari lazgarri bezain gogoangarriak, mendearen hasieratik zetozenak, baina batez ere 1834tik aurrerakoak. Lehen Gerra Karlista gori-gorian zegoela eta ejerzito liberala Oñatin kokatuta,ugarretan ipini zuen Rodil jeneralaren armadak santutegi osoa –eliza eta komentu– 1834ko abuztuaren 18an. Fraideek alde egin behar izan zuten, Andre Mariaren irudia Oñatiko Bidaurretako elizara jaitsiz. Handik hamabi urtera itzuli ahal izan zuten irudia santutegira, eliza nolabait berreraiki ondoren; apaiz sekular bezala bizitzera beharturik zeuden fraide batzuren ardura pean utzi zuten hori.

Mende erdi pasatxo doa, Arantzazu guztiz kixkali eta birrinduta basamortu bakarti bihurtu zutenetik (1834) ospe handiz Andre Mariaren koroazio jendetsua ospatu zutenerako (1886). Bitartean eliza eta kape-rauen etxea berreraiki zituzten (1846), ume kantarientzako eskola antolatu zuten, erromesentzako ostatua jaso zuten, fraideentzako komentu berria ere eraiki eta komunitatea osatu zuten (1878), santutegirainoko errepidea ireki zuten, eta 1879-1881 urteetako erromesaldi handiak antolatu zituzten Euskal Herri osotik. Eraikuntza berrien ikuskaria eta erromes ugarien emana: Arantzazu biziberritu egin zen, eta santutegiaren itxura guztiz aldatu. Arantzazu berri horren kantari eta testigu dira santutegiaren kondaira kantatzen duten lehen bertso sorta handiak. Urte horietantxe gertatzen da aldaketa, Arantzazuko “Kanta Zaharren” (antzinako erromantze edo baladen) garaitik Arantzazuko kondaira bertso berritan kantatzen duten garaira –bertso berriak nagusituz joango dira herritarren ahotan, nahiz eta antzinako erromantzeak ere abestuz jarraituko duten luzaroan, batzuetan bertso berriekin nahasiz–. Dena dela, bi epe bereizi behar ditugu bigarren mende erdi horretan.

Lehengoa berrogei urte pasatxokoa, 1878an fraide-komunitate berria osatu eta legez bertan bizitzen jarri zen artekoa: berrogei urte luzeko basamortuko ibilaldi neketsua. Eraiste-eraikitze tarte horretan daude kokatuta Arantzazuko bildumako hiru kanta edo bertso sorta: “Neure ama Birjina” laburra (Arantzazu erre ondorengoa), “Orain diradelarik / larehun bat urte” hasten den bertso sorta (1834-1846 bitartekoa, anonimoa) eta “Gure Ama Birjina / Arantzazukoari” hasten den beste bertso sorta luzeagoa (1854, Telleriarteko Plazaolak jarria).

I. Omaetxebarriak “nuevos romances” deitzen dituen horietako adibidea da, zalantzarik gabe “Neure Ama Birjina” kanta laburra, eta Oma-

etxebarriak berak Biktoria Martina Naberanengandik Bizkaiko Gautegiz-Arteagan honetara jaso zuena:

Neure Ama Birjina
Arantzazukua
baltzak erre dotsue
zuri komendua.

Don Karlosek badauka
Bizkaien teilarik,
ez zara zu egongo
komendu bagarik.

Bertso berriaren egitura du 1834ko erreketeta salatzen duen kanta horrek, baina balada zaharren zapore atsegin osoa. Arantzazuko erromantzeen artekotzat hartu izan du hori Omaetxebarriak; “Romances viejos de Aránzazu” titulu pean egindako kanten sailkapen kronologikoetako batean horixe ipini zuen hirugarren aldikoen artean, nahiz eta “bertsoberri” definitu.¹⁰ Areago, “Cancionero popular de Aránzazu” deitu zuen beste sailkapen kronologiko batean Arantzazuko antzinako erromantzeen eta Plazaolaren 1854ko “Gure Ama Birjina” bertso sortaren artean kokatutako erreketaren kanta –1886ko Pello Errotaren “Erregu egin zazu “ hasten den bertso sorta ere sailkapen berean sartu zuen, azken lekuan–.¹¹ Azken batez, esan ahal dugu, Omaetxebarriarentzat Arantzazuko “kondaira” kantatzen duten erromantze-balada zaharren eta ondorengo bertso berrien arteko etenunea eta lotunea dela aldi berean “Neure Ama Birjina” kanta laburra. Nire aldetik, erromantzeen aldeira utzi dut, eta ez dut liburu honetako bertso sorta luzeen artean sartu.

Aipaturiko lehen bi bertso sortek, berriz, liburu honetako lehen atala osatuko dute, biek bakarrik. Arantzazuko erromantze edo baladetatik oso hurbil daude biak eta haiei oso lotuak. Horrexegatik Arantzazuko kanta zaharren aztertzaileek baladekin batera aztertu eta erabili izan dituzte sarritan bi sorta horiek. Bestalde, Arantzazuko garai oso berezia agertzen dute: berrogei urteko basamortuko ibilaldia deitu dudana. Azkenik, Arantzazuko kondaira bertsoan kantatu duten ondorengo sorten oinarri-oinarrian daude.

¹⁰ Ibid., 219. or.

¹¹ Ik. OEA, 3. dok.

XIX. mendeko bigarren garaiaren hasiera fraide-bizitza legezatu, eta komunitatea osatu eta Arantzazuren ardura eskuetan hartu zueneko da, beraz. Arantzazu berreraikita dago funtsean: Andre Mariaren eliza, fraideen komentu eta erromesentzako ostatua –eta gainera errepidea, bazterreko errosarioko kaperekin–. Garaia iritsi da Euskal Herriaren pietatearen erreferentzia bihurtzeko berriro Arantzazu: erromesak era-karri behar dira; eta erromesaldi handi eta zabalak antolatzen hasten dira, Erromak eta apezpikuek beraiek bultzatu eta babestuta.

Horretarako, berriz, Arantzazuren etenaldi historiko luzea gainditu behar da, eta oroipen historikoa berreskuratu. Erromesen mugimendu berria oinarritu eta indartzeko beharrezkoa da Arantzazuren historia jendeari erakustea: kontatutz eta kantatuz.

Horra, beraz, Arantzazuri buruzko historiografia berria. 1880an Julián Pastor Rodríguez-ek argitaratua zuen bere *Historia de la Imagen y del Santuario de Nuestra Señora de Aránzazu*. Baina gero eta gehiago talde handitan igotzen hasiak ziren erromesen espiritua elikatzeke obra xume eta txikiagoak behar ziren eskura. Ondorengo urteetan horrelako liburuxka berriak ugarituko dituzte, erromesek irakurri, entzun edota abesteko modukoak: Arantzazuren legenda kantatzen eta kontatzen duten “kondairak” dira, hitz lauz nahiz bertsotan idatziak. J. A. Lizarralde bere *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* obran (Oñati: EFA, 1950, 418. or.) ematen digu 1881ean argitaraturiko horrelako lau obraren berri: gaztelaniazkoa bat, euskarazkoak beste hirurak. Azken horietakoak dira Felipe Arrese Beitiaren eta Patricio A. Orkaiztegiren bertso sortak, aurrekoak baino askoz luzeagoak, biak titulu beretsukoak: “Ama Virgiña Aranzazucoaren condaira...” (47 bertso) eta “Arantzazuco Virgiña Amaren condaira” (44 bertso).

Helburu berberarekin, literatur lehiaketa antolatu zuten Arantzazun 1886an. Hogei bat idazlan aurkeztu zituzten, gaztelaniaz eta euskaraz. Erdarazkoetan Julián Pastor y Rodríguez-en hiru idazlanak nabarmendu ziren, eta lehen saria irabazi zuen; euskarazkoetan Felipe Arrese Beitiak irabazi zuen lehen saria bere bi idazlanekin. Urte berean, baina lehiaketatik kanpo, Jose Matías Balerdik idatzi zuen Arantzazuren beste kondaira bat bertsotan, zuzenean erromesei eskainia (27 bertso).

Erromes eta herritarrentzako oro har idatzitako bertso sorta horien ildotik etorriko da beste zenbait sorta, XX. mendean: gero eta garatua-

goak eta luzeagoak, baina beti ere Arantzazuko kondaira gaitzat harturik: 1923an Joan Joxe Sarasola “Lexo” bertso-jartzaile ezagunarena; eta 1956an, Arantzazuko basilika berriaren inaugurazioaren kariaz, beste lau kondaira bertsoan: Joan Basurkorena, Arantzazu auzoko Graziano Anduaga “Gesaltzako Aitonaren” bi sorta eta Iñaxi Etxabe oikiar-zarauztarrarena, laugarrena: lauok 1956an bertan Arantzazuk antolaturiko bi literatur lehiaketetan aukezturikoak –Basurkoren sorta izan zen irabazle lehenengoan–.

“Arantzazuko kondaira” kantatzen duten bertso sorta nagusiak –mendebetekoak– bildu nahi izan ditut, beraz, liburu honetara. Nahiz eta gaiaren eta kontaeraren aldetik errepikapen askotxo egon, kondairetako bakoitzak du bere autorearen ukitua eta mezua. Horietako bat utzi dut kanpoan, Antonio Luloaga Legorretakoarena, “Arantzazuko Amaren bersoak” hasten dena (1956); nahiz eta historia kontatzeko asmoz idatzita egon bertso sorta, helburutik oso urruti doa bere aldetik etengabe-ko digresio moralistetan; gainera aparteko liburuxkan argitaratuta daude bertsook, “Arantzazu-ko Amaren bertsuak, Jose Largarate “Oraindaiñe”k jarriak” tituluarekin (Macazaga inpr., Errenteria, u.g.). Arantzazu kantatu duten beste bertso sorta askok ere ukitu izan dituzte hango kondaira zaharreko nahiz historia modernoagoko legenda eta gertaerak, banaka edo zeharka, ikuspegi historiko sistematikoa emateko asmorik gabe. Horrelakoak ez ditut liburuki honetara bildu.

Esana geratu da bertso sorta hauek lehenagoko erromantze edo baladen edukia ematen dutela funtsean. Badituzte, hala ere, bestelako elementuak, Arantzazuko historia idatzietatik jasoak. Garapen luzeagoak ala laburragoak eman, denek dute funtsean eskema beretsua. 1854ko bertso sortak (22 ahapaldikoak) markatzen du neurri handi batez ondorengoaren haria. Horregatik haren gaien ildo aurreratu nahi dut hemen bertsoz bertso, irakurlearen lagungarri:

01. Sarrera eta laguntza eskatzea (1).
02. Andre Mariaren agertzea: aurkezpen orokorra (2).
03. Errodrigok irudia aurkitu zueneko: irudiaren deskripzioa eta otoitza, ahozpezturik; irudia ezkutatuta utzi (3-5).
04. Aitari gertakariaren berri ematea: biak batera berriro Arantzazura doaz, eta ondoren biak Oñatira (6).
05. Errodrigo kalera atera: prozesioa eta Errodrigoren iragarpena... Euririk ez, Andre Mariarentzat aterpea egiten ez badute (7-8).

06. Oñatiko Justizia eta Kabildoa “miraria” ikustera doaz: oholezko estalpea eratu... eta euria berehala (8-9).
07. Esker onez estalpe txukunagoa eskaini nahi herriak (10-13):
 - a) Irudia Oñatiko parrokiari jartzeko bi ekinaldiak;
 - b) Arantzazun ermita eraiki, oholezko estalpearen ordean, eta komentua.
08. Lehen bi suteak; eta berreraikuntza (14).
09. Andre Mariaren irudia aldare berrira eraman zutenekoa; ondorioz fraideen mutualdia (15-16).
10. Ondorengo ezbeharrak, bereziki 1834ko erreketak; elizaren berreraikuntza... eta komentua. Diru eskaera (17-20).
11. Andre Mariak, esker onez, bere babespean hartuko ditu debotoak: konfiantzaz hurbil daitezke berarengana (21-22).

SIGLA ETA LABURDUREN AZALPENA BIBLIOGRAFIA

- AAB – *Arantzazuko Abestien Bilduma* (Ed.: Paulo Agirrebaltzategi; partituren notazio digitala: Ramon Udabe), edizio digitala, 2018. 375etik gora dira piezak; ordenatuta doaz, eta zenbakituta: Z/001, eta horrela.
- ABK – IGONE ETXEBARRIA, *Arantzazuko Balada edo Kanta zaharrak*, Oñati: Arantzazu E.F., 2003.
- ABKZ – Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharrak. Arantzazuko Literatur Artxiboan jasota dauden horrietako guztien bilduma... *Bilduma* ere, besterik gabe, erabili dut batzuetan.
- ADK – PAULO AGIRREBALTZATEGI, *Arantzazu Dut Kantagai*. Arantzazu kantatzen duten balada, olerki, bertso eta bestelako testu poetikoen edizio kritikoa, liburukitan sailkatua. Honako hauxe da horietan III.a.
- AHH – SALBATORE MITXELENA, *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta zaharrak* [ADK-IX] (ABB-ren edizio kritikoa, P. Agirrebaltzategik egina).
- AKDB – “Arantzazu Kantagai. Datu-Basea” (Arantzazuri buruzko balada, koplak, kanta, bertso sorta eta olerkien eta *Arantzazu* aldizkariko bertso eta olerkien datu-base digitala). Edizio kritikoa (P. Agirrebaltzategi).
- AranLitArtx – Arantzazuko Literatur Artxiboa
- BRSVAP – *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* aldizkaria.
- CPV – RESURRECCIÓN MARÍA DE AZKUE, *Cancionero Popular Vasco*, I-II tomo, Bilbao: Biblioteca de La Gran Enciclopedia Vasca, 1968.
- DGA – Demetrio Garmendia Arantzazuko fraide frantziskotarra zenaren artxiboa. Berak jasotako Arantzazuko balada edo kanta zaharren eskuzko sorta txikia (gaur Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduman)
- EERV – ANTONIO ZAVALA, *Euskal Erromantzeak. Romancero Vasco*, [Auspoa Liburutegia], Oiartzun: Sendoa argitaldaria, 1998
- G2T – Arantzazuko Kanta Zaharren Bildumako sortetako bat (Moldatzailea:

- Paulo Agirrebaltzategi); 93 or. fotokopiatu: baladak, bertso sortak eta bes-telako eliz kantak. (Ik. ADK-I, 2. atala).
- HVSA – JOSÉ ADRIÁN LIZARRALDE, *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu*, Oñate: Edit. Aránzazu, 1950.
- KMK – Donostiako *Koldo Mitxelena Kulturunea* adierazteko sigla. Bertako liburutegian aurki daiteke Arantzazuri eta berroren kondairari buruzko zen-bait bertso sorta eta bertsopaper.
- MIG-I – SALBATORE MITXELENA, *Idazlan guztiak-I* (Karmelo Iturria eta Jose Antonio Gandariasek paraturiko edizioa), Oñati: EFA, 1977.
- MIG-II – SALBATORE MITXELENA, *Idazlan guztiak-II* (Karmelo Iturria eta Jose Antonio Gandariasek paraturiko edizioa), Oñati: EFA, 1984.
- OEA – “Omaetxebarriaren Eskuizkribuen Artxiboa”: Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumako sortetako bat, Ignazio Omaetxebarriak bildu eta eskuz transkribatutakoena: 35 dok. (ik. ADK liburu-sorta, I. lib. 2. atala).
- REA/JK – *Romances Euskéricos de Aránzazu* (u. g.), Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumako Koaderno nagusia, 200 or. Horren berri eta deskripzio zabalerako ik. ADK-I, 2. atala: “REA/JK-ren familia ugaria”.
- ORCAIZTEGUI, PATRICIO ANTONIO – IRIONDO, TORIBIO DE (1881), *Jesus eta Mariaren billeracoentzat itz neurtubac, bai eta Egüerri, Garizuma edo Misiyo demboraraco, eta berebat dotriñan dabiltzanentzat, Ama Guciz Garbiyaren alabai lembici, guero berriz aurtengo erromeriyagatic Arantzazuco Virgiñari esqueiñiyac*, Tolosa: Pedro Gurrutxagaren moldiztegia. Liburua ia osorik Orkaiztegik idatzia da; lau kanta bakarrik tartekatu zituen T. Iriondorenak. Arantzazuko kondaira bertsotan kontatuaz gain, hiru abesti ditu liburuak, Arantzazuko Andre Mariari eskainiak.
- ECHEVERRÍA, SILVERIO F. DE – ANTIA, MANUEL ANTONIO (1881), *Ama Virgiña Aranzazucoaren imagiñ eta eleizaren condaira laburra, S. F. de E. gaztelaniaz izcribatua eta M. A. A. euscarara itzulua*, Tolosa: Eus. Lopezen moldiztegia.

— I —
1834-1846

ARANTZAZUKO LEHEN BERTSO SORTA

AMA BIRJINA ARANTZAZUKOAREN BERTSOAK

ORAIN DIRADELARIK / LAREHUN BAT URTE

Bertso-jartzailea: Anonimoa

Bertsopaper inprimatua,
Tolosa: Mendizabalen alargunaren moldiztegia
(REA/JK, 65. or.) (ik. eskuizkribua, G2T, 74-75 or.)

“Arantzazuko lehen bertso sorta” deitu dut, ezagutzen ditugunetan zaharrena delako, 1834-1846 bitartekoa, hain zuzen ere, beherago ikusiko dugunez. Hemengo hau eskuizkribuan eta inprimaturik (bertsopapera), bietara iritsi zaigu. Lehenago ere kantatuko zuten bertso berririk erromesaldien giroan, baina ez dirudi inolako dokumentu idatzirik dagoenik, ez Arantzazuko artxiboan ez bestetan.

1834-1846 bitarteko aldia bereziki larria izan zen Arantzazuren historian, eta horrelaxe bizi izan zuten Arantzazuko fraideek nahiz herriarrek Euskal Herrian zehar. Kiskali eta suntsituta utzi zuen jeneral Rodil-en armada liberalak 1834ko abuztuaren 18ko gau hartan Arantzazu osoa (komentu eta eliza; dorrea bakarrik geratu zen zutik).

Alde egitera behartu zituzten fraideak, baina hauek Andre Mariaren irudia atera ahal izan zuten eta prozesioan Oñatira jaitsi; 12 urtez Bidaurretako Klaratarren monasterioko elizan eduki zuten. Ondorengo urteetan eske handia eta zabala izan zen, berriro Arantzazura eramatekoa; hango eliza nolabait berreraiki ondoren, 1846ko azaroren 19an igo zuten prozesio jendetsuan.

Gertakari gogoangarri hori baino gehiago Arantzazuren kondaira, Andre Mariaren irudiaren aurkikuntzatik 1846an Oñatitik santutegira itzuli zuten artekoa kontatzen dute bertso hauek, sorta inprimatuaren oinean argi eta garbi adierazita dagoenez:

“Aguertu zanetic, milla zortzireun berroguei ta sei-garren urteco azaro-illaren emeretzian Oñatiatic bere leneco toquirá eraman zan arterañoco historia-ren gañean.”

Lehen bertso sorta hau aparteko xamarra da bere laburrean. Arantzazuko kondairaren muina bakarrik ematen du: irudiaren aurkikuntza edo “agerpena”, oñatiarrei berri ematea, “eliza eder” bat egitea oñatiarrek. Ez dago Errodrigoren aitaren konturik, ez du aipatzen oñatiarren prozesioarenik, euriarena ere ez; ez du aipatzen hasierako aterpe edo ermitarena ere; ez ditu aipatzen irudiarentzat ermita edo eliza kokatzeko lekuari buruzko “gorabeherak”.

Bi aldaeratan iritsi zaigu bertso sorta hau: eskuizkribuan (11 bertso) eta bertsopaper inprimatuan (12 bertso).¹² –Azken honetako azkenaurreko bertsoa ez dago eskuizkribuan–. Baina bertso hori gorabehera, bestelako ezberdintasunik ere badago bi iturrietako aldaeren artean; beherago zehazkiago ikus daiteke ezberdintasunon taula –bestalde, bizkaiera-kutsu handiagoa du eskuizkribukoak–.

Bi aldaeren sakonagoko alderaketak eta azterketak, badirudi bertso sorta honen sorrera argitzeko bidea ematen digula. Noizkoak dira ber-

¹² Eskuizkribukoa beste hiru kanta zaharrekin batera dago jasota koaderno txiki batean. Eskuizkribu horretatik egindako beste eskuzko kopia bat dago Euskaltzaindiaren Resurrección María Azkue liburutegiko artxiboko Joan Karlos Gerraren sailean. Koadernotxoaren jatorriari eta Euskaltzaindiko kopiari buruz, ik. Paulo Agirrebaltzategi, “Arantzazuko baladak eta kanta zaharrak. Joan Karlos Gerraren ekarpenari buruz galdezka”, in: *Litterae Vasconicae*, 2010, 11 zenb., 95-118 or.

tso hauek? Bertsopapereko tituluaren azpian “1846” idatzi zuen norbaitek eskuz, seguruenik horko 11. bertsoa kontuan izanik –garbi dago bertsopapera bera geroago inprimatua dela, sarrerako oharraren arabera–. Izan ere, Andre Mariaren irudia berriro Arantzazun ipini zuteneko ospakizuna (1846) kantatzen du bertsoak.

Horrek ez du esan nahi, ordea, sortako beste bertso denak ere egun hartan edo gertakari haren kariatz ipiniak direnik. Alderantziz, badirudi hiru fasetan dagoela osatua bertso sorta hau. 1) Lehen 9 bertsoak: Arantzazuren historia laburtua santutegiaren erreketaekin eta Andre Mariaren irudia Oñatira jaistearekin amaiatzen dira: “Erre zuten eliza / gau triste batian, / hargatik arkitzen *da* / jetxi beharrean” –eskuizkribuan–; bederatzi horiek izan daitezke, beraz, 1834koak edo geroxeagokoak. 2) 10. eta 12. bertsoak eliza berrituari buruzkoak dira, eraikuntza burutu zutenerako gaineratuak itxuraz; adierazgarria da, eskuizkribuan bertan gorago nabarmendu dudatan jatorrizko ‘da’ aditzaren ordez eta gainean kaligrafoak berak ‘zan’ idatzi izana; eliza eraikita zegoenetik begiratu-ta, jakina. 3) Paper inprimatuko azkenaurreko bertsoak (11.ak) Andre Mariaren irudia Oñatitik santutegira eramane eta eliza berrian jarri izana kantatzen du; badirudi 10. eta 12. bertsoen arteko lotura hautsi egiten duela, eta geroago tartekatuta zuela bertsolariak, ospakuntza handiaren egunean edo.

Beraz, bertso sorta osoan hartuta, 1834-1846 urteen artean landutakoa dela esan daitekeela uste dut. Horren hasierak argitasunen bat eskatzen du orduan, honetara hasten baita: “Orain diradelarik / lareun bat urte” –bertsopaperean– eta “Oraintxe diradela lareun bat urte” –eskuizkribuan–. Arantzazuko Andre Maria “agertu” zeneko urteurrenaz ari da, jakina. 1469 (edo 1468) jarri ohi du hori tradizioak, Esteban Garibairi jarraituz. Salvatore Mitxelena 1468ren aldekoa da (ik. *Ama-semeak Arantzazuko kondairan*, in: MIG-II, 318. or.). Baina 1834ri 400 kenduta 1434ra goaz, eta 1846ri 400 kenduta 1446ra atzeratzen gara. Garbi dago, beraz, “Larehun bat urte” delako horrek ez duela data zehatzik adierazten, gutxi –ez hain gutxi– gorabeherako kalkulua baizik, nahiz eta eskuizkribuko aldaerak “oraintxe dirade” esan... 34/22 bat urteren okerra!

Noizkoak dira eskura ditugun Arantzazuko bi dokumentuok: koardnotxoko eskuzkoa eta bertsopaper inprimatua? Garbi dago bi al-

daeren iturriak ezberdinak direla; eskuizkribuko bertsoak beste iturriren batetik kopiatuta daudela dirudi, gorago seinalatu dudan aditz-denboraren aldaketa kontuan izanik. 1846ko ospakizuna baino lehenagokoa izan behar zuen, jakina, jatorrizko horrek. Dena dela, gure eskuizkribuko ortografiak askotxoz geroagokoa ematen du.

Bertsopapera, berriz, Tolosako Mendizabalen alargunaren moldiztegian dago inprimatuta, datarik gabe –artxibokoaren gainean eskuz idatzitako ‘1846’ urtea bertso sorta bera noizkoa den adieraztera dator, ez inprimaketa noizkoa den—. Bertsopaperaren beraren tituluaren azpiko oharak, ordea, argi ematen du aditzera, 1846a baino geroagokoa dela gure bertso paper inprimatua.

Bertsopapareko aldaera, sorta osoa, ekarri dut hona. Aurretik, ordea, bi aldaeren arteko zenbait ezberdintasun seinalatu nahi dut.

	Bertsopapera	Eskuizkribua
1/1	Orain diradelarik	Oraintxe diradela
2/1	Rodrigo Baltzategi	Rodrigo Baltzategiko
2/4	mendi txit latzetan	menditxo latzetan
2/5	horra non topatu du	Hara non bilatu du
3/5-6	Leku honek zureztat / ez du ez balio	leku honek ez du ez / zureztat balio
4/1	Berehala jatxi zan	Bertatik etorri zan
5/3	jarri ziran bertatik	bertatik jarri ziran
5/5	bihotz bihotz osotik	bihotz oso-osuakin
8/5-6	naiz gaiso naiz elbarri	naiz gaixo ta elbarri
8/7-8	Gose ta ekaitzetan / normai bekatari	Gose ekaitz ta beste / normai pekatari
9/3-4	hautu zuan leku latz / menditsu artean	berak hautu zuan / menditxo latzian
10/6	leneko tokian	lenagoko tokian

- 1 ORAIN DIRADELARIK
larehun bat urte,
ditxa bat zitzaigula
etorri det uste;
hau nola gertatu zan
nik esan nahi nuke,
atentzioaz zuek
entzun nazazute.

- 2 Rodrigo Baltategi
zebilen artzantzan,
Aloña inguruko
mendi txit latzetan;
horra non topatzen du
Birjina arantzan,
eta pozturik arras
saltoka hasi zan.
- 3 Begietan zeukanaz
ez zan oso fio.
Zer harrigarri da hau?
Arantzan zu? dio;
leku honek zuretzat
ez du ez balio,
hobego bat norbaitek
egingo *ahal* dio.
- 4 Berehala jatxi zan
Oñati aldera,
mendan zer ikusi
zuan esatera;
ea, herritar onak
doatsuak gera,
etorri zaigulako
Birjina lurrera.
- 5 Oñatiko jendeak
albiste *hau* hartzean,
jarri ziran bertatik
mendiran bidean;
bihotz-bihotz osotik
adora *nahiean*,
Birjina zegoena
arantza gainean.
- 6 Ama Birjinak zeukan
Haurtxoa besoan,

soinulari zuela
ezkila alboan;
bi imajina hauek
ikusitakoan,
belaunikatu ziran
guztiak kanpoan.

7 Bertatik egin zuten
eliza eder bat,
txukunki ifinteko
imajina biak;
bisitatu zitzaten
nahi zuten guztiak,
Jainkoak zabaltzeko
zeruko graziak.

8 Ama Andre Birjina
hasi zan ugari,
mesedeak egiten
eskatzaileai;
zijoakiola nahiz
gaiso nahiz elbarri,
gose ta ekaitzetan,
norma*hi* bekatari.

9 Larehun bat urtean
egon zan pakean,
hautu zuan leku latz
menditsu artean;
erre zuten etxea
gau triste batean,
hargatik arkitu zan
jatxi beharrean.

10 Hamabi urte ditu
pasa Oñatian [*sic*],
Bidaurretako eliza
eder ta handian;

jarri nahiean beti
leheneko tokian,
egiten bazioten
etxea mendian.¹³

11 *Ordu hau etorri da
eskerrak Jaunari,
izan behar duena
guretzat pozgarri;
ikusten degulako
gaur zaigula jarri,
deseo zan tokian
egiaz aspaldi.*

12 Gure Arantzazuko
Amandre Birjina,
horra non dadukazun
etxea egina;
bera ez bada ere
zuretzako dina,
barkatu egiguzu
gure hutsegina.

¹³ 9-10 bertsoak J. A. Lizarralde bere HVSA liburuan jaso zituen eskuizkributik (410. or.). Honetara aurkeztu zituen berak bi bertsoak: “Quizá entablándose inesperada lucha entre los bardos improvisadores, contendían en lamentos de desolación, o imprecaban a los autores del incendio con estas o semejantes estrofas”:

Lareun bat urtean egon zan tokian
berak autu zuan menditxo latzian
erre zuten etxia gau triste batean
argatik arkitzen zan jetxi bearrian.

Amabi urte ditu pasa Oñatian
Bidaurretako eliza eder ta aundian
larri noian [*sic*] beti lenago tokian
egiten bazioten etxia mendian.

–“larri noian” delakoak ez dirudi zentzurik duenik, eta ez dut beste inon aurkitu. Inprimatze-okerra izan ote daiteke, “jarri naian” idatzi beharrean?–.

— II —

1854

ARANTZAZUKO BERTSO GUZTIEN “AMA”

AMA BIRJINA ARANTZAZUKOAREN BERTSOAK

“GURE AMA BIRJINA / ARANTZAZUKOARI”

Bertso-jartzailea: Plazaola

Eskuizkribua (AranLitArtx: BPR, 15–032)

“Gure Ama Birjina / Arantzazukoari” hasten den bertso sorta luzea Arantzazuko Andre Mariari eskainitako bertso guztien *ama* deitu dut, hain handia izan baitzuen arrakasta herrian eta Arantzazuko ondorengo tradizio “historiko-irudimenezkoan”. Ahoz aho zabaldu ziren herrian bertso horiek, eta mende batez behintzat eurrez kantatu zituzten debotoek eta erromesek, osorik nahiz zatika, baita bestelako iturritako kanta zaharretako ahapaldiak eta hemengo bertsoak nahasiz ere. 1956an, bertsook ipini eta handik mendebete osora, “... largo poema de veintidós estrofas, que siguen cantándose con diversas melodías en los más apartados pueblos de Guipúzcoa”, zioen Ignazio Omaetxebarriak.¹⁴

¹⁴ “Arantzazu izena”, in: BRSVAP, XII, 1956, 191-195 or.; *Arantzazu* aldizkaria, XXXVII, 1956, 375. zenb., 273-276 or.; ik. autore beraren *Arantzazu izena. Evocación franciscana y proyección misionera*, Oñati: Arantzazu E.F., 2001, 45. or. Oraindik orain, 2009an ere Batiste Zabala bedaiotarrak buruz kantatuta entzun zitekeen sorta honetako hainbat bertso Internet-eko orrian. Honela zioten orriaren aurkezpenean: “...mingainetik tiraka aritu ondoren, ondorengo koplak hauek abestu zizkigun eta guk grabatu. Oroimenean gordeta dauzkan bertso hauek Arantzazuko Ama Birjina azaldu zenekoaz ari dira”.

Arantzazuko Literatur artxiboan bada koadernotxo bat deigarria: Gure bertso sorta honen 22 bertsoak daude bertan kaligrafia dotorez idatzita, orrialde bakoitzeko bertso bana. Titulua: “Ama Virgiña Arantzazukoaren bersoak”; eta tituluaren azpian urtea –1854– eta honako ohar hau, dirudienez Jose A. Lizarralde idatzia: “Compuestos por un tal Plazaola de Telleriarte Bríncola - Legazpia. Según me dijo el Sr. Galarraga maestro de Ullibarri” –Pedro Migel Galarraga, Oñatiko Uribarri auzoko maisua–. Galarraga maisuak berak idatzitakoa da seguru-erik koadernotxoa. Noiz eskuratu ote zion gure historialariari? 1910 inguruan agian –70 urte zituen orduan Galarragak, eta 24 urteko fraide gaztea zen Lizarralde–. Handik hamabi bat urtera, Arantzazuko kanta zaharrak biltzeko REA/JK koaderno ireki zuenean horrek, Benito Mendia Arantzazuko filosofi ikasleari agindu zion liburuxkako bertso sorta bertan kopiatzeko; hasi ere hasi zen kopiatzen (ik. 56. or.), baina titulua idatzi ondoren, ez zuen jarraitu; hutsik dago orrialdea. “Galarraga” koadernotxoa eta aldaera deituko dut Plazaolaren bertso sortaren kopia hau. Noizkoa ote da? Ortografiari begiratu, XIX. mendearen amaierakoa edo XX. mendearen hasierakoa izan daitekeela dirudi.

J. A. Lizarralderen *Historia de la Virgen y del Santuario de Arantzazu* (HVSA) liburuan sortako 3-4 bertsoak daude jasota (22. or.). Horien jatorriari buruzko zehaztasunen bila honako hau dio oin-ohar-rrak: “Esta graciosa versificación de nuestra leyenda es de un bersolari, natural de Telleriarte, barrio de Legazpia, cuyo nombre no hemos podido averiguar. Aunque compuesta el siglo pasado, el año 1864, al objeto de recoger limosnas cantando sus estrofas, para restauración del Convento, incendiado durante la primera guerra civil, las dos estrofas transcritas son afortunadísimas en la precisión de los conceptos que expresan. Contiene esta leyenda rimada veinte estrofas, esquemas de otros tantos capítulos de nuestra historia. Se han hecho un sinnúmero de ediciones, y los vendedores ambulantes la cantan en romerías, ferias y concursos de gente que se deleitan [*sic*] escuchándola y compra ejemplares de ella con verdadera avidez”.¹⁵ Badago oker pare bat ohar honetan. Susmoa dut liburuko orrialde hau, ohar eta guzti, liburuaren editoreak sartu zuela, Lizarralde ondo baitzekien Telleriarteko bertsolariak Plazaola zuela abizena, gorago aipaturiko “koadernotxo-ko” haren oharraren arabera. Urtea ere oker dago.

¹⁵ A.l., 22. or.

Bertso sortaren aldaerak

Galarragarenarekin batera, bertso sortaren zazpi aldaera ditugu, osoak, 22. bertsokoak; beste hainbat aldaera partzial dugu: 19, 15, 12, 10, 9 bertsoko edo gutxiagoko. Gehienetan ez dakigu zehazki noizkoak (noiz kantatuak eta transkribatuak edota noiz argitaratuak) diren, datarik ematen ez dutelako; eta biltzaileak noiz jaso zituen jakinda ere, gehienetan ez dakigu zenbat lehenagokoa den lekukoaren iturria. Dena dela, 1854an jarrita horien guztien lehen iturria, esan ahal dugu eskura ditugun aldaera nagusi gehienak XIX. mendearen azken aldera jasotakoak direla, edo XX.ean kantatu eta jasoak izanik ere, XIX. mendeko aldaeren oihartzun direla, orduko iturrietan edan eta ikasitakoak.

Aldaeren antzintasun erlatiboa erabakitzeke autore kritiko gehienek hirugarren bertsoari begiratu izan diote: Errodrigo *ahuntzen* bila jartzen dutenak tradizio zaharragokoak dira, *ardien* bila jartzen dutenak, berriagokoak. Irizpide horri begirata, esan dezadan, eskuetan ditugun aldaeretan hamazazpi aldiz behintzat agertzen dela hirugarren bertso hori; eta horietako hamabitan ahuntzen bila doa Errodrigo, eta bostetan ardien bila.

Hogeita bi bertsoko sorta osoen aldaerak zazpi ditugu AKDB datu-basean: eskuizkribu bat (Galarragarena), lau bertso paper (Eibar eta Durangon inprimatuak bana eta Bergarako bi) eta bi *Arantzazu* aldizkarian inprimatuak (J. Arruek eta L. Villasantek bildu eta argitaratuak); horietatik lau dira *ahuntzen* aldekoak, nolabait esateko, eta hiru *ardien* aldekoak. Kritikarien irizpide horixe erabili dut haiek ordenatzekoan.

Eibarko bertso papera (O. Orue inprimategiak argitaratua) Donostiako KMK-n aurki daiteke. Bergarako-1 J. Garate fraideari norbaitek eskura eman eta Arantzazuko artxibora eraman zuen (ik. REA/JK, 66. or.); bizpahiru bertso bezala, inprimategiaren izena ere erdi-janda dago jatorrizkoan: “Juan ---”; seguruenik Juan (F.) López-en inprimategia da, REA/JK koadernoan bertan bai baititugu horrek argitaratutako beste bi bertso paper ere—. Durangon argitaratua ere (Imprenta y Librería de Elosu) REA/JK koadernoan aurki daiteke (69. or.) —Donostiako KMK-n ere bada bertso paperaren beste kopia bat—. Orain arteko hirurak XIX. mendearen azken aldian edo XX. mendearen hasieran argitaratuak izan daitezke, darabilten ortografiaren arabera. Geroagokoa da

Demetrio Garmendia fraidearen artxiboko bertsopaper inprimatua (Bergarakoa-2 deitu dudana), azpian eskuz idatzita dagoen oharra aintzat hartzen badugu: “Reimpresión del año 1926, en la imprenta del Smo. Rosario de Bergara” (DGA, 1. dok.).¹⁶

Beste bi aldaera 22 bertsokoak Jose Arrue eta Luis Villasante fraideek bildu eta argitaraturikoak dira. 1924an argitaratu zuen Arruek *Arantzazu* aldizkarian.¹⁷ Aitona deitzen du lekukoa, eta uste izatekoa da 60-70 urte izango zituela; txikitan ikasitakoak omen zituen bertsoak; haiek sortu zitueneko 1854 urtera hurbiltzen gara, beraz. Askozaz beranduago (1967) argitaratu zuen Villasantek *Arantzazu* aldizkari berean beste aldaera bat, Josefa Ignazia Galdosen ahotatik Oñatin jaso berria.¹⁸ 88 urte omen zituen amonak orduan –1878ko uztailaren 31an jaioa zen–, eta txikitan ikasiak omen zituen bertsoak paperetik.

S. Mitxelenak dioenez, berari ere Oñatiko Uribarriko Zabaleta-beheko amonak abestu zizkion sailean 22 bertsoak. Osorik ez dut hori ezagutzen, bere *Ahoz aho* liburuan dakartzan 2., 3. eta 4. bertsoen testigutzatik baizik (ik. ADK sail honetako IX. liburukia, 68-69 or.). Aldaera hau ere ahuntzen tradizikoa da. –Arruek eta Villasantek argitaratutako eta Mitxelenak baliaturiko jatorrizko testuak ez ditut Arantzazuko artxiboan aurkitu–.

Arantzazuko Kanta Zaharren Bildumako G2T sortan beste hiru aldaera daude, eskuz idatziak eta ez osoak (60-63 or., 19 bertsokoa; 64-65 or., 15koa; 68-69 or., 12koa). Aipatzekoa dut, gainera, Julian Alustiza fraideak bildutako 10 bertsokoa, bere eskuz idatzi eta Arantzazuko artxiboari eskaini ziona. Lauak ikusi ahal dira 22 bertsokoekin batera beheargoko taula sinoptikoan.

¹⁶ Garmendiaren artxiboan bertso sorta honen beste lau kopia laburragoak ere badaude, eskuz idatziak: 9 bertsokoa (2. dok.), 9koa (3. dok.), 6koa (4. dok.) eta 5koa (5. dok.); ez dirudi Garmendiak berak entzun eta transkribatu zituenik; bere lagunen batzuen eskuetatik hartu bide zituen bertsopaperok. Lehen biak Leitzako Plazido bertso-kantariaren ahotatik jasoak dira –hala dago aitortuta bietan–, eta transkribatzailea bat bera da. 6 bertsokoaren azpian ere “Plazido Leitzakoari artuak” dio, baina ez dirudi kantari berarena denik sorta, hain da ezberdina aurrekoetatik. Laugarren sorta Markinatik bidali zion Garmendiari Jaione Aretxabaletak.

¹⁷ IV, 1924, 41. zenb., 291-296 or.

¹⁸ *Arantzazu*, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207 or.

Hemeretzi bertsoko eskuizkribuaren azkenean ohar interesgarria dago: “La copia de un Sr. Pescador. Motrico 25 de Febrero 1925”. –“Mutrikukoa” deituko dut, beraz, hemendik aurrera–. Testua, oro har, Eibar-koaren eta Durangokoaren hurbilekoa da, baina hitzen batzuk aldatuak ditu, eta batez ere hiru bertso falta zaizkio: 17, 19 eta 22; oso nahasi eta anarkikoa du, bestalde, bere ortografia. “Kopia” izateak, aurreragoko testuren batetik jasotzen duela ematen du aditzera; baina narrasegia da kopia, testu inprimatutik egina izateko –inoren ahotatik zuzenean jaso ematen du–. Bestalde, bertsoen ordena aldatuta dago 12.tik aurrera, kontakizunaren haria nolabait bihurrituz.

Hamabost bertsoko aldaeraren iturri-daturik ez dut: eskuizkribua da. Badirudi bertso-kantatzailearen ahotatik zuzenean jaso eta transkribaturiko testua dela, baina ez lekukoaren eta ez biltzailearen berririk dut; ezta urtearenik ere. Oro har, trakets samar transkribatuta dago: bertso motzak, osatu gabeak; bata bestearekin nahastuta ere bai inoiz –14. enean 22. bertsoko lerroak daude sartuta– edota bertso bereko puntuak trukatuak. –Dena dela, artxiboko jatorrizkoaren gain norbaitek eskuz egindako “zuzenketek” ez dituzte haren “akatsak” konpondu–.

Artxiboko hamabi bertsoko eskuizkribua aski traketsa da. Bertsolari kantatzailearen berririk ez du ematen, ez eta transkribatzaile edo kopiatzailearenik ere. Kontakizunaren haria oro har jarraitzen badu ere, zenbait bertso janda dago tartean, bertsoen batzuk motz daude, eta 13.aren ondorengoak denak falta dira. 6. bertsoa lekuz aldatuta dago, eta barruko lerroen batzuk trukatuak ditu; 11. bertso motza ere lekuz kanpo dago.

Julian Alustiza fraideak bildutako aldaera ere aipatua dut. Berak jaso eta transkribatu zuen bere eskuz, kaligrafiari begiratzan badiogu; ez zuen, ordea, kantatzailearen berririk eman. Sortaren bigarren bertsoetik hasten da, eta horren 13. bertsoraino doa, tartean bi jan ondoren. 3. bertsoa erdian moztuta dago, eta 2.a eta azken hirurak lau puntukoak dira, 5ekoak izan beharrean, tartekoren bat janda. Hemengo 6. bertsoa berria eta oso interesgarria da, beste aldaeretan aurkitzen ez dena, 8.aren jarraipena izan badaiteke ere; neurria ere ezberdina da –artzainaren “erronka” moduko hori ez da beste inon ageri Arantzazuko kanta zaharretan, bai ondorengo “kondairetan”–. Hona bertsoa osorik, ortografiaz gaurkotua:

Haren esana jaramon gabe,
 prozesioa aurrera:
 Errodrigok han minberaturik

deitzen / esaten die atzera.
– Nik diodana, atozte danok,
zer esaten dedan aditzera,
halan ez bada bota nazute
haitz batetik han behera.

Beste hamabi iturritan aurki ditzakegu bertso sorta honen puskak Arantzazuko artxiboan edota gure datu-basean. Ez ditut deitu sortaren aldaerak, horren zati txikiak direlako (bertso bakarrekoak edo bikoak; bada laukorik ere), solte nahiz bestelako balada edo kanta zaharren baten barruan sartuta daudenak. Sorta osoko 4. bertsoa, bakarrik edo besteren batekin, sei aldiz ageri da –ez beti osorik, eta bi aldiz behintzat “Nere” (Neuret) Ama Birjina” bihurtuta lehen bertsoaren hasiera–. Deigarria da Joan Kruz Iriondorengandik Arruan jasotako kanta, sorta honetako lehen eta laugarren bertsoak eta “Pausu santuak ongi kontatzen” balada-zatia bateratzen dituenak. Arrietako Frantziska Larraurirengandik jasotakoak sortako lehen bertsoa eta Arantzazuko erromantzeen bestelako zati ezagunak bateratzen ditu. Sorraluzen jasotako “Rodrigo deritxona” kantan ere (Aitzolen artxiboan), sorta honetako zatiak eta bestelako Arantzazuko baladenak daude nahasita, Antonio Zabalak ondo ohartarazi gintuenez.¹⁹

Bertso hauen hedapen handiaren beste seinaleetako bat doinu ezberdinen erabilerarena da. Bi behintzat badaude Arantzazuko kanta zaharren artxiboko koaderno nagusian (REA/JK-n): Arruako Joan Kruz Iriondorengandik jasoa bata (41. or.; ik. AAB: 292), Billabonako Amasako Migel Garzagandik jasoa bigarrena (79. or.; ik. AAB: 307). REA/JK koaderno bereko 68. orrialdean badira beste bi doinu bertso sorta honetako lehen bertsoari egokituak, baina ez dira osoak, eta “Nere (neuret) Ama Birjina hasten dira, “Gure Ama Birjina” beharrean (ik. AAB: 304 eta 306); hala ere, REA/JK-ko orrialde berean badago beste doinu bat –Arantzazuko “Azpilleta Goiko eta Beheko bi amonai jasoa”–, testurik gabea, baina seguruenik gure bertso sorta honi dagokiona, eta bertso osoari egokitzen zaiona (ik. AAB: 305).

Bada sortako 3. eta 4. bertsoen moldaketarik ere: “Rodrigo Baltzategi / Artzaitxo bat zan...” (G2T, 86. or.; ik. AAB: 322). Horren doinua J.

¹⁹ *Euskal Erromantzeak / Romancero Vasco* [Auspoa liburutegia], Oiartzun: Sendoa, 1998, 698. or.

Arruek Leintzen bildutako “Nere Ama Birjina” kantarena bera da. Beste lekukoren batengandik jaso a ote da “Rodrigo Baltzategi” hori, bere horretan, doinu eta guzti, ala norbaitek birmoldatu ote zuen testua, eta Arruek jasotako doinuari egokitu?

Noizkoa bertso sorta?

Noizkoa da Telleriartekoaren bertso sorta? Horren kopia eta aldaera ugariek, gehienek, ez dakarte inolako indikazio esplizitorik bertsoen jatorriaren urteari buruz –bertsopaper inprimatuek argitalpen urtearen berririk ere ez dakarte–. Galarragaren aipaturiko koadernotxoa REA/JK-n kopiatzen hasi zenak, ordea, autore-oharrarekin batera data ere idatzi zuen –1854, Lizarralderen iradokizunez, seguruenik–; bestalde, Durangon argitaraturiko bertsopaperaren fotokopiaren gainaldean (ik. REA/JK, 69. or.) 1853 data idatzi zuen norbaitek –S. Mitxelenak?– eskuz. 1853-1854 urteetan gabiltza, beraz, hasteko.

Bertsolariak berak ematen digu, ordea, bertsoak ipini edo lehenbizikoz kantatu zitueneko dataren nolabaiteko argibidea, zeharkakoa bada ere. Eskutara ditugun bertso sortaren aldaera nagusien – eta 22 bertso guztien– bigarren bertsoa honelatsu hasten da: “Hirureun laurogeita / bost urte badira / Birjina hau zerutikan / gugana etorri da”.²⁰ Aipaturiko Durangoko bertsopaperaren azpian, ordea, honako ohar hau idatzi zuen norbaitek: “Hay otra edición que dice “Lau urte dira” (hirurogeita lau, alegia, eta ez hirurogeita bost). S. Mitxelenak Zabaletako amonarengandik jasotakoari buruz ari da agian.

Dataren kontu hau argitzeko Errodrigok Andre Mariaren irudia aurkitu zueneko ezagutu behar, beraz. Ezaguna da Esteban Garibairen esaldia, horri buruzkoa: “año de mil quatrocientos sesenta y nueve, uno más o menos”. 1468 eta 1469 artean ibili da tradizioa. S. Mitxelenak 1468 hobesten duela dirudi, baina ziurtasunik gabe;²¹ I. Omaetxebarriak, “1468 o 1469” ematen du datatzat.²² J. A. Lizarralde ere Garibairen testigutza dakar, eta ondorengo kalkuluetan 1468aren aldera jotzen due-

²⁰ Badira, bestalde, bertso sortaren eskuizkribu bi (19 bertsoa eta 15koa) bestelako kontaketa egiten digutenak: “Iruragunda larogeyta, / amabost urte dira” dio batak (ik. G2T, 60. or.), eta “Iruren da lareogeyta bat / urte dira”, besteak (ik. G2T, 64. or.). Jatorrizkoaren korrupzioak direla uste izatekoa da, eta ez ditut aintzat hartuko.

²¹ Ik. *Ama-seeak Arantzazuko kondairan*. in: MIG-II, 318. or.

²² Ik. *Arantzazu Izena*, Oñati: Arantzazu E.F., 2001, 131. or

la dirudi;²³ baina, berehala ikusiko dugunez, 1469ko data tradizionalari begiratzeko dio gure bertso sortari data jartzean (1854), bertsolariarentzat aski zelakoan hori, beste inolako irizpide historiko-kritikorik gabe.

Atera ditzagun kontuak... $1468+385 = 1853$: urte horretakoak lirategi berrituz, 1468 emanez gero irudiaren aurkikuntzaren datatzat, doido, Durangoko aldaeraren gainaldean eskuz idatzita dagoen zenbakia. Horren oinean idatzitako oharrari jaramon egingo bagenio, berriz -384 urtekoa balitz, alegia, tartea -1852 an geundeke.

Horago esana dudanez, “1854” data idatzarazi zion, ordea, J. A. Lizarralde Galarragaren koadernotxoak kopiatzen hasi zenari. Nahiz eta Lizarralde berak 1468 hobetsi Andre Mariaren irudiaren aurkikuntzaren data historikotzat, ontzat eman zuen 1469ko data tradizionala, bertsoen jatorri-urtea erabakitzeko: $1469 + 385 = 1854$. Lizarralderen iradokizunari jarraitu zioten gerora autore gehienek: I. Omatxebarriak, besteak beste;²⁴ L. Villasantek ere ez zuen inolako zalantzarik, bertso sorta honen aldaeretakoa bat *Arantzazu* aldizkarian argitaratu zuenean: “Los versos de 1854”. Eta honetara arrazoitu zuen: “Las indicaciones cronológicas que se encuentran en la estrofa 2 y en la 15 permiten deducir con bastante exactitud la fecha de esta composición: 1854. Todo el conjunto de datos que se desprenden de la misma nos llevan también a la misma fecha”.²⁵ Ez dago eragozpenik data hori ontzat emateko, nahiz eta irudiaren aurkikuntza historikoki 1468an ipini. Horixe kontuan izanik, 1853 hobetsi zuen Mitxelenak bertsoen datatzat ($1468 + 385 = 1853$).

Lizarralderen nahiz Mitxelenaren datak “ontzat” emanez, zuzendu beharrekoak dira batoren eta bestearen testuetako ustezko okerrak (autorearenak, editorearenak ala kopiatzailearenak). Izan ere, Lizarralderen HVSA liburuko oin-oharrean, goraxeago aipaturikoan, 1864ko data

²³ HVSA, 40-41 or.

²⁴ “... los bertso-berris de 1854”, dio, besterik gabe (Ik. “Sobre el poema viejo de Arrate”, in: *Eibar*, 1963, n. 6, 7. or; *Arantzazu Izena*, a.l., 232. or. –azken honetan, aurreko orrialdean dagoen ‘1754’ editorearen okerra da, jakina–.

²⁵ *Arantzazu*, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207 or. Azken batez, bertso sorta 1854kotzat jotzen dutenez Errodrigo Baltzategiren aurkikuntza 1469an kokatuko litzateke –tradizioaren indarra–, nahiz eta horietakoren batzuk behintzat 1468 hobetsia izan, bestelako arrazoiengatik, gorago seinalatu dudanez. Eta beharbada S. Mitxelenak horretaz zuen bere iritzia jarraituz ipini zion Durangoko aldaerari 1853ko data: $1468 + 385 = 1853$.

dago idatzita bertso sortarentzat –seguruenik 1854 idatzi beharrean–; *Arantzazu* aldizkariak oker bera egingo zuen, Lizarralderen liburutik bi ahapaldiak jasotzean.²⁶ Mitxelenaren *Ahoz aho* obran, berriz, 1835 urtea irakur dezakegu:²⁷ --53 idatzi beharrean, --35 idatzita.

Bada beste datutxo bat bertso sortan, berorren sorkuntza-datari buruz zerbait adieraz lezakeena. Hamabosgarren bertsoan “berrehun eta hogeita hamabost urte” kalkulatu (¿?) zituen bertsolariak, Andre Mariaren irudia jatorriko kaperatik elizako aldare nagusira aldatu zutenetik. Pentsa daiteke, eliza barruko ermita suntsitu zutenekoaz ari dela bertsoa (1620), baina hor kontatzen den mirarizko istorioa –fraideak mutu geratu omen zirenekoa– askoz lehenagokoa da, lehen aldiz Andre Mariaren irudia aldare nagusira aldatu zutenekoa, alegia –1553an, J. A. Lizarralderen ustez–.²⁸ Barka biezaio bertsolariari bi gertakarien datak nahasi izana: irudia lehen aldiz lekuz aldatu zutenekoa –berehala ermita zaharrera itzultzeko–, batetik, eta behin betiko aldare nagusira aldatu zutenekoa, bestetik.

Pedro Migel Galarragaren aldaera

Ez eredugarriena delako, eta agian ez zaharrena ere, Galarraga aldaera dakart aparte hona, argitaratu gabe eta Arantzazuko artxiboan egonik, bereziki erakargarri zaidalako. Bere berezitasunak eta guzti, bertso paper zaharretako aldaerekin bat dator oro har, eta ahuntzaren tradizioari eusten dio – atzeko oharretan argituko ditut ezberdintasunetako batzuk behintzat–. Badu, ordea, lehen irakurrian harrigarri zaigun testu-ezberdintasun nabarmena beste gehienekiko, hemen argitzekoa: aldaera inprimatu denek 3. bertsoan diote, artzaina Andre Mariaren irudiaren aurrean/aurrera “arrimatu (makurtu, urreratu) *ere zan*”; Galarragarenak kontrakoa dio itxuraz “arrimatu *ere etzan*”. Beste zenbait eskuizkributan ere aurki daiteke “ere etzan” hori. Belarriz entzunaren zuzeneko transkripzio okerra dela uste dut, neurria hausten duelako, besteak beste: *ere zan* > *ere tzan* > *ere etzan*. Argitaratuetan ez dago holakorik. Galagarrak ere seguruenik ahotatik belarrira entzundakoa transkribatu zuen, gero astiroago kopiatzekotan, kaligrafia dotorez.

²⁶ *Arantzazu*, LXV, 1988, 674. zenb., 1. or., azala.

²⁷ AHH, 70. orrialdeko oin-oharra.

²⁸ HVSA, 99. or.

Bertsoen neurriari dagokionez, esan beharra dago besteez baino gehiago zaindu zuela hori Galarragak, eta besteeziko zenbait testu-azberdintasun txikik horri erantzuten diola, oharretan agertuko dudanez. Argibide hauek emanda eta jatorrizko bi doinu aurrean, hona hemen Uribarri auzoko maisuaren aldaera:

Gu-re h. ma frauka sutko- a-
ai pa -ra te- ar likatko bertatol e- do
ki, grazi - a e-mau balit artara ko ver-
si, a-di-ko-ra e-matko mundu quati-
a-ri ueta presentatu dau guzua ber-
o-ri

De Juan Cruz Frondo, de Friona.

Gu-re ma Birjino frauka-sutkora Para be-
ar nistko koseinbatento berri gracia emango balit artara-
Ho neri adi-ke-ra ema- toko mundu gu- su a-ri
no-la presentatu dau guzua be- ro-ri.

Melchior Turrado, a Miguel Carao.
68 años de edad, natural de Amorevillabona

- 1 GURE AMA BIRJINA
Arantzazukoari,
para behar nioke
zenbait bertso berri,
grazia emango balit
hartarako neri,
aditzera emateko
mundu guztiari,
nola presentatu zan
gugana berori.

- 2 Hirureun larogeita
bost urte badira.
Birjina_hau zerutikan
gugana etorri da;²⁹
leku desiertura,
Aloña mendira,
toki_hau eskojitzea(z)
ikaritzen dira;
hau pentsa dezakegu,
hala konbeni da.

- 3 Rodrigo Baltzategiko
pastoretxo bat zan,³⁰
zapatu_egun batean
ahuntzen bila joan zan;
iduritu [*sic*] zitzaion
pertsone ote zan,
pixka baten bildurrez
arrimatu ere zan;³¹

²⁹ Galarragarenean “gugana etorri ta” dago idatzita; beste aldaera guztietan, ordea, “etorri da”; horrela irtepretatzekoa dela iruditu zait hemengo “etorri ta” ere.

³⁰ Oñatin bildutako bi aldaeretan (Galarraga eta Villasante) ‘pastoretxo’, besteetan ‘artzaitxo’. Bertan erabilitako hitza izateaz aparte, bertsoaren neurrirari egokiago datorkio ‘pastoretxo’.

³¹ Jatorrizkoan “arrimatu ere etzan”... Gorago emana dut horren azalpena.

hartxek bilatu zuan
Birjina arantzan.

4 Imajina pollit bat,³²
Haurtxoa besoan,
kanpanila txiki bat
alboan bazuan;
inor(k) behartu gabe³³
soinu jotzen zuan;
belaun biko jarrita
adoratu zuan;
Arantzan zu? izena³⁴
hartxek para zuan.

5 Ikusirik imajina
hain gauza pollita,
aspertu ere ezin zan
begira jarrita;
milagrozkoa zala
zion igarrita;
bestek bila ez zezan,
hara etorrita,
gordea laga zuan
hostoz estalita.

6 Aitari esan zion,
joanda etxera,
nolako imajina
zitzaion atera;
brehala joan ziran
biak ikustera,
hango buelta eginda,
Oñatira osterera,
nola ikusi zuten
parte ematera.

³² “imajina pollit bat”... Beste aldaeretan “emakume eder bat”.

³³ ‘inor’... Beste aldaera askotan bezala, Galarragarenean ere ‘inor’ dago idatzita.

³⁴ “*Arantzan zu?* izena”... “Arantzazu izena” beharrean. Kanta zuzenean inoren aho-
tatik jasoaren seinalea da agian.

- 7 Esan zuan zer gauza
ederra zegoan,
halako gauzik inork³⁵
ez zeukan goguan;
zergatik bi urtean
lehortea zegoan,
jende nekazaria
euri deseotan,
prozesio jeneral bat
orduan zijoan.
- 8 Rodrigok esan zien
boz altu batean:
Zer zabiltzate _horrela
alperrik nekean?
Santa bat hantxen dago
elorri tartean,
ez badegu ipintzen
ura lehorpean,
begira euririkan
logra ditekean.
- 9 Juan zan kabildoa
eta justizia,
ikusi behar zala
hango miraria;
hantxen bilatu zuten
Birjina Maria;
berehala egin zioten
oholez estalia;
haiek etxera orduko
tormentuz euria.
- 10 Bi urte horietan,
esan dedan gisan,
euri premi haundian
jendeak zebiltzan;

³⁵ ‘gauzik’... Beste aldaeretan ‘gauzarik’ dago idatzita; badirudi bertsoaren neurriari egokitzeke dagoela Oñatin erabiltzen ez den ‘gauzik’.

Birjinaren birtutez
nola etorri zan,
jendearen artean
deseo hori zan,
para behar zutela
Oñatiko elizan.

11 Bi alditan ekarri
zuten Oñatira,
baina Ama Birjina(k)³⁶
gabaz erretira
berak aukeratuta
zeukan tokira;
ez zituala nago
pausuak kupira,
hari kontra egiten
kontu txarrak dira.

12 Etsirik ez zuala
eliza hartan gogo,
ez ziran atrebitu
ekartzen gehiago;
bere paraje hartan
nola zuen nahiago,
ermita bat egitea
pentsatu zan gero;
hala egin zioten,
geroz hala dago.

13 Lehendabizitikan zan³⁷
oholez tapatua,
gero, berriz, ermita
zuten formatua;
gero eliza eta
gero konbentua,

³⁶ “Ama Birjina(k)”... Horrelaxe dago ‘k’ eta guzti; aldaera nagusi gehienetan ere horrelaxe dago gainera.

³⁷ ‘lehendabizitikan’... “Lendabizitikan” dago idatzita. Beste aldaera nagusietako ‘lendabizikan’ luzatu egin du hemen bertsolariak, neurriari egokitzeko: zazpi silaba.

egiteagatikan
haren kontentua;
lastimaz da askotan
deskalabratua.

- 14 Eliza ta konbentua
biak ziran erre,
kulparik ez zuala
bi alditan ere;
suak indarra asko
idukita ere,
birtuteak indarrak
beti erredoble;
ez zitzaion mudatu
kolorerik ere.
- 15 Berrehun ta hogeita_hamabost
urte dira ia,
esan biet Arantzazun³⁸
pasa zan miraria;
fraideak eragin zuten
altare berria,
han para behar zala
Birjina Maria;
laster damutu zitzaien³⁹
hara ekarria.
- 16 Lehengo altaretikan
berrira ekartzian,
alabantzak kantatzen
fraideak ari ziran;
derrepente batian
mututu egin ziran;

³⁸ “esan biet”... Aldaera guztietan “esan diet” dago; Villasantek “esan(go) diet” egokitu zuen, baina neurria behartuz; badirudi Galarragaren forma dagokiola testuiguruari: “esan biet” = “esan behar diet”? Oñatin normala da kontrakzio hori.

³⁹ ‘zitzaien’... Bertsoko azken esaldiaren denboran dago hemen aditza; beste aldaera batzuek hautsi egiten dute denbora-konkordantzia: “pasa zan miraria” — “damutu zaie”.

*lehenagoko_*altarera
erretiratzean,
lehen bezela hizketan
berriz jarri ziran.

- 17 *Lehen* egin duelarik
hainbeste milagro,
gero ere pasatzen da
sobra deskalabro;
kulparik gabe dabil⁴⁰
penen heredero;
ez pensatzea norgana
juan behar degun gero,
itxumen horiekin
izutua nago.
- 18 Ez dakit zer motibo
izan dan kaso,
azkenengo gerran ere
erre zuten oso:
jendeak egiten du
karidade asko,
eleiza egin dute
lehen bezin airoso,
orain, berriz, konbentua
nahi litzake jaso.
- 19 Ea ama Birjinaren
karitatiboak,
limosna egiteko
berotu gogoak;
premiak orain dira
lehen baino *haundiago(a)*k
izandu diralako
hemen endreduak;
ezin esan nitzake
hoien motiboak.

⁴⁰ “kulparik gabe”... Honetara idatzi zuen Galarragak, beste aldaeretako “kulpa gabe”.
Bertsoaren neurriagatik seguruenik.

- 20 Ama besoak zabalik
horra non daukagun,
akordatu gaitezen⁴¹
zer esaten digun;
sortu *ahal* badezute⁴²
alderdirik inun,
limosna egitera
prokura dezagun,
hura bere dezentzian
ipinitzen degun.
- 21 Ez da jardun beharrik
alkarren pelean,
degun posibilitadeaz
geure eginahalean;
enpleatuko degu
leku beharrian;
pozik hartuko gaitu
bere magalean,
gloria gozatzeko
eternidadean.
- 22 Akordatu gaitezen
beragatik hemen,
lehenago hura zana
ahaztuak bageunden;
inoiz deskuidoren bat
suzedituarren,
barkazioa eskatzera
guazen *lehenbaitlehen*
beraren mantupera
bizitzera amen.

⁴¹ “akordatu gaitezen”... Aldaera gehienetan “akorda gaitean” forma dago; Galarragarenean eta beste bitan, “akordatu gaitezen”, neurriari egokituagoa.

⁴² “sortu *ahal* badezute”... Beste aldaeretan “sortu *ahal* badezagu” dago idatzita; badirudi azken forma hau egokiago dagoela.

ALDAEREN KONPARAZIO-TAULA BI

Jarraian 1854ko bertso sortaren aldaera ugarien taula eskaintzen dut, bitan banatuta: aurrenik osoenak (22 bertsokoetatik 10 bertsokoetarainokoak) eta ondoren 9 bertsokoetatik 2 bertsokoetarainokoak. Alde batera utzi ditut sortako bertso bakanak, autonomo nahiz beste kantaren baten barruan sartuta ageri direnak.

Bertso sortaren kopiak eta aldaerak konparatzean, I. eta II.a hartu ditut oinarritzat. Testuan oro har berdinak dira biak, ortografi ezberdintasunak kanpo; III. eta IV. aldaerekin batera antzinakoentzat har ditza-kegu horiek: lauetan *ahuntzen* bila zebilen Errodrigo mendian, eta ez *ardien* bila. Aldaera ezberdinen antzinatasunaren irizpidetzat jarri izan dute, esana dudanez, autore kritikoeak ahuntzen kontua. Egia esan, konparazio-taulan ikusi ahal izango denez, bertso sortaren hamaika aldaera luzeenetatik bederatzik dakarte *ahuntzen* tradizioa hirugarren bertsoan; eta bik bakarrik *ardiena*: V. eta VI.ak. Villasanteren aldaerak ere (IV), oso berandu jasotakoa izanik (1967), XIX. mendeko tradizioari heltzen dio zuzenean, lekukoak hala aitortuta: 1878ko uztailaren 31an jaioa bera, lehenagoko bertsopaperen batetik ikasiak omen zituen txikitan.

Arruek (VI) ez zituen nonbait bertso sortaren paper inprimatuak ezagutzen, 1924an berak Leintzeko aldaera jasotzean: horrek ez du esan nahi geroagokoak direnik; seguruenik lehenagokoak dira I.a, II.a eta agian V.a ere bai, baina Arantzazuko artxibora geroago iritsi ziren. Azken horri lotzen zaio VI.a 3. bertsoan; baina aldaera ortografikoak ugariak dira, morfologikoren bat edo beste ere bai, baita hitz-aldaera pare bat ere. Puntuazioa ere aski ezberdina da Arrueren testuan. Galagarragaren koadernotxo (III) ere ez ote zuen ezagutzen?

Bertsoen testuak eta hitzak aldaeretan agertzen diren bezala ekarri ditut hona: bertako ortografia eta formak guztiz errespetatuz. 22 bertso baino gutxiagoko aldaerek, bertso-hutsuneak edukitzeaz gain, batzuetan jasotako bertsoen ordena aldatu egin dute; horrelakoetan ordenatu egin ditut bertsoak, aldaera osoekin parekatzeko. Gainera bizpahiru bertsoko aldaeraren batek edo bestek badute erantsita beste nonbaiteko bertsoen bat; horrelakoak taularen azkenean datoz, dagokien zutabea, baina sorta osoaren 22 laukitik kanpo, 23. mailako laukian edo.

1854ko BERTSO SORTAREN ALDAERA NAGUSIEN TAULA

22-10 BERTSOKO ALDAERAK

I	II	III	IV	V	VI	VII	—19—	—15—	—12—	—10—
Bertsopapera (Eibar) KMK	Bertsopapera (Bergara) REA/JK, 66	P. M. Galarraga (Oñati) AranLitArtx, 15-032	L. Villasante (Oñati) Aranzazu, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207	Bertsopapera (Durango) REA/JK, 69 + KMK	J. Arrue (Aretxabaléta) Aranzazu, IV, 1924, 41. zenb., 291-296	Bertsopapera (Bergara) DGA, I. dok.	—19— GZT, 60-63	—15— GZT, 64-66	—12— GZT, 68-69	—10— REA/JK, 90-92
1 Gure Ama Virgiña Aranzazukoari, Para bear nizeaque! Cembait berso berri: Gracia emango balit Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama Virgiña Aranzazukoari, Para bear nizeaque Cembait berso berri Gracia eman [balit] Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama Birjiña Aranzazukoari, Para bear nizeake Zembait berso berri Gracia emango balit Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama Birjiña Aranzazukoari, Para bear nizeake Zembait berso berri Gracia emango balit Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama Virgiña Aranzazukoari, Para bear nizeaque Cembait berso berri Gracia emango balit Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama Birjiña Aranzazukoari, Para bear nizeake Zembait berso berri Gracia emango balit Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama Birjiña Aranzazukoari, Para bear nizeake Zembait berso berri Gracia emango balit Artarako neri, Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Gure Ama virgiña aranzazukoari [sic] parabiardioscat zenbait berso berri gracia emango balit artarako neri aditzera emateko mundu gustiari nola presentatuzan gugana berori.	1 Gure Ama Birgiña Aranzazukoari Para beardiozkat Zembait berso berri Gracia emango balit Artarako neri Aditzera emateko Mundu gustiari, nola presentatuzan guganaberori	1 Gure Ama Virgiña Aranzazukoari para biar nioska cembait berso berri. Graciemangobalit artarako neri adichera emateco Mundugustiari Nola presentatuzan guganaberori
2 Irureun da laroguetia Bost urte badira, ² Virgiña au Cerutican Gugana etorrida; San desiertora Aloña mendira, Toki au escogitza ⁴ Toqui au escogitza ⁴ Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu Ala combenida.	2 Irureun da laroguetia Bost urte badira, Virgiña au cerutican Gugana etorri ta San desiertora Aloña mendira, Toki au escogitza Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu Ala combenida.	2 Irureun lagorei ta Bost urte badira, Virgiña au zerutikan Gugana etorri ta San desiertora Aloña mendira, Toki au escogitza Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu Ala combeni da.	2 Irureun da larogeta Bost urte badira, Birjiña au zerutikan gugana etorri da, Leku desiertora Aloña mendira, Toki au eskojitza Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu ala kombeni da.	2 Irureun laroguetia Bost urte badira, Virgiña au Cerutican Gugana etorrida; San desiertora Aloña mendira, Toki au escogitza Toqui au escogitza Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu Ala combenida.	2 Irureun larogeta Bost urte badira, Birjiña au zerutikan Gugana etorri da; Zan desiertora Aloña mendira, Toki au eskojitza Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu Ala combeni da.	2 Irureun larogeta Bost urte badira, Birjiña au zerutikan Gugana etorri da, Zan desiertora Aloña mendira, Toki au eskojitza Ikaratzen dira, Au pentsa dezakegu Ala combeni da	2 Iruragunda laroguetia amabost urtedira Virjiña au serutican, Gugana etorrida Zan desiertora alona mendira Toki au escogitza Ikaratu dira, Au pentsa dezakegu ala combenida.	2 Irureun da larogeyta bat Urte badira Virgiña zerutican Gugaran etorri da Zan desiertora Aloña mendira Toki au eskogitza Ikaratu dira, Au pentsa dezakegu Ala combenida.	2 Ynruenda Larogeta Bost urte badira Virgiña cerutican gugana etorrida zan desiertura Aloña mendira Toqui au escogitza Ycarachendira Au pentsa dezakegu ala combenida.	1 Irureun ta larogei ta bost urte badira Birjiña gugana zerutik etorri da zan desiertua. Aloña mendira Toki au eskogitza Ikaratzen/tu dira konsidera dezagun ala kombeni da.
3 Rodrigo Balzateguico ⁶ Artzaicho bat zan, Zapatu egun batean Auntzan bila juan zan, ⁶ Inuritu citzayon Persona ote zan, ⁷ Piscabana bildurrez Armatu ere zan, ⁸ Archech billatu zuan Virgiña aranzan.	3 Rodrigo Balzateguico Artzaicho bat zan, Zapatu egun batean Auntzan bila joan zan; Inuritu citzayon] Persona ote zan, Piscabana bildurrez Armatu ere zan, Archech billatu zuan Virgiña aranzan.	3 Rodrigo Balzategiko Pastoretxo bat zan, Zapatu egun batean Auntzen bila juan zan; Inuritu zitzaion Persona ote zan Pixkabaten bildurrez Armatu ere (e)zan Archech billatu zuan Virgiña Aranzan.	3 Rodrigo Balzategiko Pastoretxo bat zan, Zapatu egun batean Auntzen bila joan zan; Inuritu zitzaion Persona ote zan. Pixkanaka bildurrez Armatu ere zan Archech billatu zuan Birjiña aranzan.	3 Rodrigo Balzategu Artzaicho bat zan, Sapatu egun batean Ardi bila joan zan; Inuritu zitzaion Kampaia ote zan, Au entzunaz bildurrez Makurtu ere zan, Anxe billatu zuan Virgiñay-aranzan.	3 Rodrigo Balzategu Artzaicho bat zan, Sapatu egun batian Ardi bila juan zan; Inuritu zitzaion Kampaia ote zan, Au entzunaz bildurrez Makurtu [sic] ere zan Anxe billatu zuan Birjiña aranzan.	3 Rodrigo Balzategiko Artzaicho bat zan Zapatu egun batean Auntzen bila juan zan Inuritu zitzaion Persona otesan Piskabat bildurtuaz Orrenganatu eginzan Antxe billatu zuan Virgiña aranzan.	3 Rodrigo balzateico pastoretxobatsan sapatu egubatian auntzen bila juansan iduritu sitzaion persona otesan puscabat bildurturic arrima etesan anxe billatu zuan virgiña aransan.	3 Rodrigo Balzateico artzaicho bat basan sapatu egubatian auntzen bila juan san inuritu zitzaion persona otesan piscabaten bildurres arrimatuere echen aunehc billatu suan virgiña aransan.	2 Rodrigo Balzategi-ko artzaicho bat zan zapatu egun batez auntzen bila juan zan inuritu zitzaion persona (y)ote zan pixka baten bildurrez arrimatu ere etzan.	2 3 4 5 6 7 8 9 10
4 Emacume eder bat ⁹ Aurchoa besoon, Campanilla chiqui bat Albuan bazuan; Inork beartu bague: Soñu jotzen zuan, Belauinico jarrita, Adoratu zuan Aranzazu icena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurchoa besoon, Campanilla chiqui bat Albuan bazuan; Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauinico jarri ta Adoratu zuan, Aranzazu icena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon Campanilla txiki bat albuan bazuan; Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, belauinico jarrita adoratu zuan, Aranzazu izena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon, Campanilla txiki bat albuan bazuan; Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauinico jarrita Adoratu zuan, Aranzozu [sic] izena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon, Kampanilla txiki bat Albuan bazuan, Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauinico jarrita Adoratu zuan, Aranzazu izena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon, Kampanilla txiki bat Albuan bazuan, Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauinico jarrita Adoratu zuan, Aranzazu izena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon, Kampanilla txiki bat Albuan bazuan Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauinico jarrita Adoratu zuan, Aranzazu izena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon Campanilla txiki bat Albuan bazuan Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan Belauinico jarrita Adoratu zuan Aranzazu izena Archech para zuan.	4 Emacume eder bat Aurtxoa besoon Campanilla txiki bat Albuan bazuan Inork beartu gabe Soñu jotzen zuan Belauinico jarrita Adoratu zuan Aranzazu izena Archech para zuan.	3 Emacume (y)eder bat aurcho bat besuan kampanilla txiki bat albuan bazuan inork beartu gabe soñu jotzen zuan.

I --22-- Bertsopapera (Eibar) KMK	II --22-- Bertsopapera (Bergara) RE/A/JK, 66	III --22-- P. M. Galarraga (Oñati) , 15-032	IV --22-- L. Villasante (Oñati) Arantzazu, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207	V --22-- Bertsopapera (Durango) RE/A/JK, 69 + KMK	VI --22-- J. Arruc (Arexabaleta) Arantzazu, IV, 1924, 41. zenb., 291-296	VII --22-- Bertsopapera (Bergara) DGA, I. dok.	--19-- G2T, 60-63	--15-- G2T, 64-66	--12-- G2T, 68-69	--10-- RE/A/JK, 90-92
5 Icusiric imagiña Ain gausa polita, Asperu ere ezin zan begura jarrita; Milagrokoa zala Zion igarrita, Bestek bila etzezan ara etorrita, Gordea laga zuan Ostroz estalita.	5 Icusiric imagiña Ain gausa polita, Asperu ere ezin zan begura jarrita; Milagrokoa zala C'ion igarrita Bestek bila etzezan ara etorrita, Gordea laga zuan Ostroz estalita.	5 Icusirik imajiña Ain gausa polita, Asperu ere ezin zan begura jarrita Milagrokoa zala Zion igarrita, Bestek bila etzezan ara etorrita, gordea laga zuan, ostroz estalita.	5 Icusirik imajiña Ain gausa polita, Asperu ere ezin zan begura jarrita, Milagrokoa zala Zitazon atera, Bereala joan ziran biak ikustera, Ango buelta eginda Oñatira ostera, Nola ikusi zuten Parte ematera.	5 Icusirik imajiña Ain gausa polita, Asperu ere ezin zan begura jarrita, Milagrokoa zala Zion igarri, ta, Bestek bila etzezan Ara etorrita, Gordea laga zuan Ostroz estalita.	5 Icusirik imajiña Ain gausa polita, Asperu ere ezin zan begura jarrita, Milagrokoa zala Zion igarri, ta, Bestek bila etzezan Ara etorrita, Gordea laga zuan Ostroz estalita.	5 Icusirik imajiña Ain gausa polita, Asperu ezintzan Begura jarrita, Bestek bila etzezan Ara etorrita; Gordea laga zuan Aitari esan zion Juan etxerata.	5 Icusirik imagiña Ain gausa polita Asperu ezintzan Begura jarrita, Bestek bila etzezan Ara etorrita; Gordea laga zuan Aitari esan zion Juan etxerata.	4 Y cusirik ymagiña ain gausa polita aspetuere esin san begura jarrita milagrokoa zala zion igarrita bestek bila ez dezan ara (y)etorrita gordia laga zuan ostroz estalita.	4 Icusirik imajiña Ain gausa polita Asperu ere ezin zan begura jarrita milagrokoa zala zion igarrita bestek bila ez dezan ara (y)etorrita gordia laga zuan ostroz estalita.	4 Icusirik imajiña Ain gausa polita Asperu (y)ere ezin zan begura jarrita milagrokoa zala zion igarrita bestek bila ez dezan ara (y)etorrita gordia laga zuan ostroz estalita.
6 Aitari esan zion Juanda echera Nolako imagiña Citrayon atera, Bereala joan ziran Biak ikustera, Ango buelta eginda Oñatira ostera, Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aitari esan cion Joanda echera, Nolako imagiña Citrayon atera, Bereala joan ziran Biak ikustera Ango buelta egin da Oñatira ostera, Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aitari esan zion joanda etxera, nolako imajiña zitazon atera, Bereala joan ziran biak ikustera, Ango buelta eginda Oñatira ostera, nola ikusi zuten parte ematera.	6 Aitari esan zion, Joanda etxera, Nola imajiña Zitazon atera, Bereala joan ziran biak ikustera; Ango buelta eginda Oñatira ostera, Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aitari esansion juanda echera nolako imajiña sitazon atera Bereala joan ziran biak ikustera, Ango buelta eginda Oñatira ostera Nola ikusituen parte ematera.	6 Aitari esan zion Joanda etxera, Nolako imajiña Zitazon atera, Bereala joan ziran biak ikustera, Ango buelta eginda Oñatira ostera, Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aitari esan zion juanda echera nolako imagiña Zitazon atera Biak ikustera Ango buelta eginda Oñatira ostera Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aitari esan zion juanda echera nolako imagiña sitazon atera Bereala joan ziran biak ikustera Ango buelta eginda Oñatira ostera Nola ikusi zuten Parte ematera.	5 Aitari esan zion juanda echera nolako imagiña sitazon atera Bereala joan ziran biak ikustera Ango buelta eginda Oñatira ostera Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aitari esan zion juanda echera nolako imagiña sitazon atera Bereala joan ziran biak ikustera Ango buelta eginda Oñatira ostera Nola ikusi zuten Parte ematera.	6 Aren esamai casuric ezta procesiyya aurrera, eta Rodrigoc minberaturic ezaten diye atzera: Nik diyona atoste danoc beguis, arren, icustera, ala ezpada berialaxe bota ni aitzetico bera.
7 Esan zuen zer gauza Ederra cegoan, Alaco gauzarik inõrk Eizeukan gogoan; Cergatic bi urtean Legortea cegoan, Gende nekazaria Euri desoan, Proccio general bat ¹¹ Orduan cijoan.	7 Ezan zuen zer gauza Ederra cegoan, Alaco gauzarik inõrk Eizeukan gogoan; Cergatic [sic] bi urtean Legortea cegoan, Gende nekazaria Euri desoan, Proccio general bat Orduan cijoan.	7 Ezan zuen zer gauza ederra zegoan, alako gauzarik inõrk eizeukan gogoan, zergatik bi urtean legortea zegoan, jende nekazaria euri desoan, proccio jeneral bat orduan zijoan.	7 Esan zuen zer gauza Ederra zegoan, Alako gauzarik inõrk Eizeukan gogoan, Zergatik bi urtean Legortea zegoan, Jende nekazaria Euri desoan; Proccio aundi bat Orduan zijoan.	7 Esan zuen zer gauza Ederra zegoan, Alaco gauzarik inõrk Eizeukan gogoan, Zergatik bi urtean Legortea zegoan, Gende nekazaria Euri desoan, Proccio aundi bat Orduan cijoan.	7 Esan zuen zer gauza Ederra zegoan, Alako gauzarik inõrk Eizeukan gogoan, Zergatik bi urtean Legortea zegoan, Jende nekazaria Euri desoan; Proccio aundi bat Orduan zijoan.	7 Esan zuen zer gauza Ederra zegoan, Alaco gauzarik inõrk Eizeukan gogoan, Zergatik bi urtean Legortea zegoan, Jende nekazaria Euri desoan; Proccio aundi bat Orduan zijoan.	7 Esan zuen zer gauza Ederra zegoan, Alaco gauzarik inõrk Eizeukan gogoan, Zergatik bi urtean Legortea zegoan, Jende nekazaria Euri desoan; Proccio aundi bat Orduan zijoan.	7 Esan zuen zer gauza Ederra zegoan, Alaco gauzarik inõrk Eizeukan gogoan, Zergatik bi urtean Legortea zegoan, Jende nekazaria Euri desoan; Proccio aundi bat Orduan zijoan.	7 Alaco gausarik yñork esuecan goguan jende necasaria euridesuan cergati bi ortian legortiaecuan, Virginiarenaren [?] proscio generalbat orduan sijuan.	6 *** Aren esana jaramon gabe proccioa aurrera Erdrogoc an minberaturik deitzen (esatan die y)atzera. -Nik ditona atozte danok zer esaten dedan aditzera, dalan (y)ezpada bota nazute aitz-batearik an bera.
8 Rodrigoz [sic] ezan zien Boz altu batean, Zer sabiltzate orrella Alperrik nequean? Santa bat antxen dago Elorri tartean, Espadegu paratzen Ura legorpean, Begura currican Logra ditequean.	8 Rodrigoc esan cien Boz altu batean, Zer sabiltzate orrella Alperrik nequean? Santa bat antxen dago Elorri tartean, Ezpadegu ipintzen Ura legorpean, Begura currican Logra ditequean.	8 Rodrigoc esan zien boz altu batean: Zer sabiltzate orrella Alperrik nequean? Santa bat antxen dago elorri tartean, ezpadegu ipintzen ura legorpean, begira currican logra ditekean.	8 Rodrigoc esan zien Boz altu batean: Zer sabiltzate orrella Alperrik nequean? Santa bat antxe dago Elorri tartean, Ezpadegu ipintzen Ura legorpean, Begura currican Logra ditekean.	8 Rodrigoc esan zien Boz altu batean: Zer sabiltzate orrella Alperrik nequean? Santa bat antxe dago Elorri tartean, Ezpadegu ipintzen Ura legorpean, Begura currican Logra ditekean.	8 Rodrigoc esan zien Boz altu batean: Zer sabiltzate orrella Alperrik nequean? Santa bat antxe dago Elorri tartean, Ezpadegu ipintzen Ura legorpean, Begura currican Logra ditekean.	8 Rodrigoc esan zien Boz altu batean Zer zabiltzate orrella Alperrik nequean Santa bat antxe dago Elorri tartean; Espadegu paratzen Ura an legorpean Begira currican Logra ditekean.	8 Rodrigoc esan zien Boz altu batean Zer zabiltzate orrella Alperrik nequean Santa bat antxe dago Elorri tartean; Espadegu paratzen Ura an legorpean Begira currican Logra ditekean.	8 Rodrigoc esan sien bos altubatan cer sabiltzate (y)orrella alperrik nequean santabat antxen dago elortiantian esbadeguparaten ura legorpiian begura (y)curi au logra ditekean.	5 Rodrigoc esan zien boz altu batean Zer zabiltzate (y)orrella alferrik nekian? -Santa bat antxen dago, elorri tartian ezpadegu paratzen ura legorpiian begura (y)curi au logra ditekean.	

I —22— Bertsopapera (Eibar) KMK	II —22— Bertsopapera (Bergara) REA/JK, 66	III —22— P. M. Galarraga (Oñati) AranLItARTx, 15-032	IV —22— L. Villasante (Oñati) AranLItARTx, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207	V —22— Bertsopapera (Durango) REA/JK, 69 + KMK	VI —22— J. Arrue (Aretxabalaita) AranLItARTx, IV, 1924, 41. zenb., 291-296	VII —22— Bertsopapera (Bergara) DGA, I. dok.	—19— GZT, 60-63	—15— GZT, 64-66	—12— GZT, 68-69	—10— REA/JK, 90-92
9 Juan zan cabildoa Eta justicia, Ikusi bear zala Ango miraria; Anche billatu zuten Virgiña Maria, Bereala eguin cioten Olez estalia, Aye echera orduco Tormentus euriya.	9 Juan zan cabildoa Eta justicia, Ikusi bear zala Ango miraria; Anche billatu zuten Virgiña Maria, Bereala eguin cioten Olez estalia, Aye echera orduco Tormentus euria.	9 Juan zan Cabildoa Eta Justicia Ikusi bear zala Ango miraria; Antxen billatu zuten Virgiña Maria, Bereala egin zioten olez estalia Aiek etxera orduko Tormentus euria.	9 Joan zan kabildoa eta justizia, Ikusi bear zala ango miraria; Antxe billatu zuten Birjiña Maria, Bereala egin zioten olez estalia, aiek etxera orduko tormentuz euria.	9 Juan zan cabildoa Eta justicia, Ikusi bear zala Ango miraria; Anche billatu zuten Virgiña Maria, Bereala eguin cioten Olez estalia, Aye echera orduco Tormentus euria.	9 Juan zan kabildoa Eta Justizia, Ikusi bear zala Ango miraria; Antxe billatu zuten Birjiña Maria, Bereala egin zioten Olez estalia; Aye etxera orduko Tormentuz euriya.	9 Juansan Cabildu eta justicia ikus biarsala ango miradia anche billatusen virgiña maria Bereala egin zioten olez estalia Aye etxera orduco tormentus euria.	9 Juan zan kabildua Eta justiziya Ikusi bear zala Ango mirariya Antxe billatu zuten Virgiña Mariya Bereala egin zioten Olez estaliya Ayer etxera orduko Tormenduz euriya.	6 Juan siran cabildua eta justicia ycusibiar sala ango miraria laster egin cioten olez estaria aiee echera orduco tormentus euria, Esan zuen cergausa ederra seguan.	6 Juan siran cabildua eta justicia ycusibiar sala ango miraria laster egin cioten olez estaria aiee echera orduco tormentus euria, Esan zuen cergausa ederra seguan.	7 Juan zan kabildua (y)eta justizia ikus biar zala ango miraria. Antxen billatu zuten Birjiña Maria, Bereala egin zioten olez estalpia. Aiek etxera orduko tormentuz euria...
10 Bi urte orietan Esan dedan guisan, Euri premi aundian Gendeac cebiltzan; Virgiñaren virtutez Nola etorri zan, Gendearen artean Deseo ori zan, Para bear zutela Oñatiko elizan.	10 Bi urte orietan Ezan dedan gisan Euri premi aundian Gendeac cebiltzan; Virgiñaren virtutes Nola etorri zan, Gendearen artean Deseo ori zan, Para bear zutela Oñatiko elizan.	10 Bi urte orietan Esan dedan gisan, Euri premi aundian jendeak zebiltzan; Virgiñaren birtutez Nola etorri zan, jendearen artean deseo ori zan, Para bear zutela Oñatiko elizan.	10 Bi urte orietan Esan dedan gisan, Euri premi aundian jendeak zebiltzan; Virgiñaren birtutez Nola etorri zan, jendearen artean Deseo ori zan, Para bear zutela Oñatiko elizan.	10 Bi urte orietan Esan dedan guisan, Euri premi aundian Gendeac zebiltzan; Virgiñaren birtutez Nola etorri zan, Gendearen artean Deseo orizan, Para bear zutela Oñatiko elizan.	10 Bi urte orietan Esan dedan gisan, Euri premi aundian jendeak zebiltzan, Virgiñaren birtutes Nola etorri zan, jendearen artean Deseo ori zan, Para bear zutela Oñatiko elizan.	10 Bi urte orietan esandedan guisan euri premia aundian jendia sebiltzan virjiñaren birtutes nola etorrian jendiaeren artian desio ontsan para biarsuela Oñatiko elisan.	9 virtutes nola etosan para bear zutela Oñatiko elisan	10 Bi alditan eraman Zuten Oñatira, Baña ama Virgiñac Gabaz erretira, Berac escogitua, Ceducan toquira, Ezitualla nago Pausoac cupira, Ari contra eguiten Contu charrac dira.	10 Bi alditan eraman Zuten Oñatira Bañan Ama Virgiña Gabaz erretira Ezitualla nago Berac escogitua ceducan toquira Estualla nago pausuac cupida ari contra eguiten contu charrac dira.	8 Bi alditan eraman Zuten Oñatira, baña Ama Birjiña gabaz erretira berac escogitua etziotela diot pauasak kupira orri kontraeten [sic] kontu txarrak dira.
11 Bi alditan eraman Zuten Oñatira, Baña ama Virgiñac Gabaz erretira, Berac auqueratuta Ceducan toquira, Ezitualla nago Pausoac cupira, Ari contra eguiten Contu charrac dira.	11 Bi alditan ecarri Zuten Oñatira, Baña Ama Virgiñac Gabaz erretira, Berac auqueratuta Zedukan tokira, Ezitualla nago Pausoac cupira, Ari contra eguiten Contu charrac dira.	11 Bi alditan ekarri Zuten Oñatira, baña Ama Birjiñak gabaz erretira; berak aukeratuta zedukan tokira, ezitualla nago pauasoak kupira, ari kontra egiten kontu txarrak dira.	11 Bi alditan ekarri Zuten Oñatira, baña y-Ama Birjiñak Gabaz erretira Berak aukeratuta Zedukan tokira, Ezitualla nago Pausoak kupira, Ari kontra egiten kontu txarrak dira.	11 Bi alditan ecarri Zuten oñatira, Baña Ama Virgiñac Gabaz erretira; Berac auqueratuta Ezitualla nago Pausoac cupira, Ari kontra eguiten Contu charrac dira.	11 Bi alditan ekarri Zuten Oñatira, Baña Ama Birjiñak Gabaz erretira, Berak aukeratuta Zedukan tokira, Ezitualla nago Pausoak kupira; Ari kontra egiten kontu txarrak dira.	11 Bi alditan eraman sute Oñatira baña Ama virjiña gabaz erretira Ezitualla nago Berac escogituta seducan toquira Nola zuen nayago Ermita bat egitea Penzatu zan gero.	10 Bi alditan eraman (10) Zuten Oñatira Bañan Ama Virgiña Gabaz erretira Ezitualla nago Bere paraje ortan Nola zuen nayago Ermita bat egitea Penzatu zan gero.	10 Bi alditan eraman Zuten Oñatira Bañan Ama Virgiña Gabaz erretira Ezitualla nago Berac escogitua seducan toquira Nola zuen nayago Ermita bat egitea Penzatu zan gero.	10 Bi alditan eraman Zuten Oñatira, baña Ama Virgiña Gabaz erretira Ezitualla nago Berac escogitua ceducan toquira Estualla nago pauasua cupida ari contra egitran contu charrac dira.	8 Bi alditan eraman Zuten Oñatira, baña Ama Birjiña gabaz erretira berac escogitua etziotela diot pauasak kupira orri kontraeten [sic] kontu txarrak dira.
12 Ezizirik etzuala Eliza artan gogo Eziziran atrebitu Eramaten gueyago; Bere paraje artan Nola zuen nayago, Ermita bat egitea Penzatu zan guero, Ala eguin cioten, Guerroz ala dago.	12 Ezizirik etzuala Eliza artan gogo, Eziziran atrebitu Ecartzen gueyago; Bere paraje artan Nola zuen nayago, Ermita bat egitea Penzatu zan guero, Ala eguin cioten Guerroz ala dago.	12 Ezizirik etzuala Eliza artan gogo, Eziziran atrebitu ekartzen geiago, bere paraje artan Nola zuen naiago, ermita bat egitea penzatu zan guero, ala egin zioten; Geroz ala dago.	12 Ezizirik etzuala Eliza artan gogo, Eziziran atrebitu Ekartzen geiago; Bere paraje artan Nola zuen nayago, Ermita bat egitea Penzatu zan guero, Ala egin zioten; Geroz ala dago.	12 Ezizirik etzuala Eliza artan gogo, Eziziran atrebitu Ecartzen gueyago; Bere paraje artan Nola zuen nayago, Ermita bat egitea Penzatu zan guero, Ala egin cioten Guerroz ala dago.	12 Ezizirik etzuala Eliza artan gogo, Eziziran atrebitu Ekartzen geiago, Bere paraje artan Nola zuen nayago, Ermita bat egitea Penzatu zan gero, Ala egin zioten; Geroz ala dago.	14 Ezizirik etzuala elis artan gogo etsiran arribitu eramaten gueiago bere paraje artan Nola zuen naiago, ermita bat egitea pentsatsuan guero ala eguin sioten gueroz ala dago.	14 Ezizirik etzuala elis artan gogo etsiran arribitu eramaten gueiago bere paraje artan Nola zuen naiago, ermita bat egitea pentsatsuan guero ala eguin sioten gueroz ala dago.	9 Ezizirik etzuala eliza artan gogo etzian atrebitu ekartzen geiago. Bere paraje artan nola zuen naiago ermita bat etia pensa zuten gero.	9 Ezizirik etzuala eliza artan gogo etzian atrebitu ekartzen geiago. Bere paraje artan nola zuen naiago ermita bat etia pensa zuten gero.	9 Ezizirik etzuala eliza artan gogo etzian atrebitu ekartzen geiago. Bere paraje artan nola zuen naiago ermita bat etia pensa zuten gero.

I —22— Bertsopapera (Eibar) KMK	II —22— Bertsopapera (Bergara) REA/JK, 66	III —22— P. M. Galarraga (Oñati) AranLHArTx, 15-032	IV —22— L. Villasante (Oñati) Aranzazu, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207	V —22— Bertsopapera (Durango) REA/JK, 69 + KMK	VI —22— J. Arrue (Aretxabaldea) Aranzazu, IV, 1924, 41. zenb., 291-296	VII —22— Bertsopapera (Bergara) DGA, 1. dok.	—19— GZT, 60-63	—15— GZT, 64-66	—12— GZT, 68-69	—10— REA/JK, 90-92
13 Lenda biciean zan Olez tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua: Guero Eliza eta Guero kombentua, Egiteagaitcan Aren kontentua, Lastimas da ascotan ¹³ Descalabratua.	13 Lenda biciean zan Olez tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua: Guero Eliza eta Guero kombentua, Egiteagaitcan Aren kontentua, Lastimas da ascotan Descalabratua.	13 Lendabizitikan zan olez tapatua, guero berriz ermita Zuten formatua: Guero Eliza eta guero kombentua, Egiteagaitcan aren kontentua, lastima da askotan descalabratua.	13 Lenda bizikan zan Olez tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua, Guero Eliza eta Guero komentua, Egiteagaitcan Aren kontentua, Lastimas da y-askotan Descalabratua.	13 Lenda bizikan zan Olez tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua: Guero Eliza eta Guero komentua, Egiteagaitcan Aren kontentua, Lastimas da ascotan Descalabratua.	13 Lenda bizikan zan Olez tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua, Guero Eliza eta Guero komentua, Egiteagaitcan Aren kontentua, Lastimas da askotan Descalabratua!	13 Lenda bizikan zan Olez tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua, Guero eliza eta Guero komentua, Egiteagaitcan Aren kontentua, Lastimas da askotan Descalabratua!	15 Lenda visitican san oles tapatua guero berriz ermita Zuten formatua Guero komentua egutia gaitcan aren kontentua lastimas da ascotan descalabratua.	11 Lendabizikuan zan Olez tapatua Guero berriz ermita Zuten formatua Guero eliza eta Guero kombentua Egilea gaitcan Aren kontentua. Lastima da askotan Descalabratua	11 Lengo altaretican berrira ecarsian derrefente batian mututu egin ziran Lastimarik dao askotan Descalabratua.	10 Lendabizitik zuten olez tapatua guero, berriz, ermita Zuten formatua. Guero eliza ta geruao komentua. Lastimarik dao askotan Descalabratua.
14 Eliza ta kombentua Biac ciran erre, Culparic etzuela Bi alditan ere; Suac indarra asco Idukita ere, Birtuteac indarrac Beti erredoble, Ezitzayon mudatu Coloreric ere.	14 Eliza ta kombentua Biac ciran erre, Culparic etzuela Bi alditan ere; Suac indarra azko Idukita ere, Birtuteac indarra Beti erredoble, Ezitzayon mudatu Coloreric ere.	14 Eliza ta kombentua biac ziran erre, kulparik etzuala bi alditan ere; suac indarra idukita ere, birtuteac indarrak beti erredoble, ezitzaion mudatu kolorerik ere.	14 Eliza ta komentua Biak ziran erre, Kulparik etzuela Bi alditan ere, Suac indarra Idukita ere, Birtuteac indarrak Beti erredoble, Ezitzayon mudatu Kolorerik ere.	14 Eliza ta kombentua Biac ciran erre, Culparic etzuala Bi alditan ere; Suac indarra Idukita ere, Birtuteac indarrac Beti erredoble, Ezitzayon mudatu Coloreric ere.	14 Eliza ta komentua Biak ziran erre, Kulparik etzuela Bi alditan ere, Suac indarra Idukita ere, Birtuteac indarrak Beti erredoble, Ezitzayon mudatu Kolorerik ere.	14 Eliza ta komentua Biak ziran erre, Kulparik etzuela Bi alditan ere, Suac indarra Idukita ere, Birtuteac indarra Beti erredoble, Ezitzayon mudatu Kolorerik ere.	16 Elisa Comentua Biac siran erre Culparic esuela Bi alditan ere Suac indarra asco Idukita ere Birtuteac indarra Beti erredoble Eisitsaion muratu Coloreric ere.	12 Eleiza ta kombentua Biak zira [sic] erre Kulparik ezduela Bi alditan ere. Suac indar asko Iduki ta ere Virtuteac indarra Beti erredoble Ezitzayo [sic] mudatu Kolorerik ere.	12 A Elisata comentu biac siran erre culparic esuela viaditambere suac yndarra asco eduquiataere virtutiac yndarra beti erredoble esisaion mudatu colorente ere.
15 Berreunda ogueta amabost Urte dira ya, Esan diet Arantzazun ¹⁴ Pasa san miraria, Frailleac eraguin zuten Altare berria, An para bear zala Virgñia Maria, Laster damutu zaye Ara ecarriya.	15 Berreunda ogueta amabost Urte dira ya Esan diet Arantzazun Pasa san miraria, Frailleac eraguin zuten Altare berria, An para bear zala Virgñia Maria, Laster damutu zaye Ara ecarriya.	15 Berreun da ogeita amabost Urte dira ia Esan(g) diet Arantzazun Pasa dan miraria, Frailleac eragin zuten altare berria, An para bear zala Virgñia Maria, Laster damutu zaien ara ekarria.	15 Berreun da ogeita amabost Urte dira ia, Esan diet Arantzazun Pasa san miraria, Frailleac eragin zuten Altare berria, An para bear zala Virgñia Maria, Laster damutu zaye Ara ecarriya.	15 Berreunda ogueta amabost Urte dira ia, Esan diet Arantzazun Pasa san miraria, Frailleac eragin zuten Altare berria, An para bear zala Virgñia Maria, Laster damutu zaye Ara ecarriya.	15 Berreun da ogeitamabost Urte dira ia Esan diet Arantzazun Pasa san miraria, Frailleac eragin zuten Altare berria, An para bear zala Birgñia Maria, Laster damutu zai Ara ekarria.	15 Berreun da ogeitamabost Urte dira ia Esan diet Arantzazun Pasa san miraria, Frailleac eragin zuten Altare berria, An para bear zala Birgñia Maria, Laster damutu zai Ara ekarria.	12 Iruregunda larogueta amabost urte dira esan detan Aransasun pasadan miradia Frailleac eraguin zuten aldare berria anpara biarsala virgñia maria laster damutusai ara ecarria.
16 Lengo altaretican Berrira ecartzean, Alabantzac cantatzen Frailleac ar ciran, Derrepente batean Mututu egin ciran Lengoko aldarera Erretratzean, Len becela izketan Berriz jarri ciran.	16 Lengo altaretican Berrira ecartzean, Alabantzac cantatzen Frailleac ar ciran, Derrepente batean Mututu egin ciran Lengoko aldarera Erretratzean, Len becela izketan Berriz jarri ciran.	16 Lengo altaretikan berrira ekartzean, alabantzak cantatzen Frailleac ar ziran, derrepente batean mututu egin ziran, lenagoko alarera erretratzean, len becela izketan trebe, jarri ziran.	16 Lengo altaretikan Berrira ecartzean, Alabantzak cantatzen Frailleac ar ziran, Derrepente batean Mututu egin ciran, Lengoko aldarera Erretratzean, Len becela izketan Berriz jarri ciran.	16 Lengo altaretican Berrira ecartzean, Alabantzac cantatzen Frailleac ar ziran, Derrepente batean Mututu egin ciran, Lengoko aldarera Erretratzean, Len becela izketan Berriz jarri ciran.	16 Lengo altaretikan Berrira ecartzean, Alabantzak cantatzen Frailleac ar ziran, Derrepente batean Mututu egin ziran, Lengoko aldarera Erretratzean, Len becela izketan Berriz jarri ziran.	16 Lengo altaretikan Berrira ecartzean, Alabantzak cantatzen Frailleac ar ziran, Derrepente batean Mututu egin ziran, Lengoko aldarera Erretratzean, Len becela izketan Berriz jarri ziran.	13 Lengo aldaretican berrira ecarsian, alabantzac cantatsen frailleac adisiran, derrepente batian mututu egnisiran lenagoko aldarera berris ecarsian lenbesele izketan berris as siran.

I —22— Bertsopapera (Eibar) KMK	II —22— Bertsopapera (Bergara) REA/JK, 66	III —22— P. M. Galarraga (Oñati) AranLitArtx, 15-032	IV —22— L. Villasante (Oñati) AranLitArtx, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207	V —22— Bertsopapera (Durango) REA/JK, 69 + KMK	VI —22— J. Arrue (Arexabalaita) AranLitArtx, IV, 1924, 41. zenb., 291-296	VII —22— Bertsopapera (Bergara) DGA, I. dok.	—15— G2T, 64-66	—12— G2T, 68-69	—10— REA/JK, 90-92
17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Guero ere pasatzen da Sobra deskalabro; Culpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero, ¹⁵ Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Guero ere pasatzen da Sobra deskalabro; Culpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero, Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik aimbeste milagro, gero ere pasatu da sobra deskalabro. Culpa gabe dabil penen heredero. Es pensatzea norgana joan biogun guero, izumen oriekin izutua nago.	17 Len egin duelarik aimbeste milagro, gero ere pasatzen da sobra deskalabro. Culpa gabe dabil penen heredero. Es pensatzea norgana joan biogun guero, izumen oriekin izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Guero ere pasatzen da Sobra deskalabro; Culpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero, Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Gero ere pasatzen da Sobra deskalabro, Kulpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero; Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Gero ere pasatzen da Sobra deskalabro, Kulpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero; Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Gero ere pasatzen da Sobra deskalabro, Kulpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero; Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Gero ere pasatzen da Sobra deskalabro, Kulpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero; Izumen oriekin Izutua nago.	17 Len egin duelarik Aimbeste milagro, Gero ere pasatzen da Sobra deskalabro, Kulpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero; Izumen oriekin Izutua nago.
18 Ez daquit cer motivo Izan dan acaso, Azqueneco guerran ere Erre zuten oso, Gendeac eguiten du Cardade asco, Eleiza eguintute Len becin aidoso, Orain berriz combentua Nai litzaque jaso.	18 Ez daquit cer motivo Izan dan caso, Azqueneco guerran ere Erre zuten oso; Gendeac eguiten du Cardade asco, Eleiza eguintute Len becin aidoso, Orain berriz combentua Nai litzaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo izan dan kaso, azkeneko gerran ere erre zuten oso; Jendeak egiten du kardade asko, eleiza egin dute len becin aidoso, orain berriz kombentua nai litzaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo izan dan kaso, Azkeneko gerran ere Erre zuten oso; Jendeak egiten du Kardade asko, Eleiza egin dute Len becin aidoso, Orain berriz, komentua Nai litzaque jaso.	18 Ez daqui [s/c] cer motivo Izan dan caso, Azqueneco guerran ere Errezuten oso; Gendeac eguiten du Cardade asco, Eleiza eguintute Len becin aidoso, Orain berriz combentua Nai litzaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo Izan dan, akaso, Azkeneko gerran ere Erre zuten oso, Jendeak egiten du Kardade asko, Eleiza egin dute Len becin aidoso, Orain berriz, komentua Nai litzaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo Izan dan akaso, Azkeneko gerran ere Erre zuten oso, Jendeak egiten du Kardade asko, Eleiza egin dute Len becin aidoso; Orain berriz, komentua Nai litzaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo Izandun caso azqueneco guerran ere erresuten oso jendeac eguitendu caridade asco elisa eguintute len besin aidoso orain berriz Comentua nailitsaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo Izandun caso azqueneco guerran ere erresuten oso jendeac eguitendu caridade asco elisa eguintute len besin aidoso orain berriz Comentua Nai litzaque jaso.	18 Ez dakit zer motibo Izandun caso azqueneco guerran ere erresuten oso jendeac eguitendu caridade asco elisa eguintute len besin aidoso orain berriz Comentua Nai litzaque jaso.
19 la Ama Virgiharen Caritativoac, Limosna eguiteco Berotu gogoak; Premiac orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduac, Ezin ezan nitzaque Oyen motiboac.	19 Ya ama Virgiharen Caritativoac, Limosna eguiteco Berotu gogoak; Premiac orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduac, Ezin ezan nitzaque Oyen motiboac.	19 la ama Birjñaren karitativoak, limosna egiteko berotu gogoak; premiak orain dira len baño andiagoc, izandu diralaco emen endreduak, ezin ezan nitzake oien motiboak.	19 la ama Birjñaren karitativoak, Limosna egiteko Berotu gogoak; Premiak orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduak; Ezin ezan nitzake Oien motiboak.	19 Ya ama Virgiharen Caritativoac, Limosna eguiteco Berotu gogoak; Premiac orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduac, Ezin ezan nitzaque Oyen motiboac.	19 la ama Birjñaren Karitativoak, Limosna egiteko Berotu gogoak, Premiak orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduak; Ezin ezan nitzake Oien motiboak.	19 la Ama Birjñaren Karitativoak, Limosna egiteko Berotu gogoak, Premiak orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduak; Ezin ezan nitzake Oien motiboak.	19 la Ama Birjñaren Karitativoak, Limosna egiteko Berotu gogoak, Premiak orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduak; Ezin ezan nitzake Oien motiboak.	19 la Ama Birjñaren Karitativoak, Limosna egiteko Berotu gogoak, Premiak orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduak; Ezin ezan nitzake Oien motiboak.	19 la Ama Birjñaren Karitativoak, Limosna egiteko Berotu gogoak, Premiak orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduak; Ezin ezan nitzake Oien motiboak.
20 Ama bezoac zabalic Orra non daucagun, Acorda gaiten Cer esaten digun; Sortu albadezagu Alderdiric ihun, Limosna egitera Procura dezagun, Ura bere decensian Ipiñiten degun.	20 Ama bezoac zabalic Orra non daucagun Acorda gaiten Cer esaten digun; Sortu albadezagu Alderdiric ihun Limosna egitera Procura dezagun, Ura bere decensian Ipiñiten degun.	20 Ama besoak zabalik orra non daukagun akorda gaiten Zer esaten digun; sortu albadezagu alderdirik ihun, Limosna egitera procura dezagun, Ura bere decensian Ipiñiten degun.	20 Ama besoak zabalik orra non daukagun; Akorda gaiten Zer esaten digun, Sortu albadezagu Alderdirik ihun, Limosna egitera Procura dezagun, Ura bere decenzian Ipiñiten degun.	20 Ama bezoac zabalic Orra non daucagun Acorda gaiten Cer esaten digun; Sortu albadezagu Alderdiric ihun Limosna egitera Procura dezagun, Ura bere decenzian Ipiñiten degun.	20 Ama, besoak zabalik Orra non daukagun. Akorda gaiten Zer esaten digun, Sortu albadezagu Alderdirik ihun, Limosna egitera Procura dezagun; Ura bere decenzian Ipiñiten degun.	20 Ama besoak zabalic Orra non daukagun. Akordatu gaitesen Zer esaten digun, Lena go bera zen Azurti bagauden Barkasiyua eskatzera Guazen lenbailen Beraren matupean Bizitzezko amen.	20 Ama besoak Orra non daukagun Akordatu gaitesen Zer esaten digun, Lena go bera zen Azurti bagauden Barkasiyua eskatzera Guazen lenbailen Beraren matupean Bizitzezko amen.	20 Ama besoak Orra non daukagun Akordatu gaitesen Zer esaten digun, Lena go bera zen Azurti bagauden Barkasiyua eskatzera Guazen lenbailen Beraren matupean Bizitzezko amen.	20 Ama besoak Orra non daukagun Akordatu gaitesen Zer esaten digun, Lena go bera zen Azurti bagauden Barkasiyua eskatzera Guazen lenbailen Beraren matupean Bizitzezko amen.

I —22— Bertsopapera (Eibar) KMK	II —22— Bertsopapera (Bergara) REA/JK, 66	III —22— P. M. Galarraga (Oñati) AranLHA/RTX, 15-032	IV —22— L. Villasante (Oñati) Arantzazu, XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207	V —22— Bertsopapera (Durango) REA/JK, 69 + KMK	VI —22— J. Arrue (Aretxabalaita) Arantzazu, IV, 1924, 41. zenb., 291-296	VII —22— Bertsopapera (Bergara) DGA, 1. dok.	—19— GZT, 60-63	—15— GZT, 64-66	—12— GZT, 68-69	—10— REA/JK, 90-92
21 Ez da jardun bearririk Alkarren pelean, Degun posibilitateaz Gueure eguñaitalean; Empleatuko degu Leku bearrean, Pozik artuko gaitu Bere magalean, Gloria gozatzeko Eternidatean.	21 Ez da jardun bearririk Alkarren pelean, Degun posibilitateaz Gueure eguñaitalean; Empleatuko degu Leku bearrean, Pozik artuko gaitu Bere magalean, Gloria gozatzeko Eternidatean.	21 Ez da jardun bearririk alkarren pelean, degun posibilitateaz gueure eguñaitalean, enpleatuko degu leku bearrean, pozik artuko gaitu bere magalean, gloria gozatzeko eternidatean.	21 Ez da jardun bearririk alkarren pelean, degun posibilitateaz gueure eguñaitalean, enpleatuko degu leku bearrean, pozik artuko gaitu bere magalean, gloria gozatzeko eternidatean.	21 Ez da jardun bearririk Alkarren pelean, Degun posibilitateaz Gueure eguñaitalean, Empleatuko degu Leku bearrean, Pozik artuko gaitu Bere magalean, Gloria gozatzeko Eternidatean.	21 Ez da jardun bearririk Alkarren pelean, Degun posibilitateaz Gueure eguñaitalean, Empleatuko degu Leku bearrean, Pozik artuko gaitu Bere magalean, Gloria gozatzeko Eternidatean.	21 Ez da jardun bearririk Alkarren pelean Degun posibilitateaz Gueure eguñaitalean Empleatuko degu Leku bearrean Pozik artuko gaitu Bere magalean; Gloria gozatzeko Eternidatean.	19 Es degu jardun bearguc alcarren pelean degun posibilitades gueure aleguñian enpliatuco gaitu legu bearrean posic artuco gaitu bere madalean glorias gosatsesco eternidatean	13 Ez da jardun bearririk Alkarren pelean Degun posibilitateaz Gueure eguñaitalean Berak artuko gaitu Bere madalean Gloria gozatzeko Eternidatean.		
22 Acordatu gaitecen Beragatik emen, Lenago ura zana Astuac bageunden; Iñoiz descuido bat Suceditu arren, Barcaioa eskatzera Goazen len bait len, Beraren mantupera Bizitzera amen.	22 Acordatu gaitezen Beragatik emen, Lenago ura zana Aztuac bageunden; Iñoiz descuidoren bat Sucedituarren Barcaioa eskatzera Goazen len bait len, Beraren mantupera Bizitzera. Amen.	22 Acordatu gaitezen beragatik emen, lenago ura zana aztuac bageunden; iñoiz descuidoren bat sucedituarren, barcaioa eskatzera goazen lenbait len, beraren mantupera bizitzera. Amen.	22 Acordatu gaitezen beragatik emen, lenago ura zana astuac bageunden; iñoiz descuido bat suceditu arren, barcaioa eskatzera goazen len bait len, beraren mantupera bizitzera. Amen.	22 Acordatu gaitecen Beragatik emen, Lenago ura zana Iñoiz descuido bat Suceditu arren, Barcaioa eskatzera Goazen len bait len, Beraren mantupera Bizitzera amen.	22 Acordatu gaitezen Beragatik emen, Lenago ura zana Iñoiz descuido bat Suceditu arren, Barkazioa eskatzera Goazen len-bait-len, Beraren mantupera Bizitzera. Amen.	22 Akordatu gaitezen Beragatik emen Lenago ura zana Aztuia bageunden Iñoiz descuido bat Suceditu arren Barkazioa eskatzera Guazen lenbait len Beraren mantupera Bizitzera. Amen.				

HAMAIIKA ALDAERAK

- (1) *Eibar*ko *aldaera*: Bertsopaper inprimatu hau KMK-n aurkitu dut, Eibarko Imp. de O. Orúe-k argitaratua. Liburutegiko erreferentzia bibliografikoak 19-- data zehazgabea ematen dio. Uste dudanez, XIX. mendaren azken laurdenekotzat jo daiteke.
- (2) *Bergarakoa-1 aldaera*: XIX. mendeko bertsopapera da, Bergaran argitaratua. Zuzeneko daturik ez dautzat, paperean bertan ez datorrelako inolako indikaziorik. L. Villasantek ("Los versos de 1854", in: *Arantzazu*, XLVI, 1967, 452. zenb., 205. or.) ezagutua zuten Arantzazuko artxiboko bertsopaper hau, eta bertan zegoen Durangon argitaraturiko bertsopapereko aldaera baino zaharragoztat jo zuten. Durangoko

horrek datarik ez du, baina XIX. mendekotzat jotzen du KMK-ko fitxa bibliografikoak. Beraz, XIX. mendekotzat jotzekoa dugu hemengo hau ere. Oso higitua dago testua bertsopaperean, eta batzuetan irakurtezina da. Zalantzarik gabe 22 bertsoko aldaera zen, baina, papera hautsita dagoenez, 16. eta 17. bertsosen erroren batzuk eta 22. bertsosa osorik falta dira.

(3) *Galarragaren koaderno*koa: Uribarriko maisuaren aldaerari buruzko zenbait argibide emanda geratu da berari egindako sarrean.

(4) *Villasanteren aldaera*: Edizioaren aurkezpenean dioenez, Josefa Ignazia Galdos Oларan, Oñatiko Berezaio auzoko emakumearen ahotatik jaso zuten. 1967an 88 urte omen zituen. Eta txikitik ikasiak zituen bertsuak paperen batetik. Ez zen, dena dela,

iritziak zaizkigun bertsopaperetakoren bat, zeren eta horietan guztietan "san/zan desiertora / Aloña mendira" dago idatzita 2/5-6 erroetan; hemen, berriaz, "leku desiertora / Aloña mendira".

(5) *Durangoko aldaera*: Bertsopaper hau Arantzazuko REA/JK-n (69. or.) eta KMK-n aurki daiteke, Imprenta y Librería de Elosu-k argitaratua. Ez dakar datarik, baina KMK-k XIX. mendekotzat jotzen du. L. Villasantek Bergarakoa-1 baino beranduago jotzen du aldaera hau.

(6) *J. Arrueren aldaera*: Bertso sortaren aldaera hau Jose Arruek argitaratu zuen 1924an *Arantzazu* aldizkarian, Joan Joxe aretxabaletarren ahotatik jasota. "Txikitik ikasitakoak" omen zituen bertsook ordu-rako "aitona" bihurtua zegoen gizonak.

(7) *D. Garmendiaren aldaera*: Bertso-paperak ez zuen inolako indikaziorik, ez urte eta ez inprimategiaren rekin. Baina orriaren barrenean honako hau idatzi zuen eskuz norbaitek: “Reimpresión del año 1926, en la imprenta del Smo. Rosario de Vergara. Bertso sortaren azken paper inprimatua izan daiteke; gerororik ez dut ezagutzen.

(8) *Sr. Pescador-en aldaera*: 17. 19. eta 22. bertsoak falta zaizkio eskuizkribuari. Oso txukun idatzita dago lau orrialdetan (Din-A-4). Sortaren azkenean honako ohar hau dakar: “La copia de un Sr. Pescador (?). Motrico 26 de Febrero 1925”.

(9) *G2T, 64-66 aldaera*: Eskuizkribu honetan trakets samar transkribatuta dago bertso sorta. Ondoren etorritako “zuzentzailea” bertsoak banatzen eta zentzuz baktitzen saiatu zen. Normalean 5 puntukoak dira, baina badaude motz geratuak ere: 4 puntukoak (1.a, 6.a, 7.a). Aldi berean testu-zuzenketak egin zituen “zuzentzaileak”, eta batzuetan ez dago jakiterik jatorrizko testua nola zegoen. Testu “zuzendua” jaso dut hona.

(10) *G2T, 68-69 aldaera*: 12 bertsoak da hemengo aldaera; sorta osoko 4. eta 12. bertsoak eta 15etik aurrerakoak falta dira. 9. eta 11. bertsoak, berriz, erdizka bakarrik daude idatzita. Eskuzko transkribapena aski traketsa da. Testua ez dago bertso-puntutan ebakita, baina bertsoaren erritmoa du oro har. Dena dela, batzuetan neurriak huts egiten diola dirudi.

(11) *J. Alustizaren aldaera*: Eskuizkribua Alustizarena denez, uste izatekoa da berak bildu zuela; baina ez du bertso-kantatzailearen edo lekukoaren berririk ematen. Dena dela, transkribatzaileak zalantzak izan zituen bertsoen ordenari buruz, berak egindako oharretan ageri denez, eta eskuizkribuaren azkenean datorren bertsoa hasieran jartzekoa da.

ALDERAKETA-OHARTXOAK

¹ Aditz forma ezberdinak: ‘nizkake’, ‘nioke’, ‘diozkat’, ‘niozka’; aldaera partzialetan, bestelako aditz-formak ere aurki ditzakegu: nizkike, neuskio, nintzake, litzake, nesquio. Pello Errotak Arantzazuri jarritako bertso sortetatako bat honetara hasten da: “Gure Arantzazuko / bidaje ederrari // bertso berri batzuek / nai nizkake jarri”.

² Hogeita bi bertso aldaera guztietan “hirureun eta laurogeita bost” dira urteak –S. Mitxelena Zabaleta-beheko baserriko amonaren ahotan “hirure/hun ta laurogeita lau” entzun zuen nonbait, gorago esanda geratu denez. Besteetan ageri diren “laurogeita hamabost...” eta “laurogeita bat...” ez dira kontuan hartzeak.

³ “san/zan desiertora” — “leku desiertora”: Ez dakit nondik datorren ‘san/zan’ hori, aldaera gehienetan ageri dena; adierazgarria da Oñatiko bi aldaeretan bakarrik agertzea “leku desiertora”.

⁴ ‘eskogitzea’ — ‘eskogitzeaz’ ... Badirudi bigarren forma egokiagoa dela, gramatikari begira.

⁵ Rodrigo Baltzategi(ko): Bertsoaren neurriak ‘-ko’ atzikia kentzea eskatzen duela dirudi, edo bestela kontrakzioa egitea: ‘Baltzateiko’, Sr. Pescador-en aldaerak egiten duen bezala.

⁶ “auntzen bila” — “ardien bila”: ezberdintasun honetaz gorago hitz egin dut. Taula honetako hiru aldaerek bakarrik dakarte “ardien bila”; eskura ditudan bertso sortaren aldaera guztiak kontuan hartuz, bost aldiz bakarrik ageri da ardiarena eta hamairu aldiz ahuntzena.

⁷ “persona bat ote zen / piska bat beldurrez” — “kanpaia ote zen / hau entzunez beldurrez”: horra puntu honen bi formak.

⁸ “arrimatu (makurtu) ere zan” forma dago argitaraturiko aldaera guztietan; Galarragaren aldaeran eta argitara gabeko zenbaitetan ageri da “arrimatu ere etzan” (echen, etsan, etab.). Gorago esan dudanez, bigarren formak ez du ukapen-adierarik, eta belarriz entzundakoaren zuzeneko transkribapen popularra da: ere zan > ere tzan > ere etzan. S. Mitxelena “urreratu ere zan” transkribatu zuen.

⁹ Aldaera guztiek “emakume eder bat” diote, Galarragarenak izan ezik: “imajina pollit bat”. Bertso hau bereziki zabaldua egon da Arantzazuko tradizioan, “emakume eder bat” forman; ez da ulertzen zergatik aldatu zuen Uribarriko maisuarenak; agian hurrengo bertsoan datorren ‘imajina’ hitzak erakarrita?

¹⁰ “Arantzan-zu? izena” ... Hiru aldaeratan horrela dago, nolabait galdera bera izen bihurtuta edo.

¹¹ “prozesio jeneral bat” — “prozesio haundi bat”: badirudi bi aldaeretan egokiagoa dela bigarrena, bertsoaren neurriak.

¹² “Ama Birjina / gabaz erretira” — “Ama Birjinak / gabaz erretira”: bigarren aldaera ez da ondo ulertzen.

¹³ ‘Lastima’ / ‘lastimaz’: bi formak aurkitzen ditugu, aldaeren arabera.

¹⁴ “esan diet” / “esan biet” / “esan(go) diet” / “esan detan” ... la aldaera denetan “esan diet” forma du atzikiak; esaldian ondoren datorrenari buruz ari da, orde, bertsolaria; Villasantek, horretaz konturatuta, ‘-go’ erantsi zion bere aldetik, baina bertsoaren neurria hautsiz; Galarragaren aldaerak ‘biet’ (Oñatin “behar diet” formaren kontrakzioa) idatzi zuen, esanahiari egokiagoa zaitona.

¹⁵ “joan biegun” (biogun): Badirudi bertsoaren neurriari erantzuten diola aditz-formaren kontrakzioak; aldaera bakarrean daukagu “joan bear degun”.

1854ko BERTSO SORTAREN ALDAERA LABURRAK ETA PUSKAK

9-2 BERTSOKO ALDAERAK

Bertsopapera (Eibar) —22— KMK (1)	Piazido (Leitza) —98— DGA, 2. dok [3. dok.] (2)	Piazido (Leitza) —65— DGA, 4. dok. (3)	J. Aretxabaleta (Markina) —5— DGA, 5. dok. (4)	Mikaela Artetxe —4— REA/JK, 88. or. (5)	J. K. Iriando —3/2— REA/JK, 41. or. (CPV, X, 38-843 (982-983 or.) (6)	—2— G2T, 86. or. (7)	—2— Arantzazu, LXV, 1988, 674. zenb., azala (8)	—2/1— REA/JK, 49. or. (1-2) (9)
1 Gure Ama Birjina Arantzazukoari Para biar nizeaque Cembit berso berri: Gracia emango balit Artarako neri Aditzera emateko Mundu gustiari, Nola presentatu zan Gugana berori.	1 Nere Ama Birjina Arantzazu-koari paratu biar neuskio zenbat berso berri aditzera emateko mundu gustiari nola presentatu zan gugana Berori.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari para biar nintzake zenbat berzoberri Gracia emango baliz [sic] arterako neri aditzen emateko mundu gustiari nola presentatuzan gugana berori.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari para biar nintzake zenbat berzoberri Gracia emango baliz [sic] arterako neri aditzen emateko mundu gustiari nola presentatuzan gugana berori.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari para biar nintzake berzoberri edo bi, ¹ grazia emango balekit artarako neri aditzera emateko mundu gustiari nola presentatu dan gugana berori.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari para biar nintzake berzoberri edo bi, ¹ grazia emango balekit artarako neri aditzera emateko mundu gustiari nola presentatu dan gugana berori.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari para biar nintzake berzoberri edo bi, ¹ grazia emango balekit artarako neri aditzera emateko mundu gustiari nola presentatu dan gugana berori.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari Kanta bear nesko Ainbat berso berri Gracia eman balit Artarako neri Aditzen emateko Mundu gustiari.	1 Gure ama Birjina Arantzazukoari Kanta bear nesko Ainbat berso berri Gracia eman balit Artarako neri Aditzen emateko Mundu gustiari.
2 Iruregun da larogueia Bost urte badira, Birgina au Zerutikan Gugana otorriya, Zan desiertora Aloña mendira, Toqui au, ezkogacia Icarazen dira, Au pensa dezaquegu Ala combenida.	2 Iruregun da larobeita [sic] Bost urte badira, Birgina au Zerutikan Gugana otorriya, Zan desiertora Aloña mendira, Toqui au, ezkogacia narazen [ikarazen] dira, Au pensatzen al degu nola komenidua.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.	2 Irurogei larogei eta bozt urte badira birjinau zerutik gugana etorri da. Santa deziartura ⁴ Aloña mendira tokiau ezkoitzen ikarazen dira au pentza dezaquegun ala komenida.
3 Rodrigo Balzateguico Artzaicho bat zan, Zapato egun batean Auntzan billa juan zan; Iruritu citzayon Persona ote zan. Pisabana bildurrez Arrimatu ere zan, Archech billatu zuan Virgîña aranzan.	3 Rodrigo Balzategiko Artzaicho bat zan Zapato [zapato] egun batian Auntzen billa juan zan. Iduritu [duritu] zitzaion persona [persona] ote zan pisabakaba [sic] [pizkabana] bildurrez Arrimatu egin [arimatu ere] zan. Arretxek [arretxek] billatu zuen Birjîña [Birjîña] Aranzan.	3 Rojo Kaldazagi ⁵ artantzau [sic] bat zan zapato egun baten ardi billa juan zan. Iruditu zitzaion kampakaya etezan, au entzunaz bildurrez makurtu erezan. Arantzazko [sic] izena antze paratu zan.	3 Rodrigo Balzategiko Artzaicho bat zan Zapato egun baten Auntzen billa juan zan, Iruditu zitzaion Persona ote zan Bildurrez pixka bana Arrimatu ere zan Antxe opatu zuan Birjîña aranzan.	3 Rodrigo Balzategi Artzaicho bat zan; Zapato egun batean Auntzen billa juan zan; Iruditu zitzaion Persona ote zan; Aput bat bilduririk Aurreratu ere zan; Antxen billatu zuan Birjîña aranzan.	3 Rodrigo Balzategi Artzaicho bat zan; Zapato egun batean Auntzen billa juan zan; Iruditu zitzaion Persona ote zan; Aput bat bilduririk Aurreratu ere zan; Antxen billatu zuan Birjîña aranzan.	3 Rodrigo Balzategi Artzaicho bat zan; Zapato egun batean Auntzen billa juan zan; Iruditu zitzaion Persona ote zan; Aput bat bilduririk Aurreratu ere zan; Antxen billatu zuan Birjîña aranzan.	3 Rodrigo Balzategi Artzaicho bat zan; Zapato egun batean Auntzen billa juan zan; Iruditu zitzaion Persona ote zan; Aput bat bilduririk Aurreratu ere zan; Antxen billatu zuan Birjîña aranzan.	3 Rodrigo Balzategi Artzaicho bat zan; Zapato egun batean Auntzen billa juan zan; Iruditu zitzaion Persona ote zan; Aput bat bilduririk Aurreratu ere zan; Antxen billatu zuan Birjîña aranzan.
4 Emakume eder bat Aurchoa besoan, Campanilla chiqui bat Albuan bazuan: Inhor beartu bague: Soñu jotzen zuan, Belauniko jarrîa, Adoratu zuan Aranzazu icena Archech para zuan	4 Emakume eder bat, aurtxo bat, besuan kampanilla txiki bat Albuan bazuan: Inhor biartu [beartu] gabe soñua jotzen zuan belauniko jarrîa, ta Adoratu zuan. Aranzazu zu ⁶ izena artxek jarri zuan. (3. dok.)	2 Emakume eder bat aurtxoa besuan, kampanilla txiki bat albuan bazuan inork beartu gabe soñu jotzen zuan belauniko jarrîa adoratu zuan "Aranzazu zu" izena artxek para zuan	2 Emakume eder bat aurtxoa besuan, kampanilla txiki bat albuan bazuan inork beartu gabe soñu jotzen zuan, belauniko jarrîa adoratzen zuan: Aranzazu izena andik para zuan.	2 Emakume eder bat, Aurtxo bat besuan; Kampanilla txiki bat Alboan bazuan, inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauniko jarri ta Adoratu zuan Aranzazu izena Artxek para zuan.	2 Emakume eder bat, Aurtxo bat besuan; Kampanilla txiki bat Alboan bazuan, inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauniko jarri ta Adoratu zuan Aranzazu izena Artxek para zuan.	2 Emakume eder bat, Aurtxo bat besuan; Kampanilla txiki bat Alboan bazuan, inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauniko jarri ta Adoratu zuan Aranzazu izena Artxek para zuan.	2 Emakume eder bat, Aurtxo bat besuan; Kampanilla txiki bat Alboan bazuan, inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauniko jarri ta Adoratu zuan Aranzazu izena Artxek para zuan.	2 Emakume eder bat, Aurtxo bat besuan; Kampanilla txiki bat Alboan bazuan, inork beartu gabe Soñu jotzen zuan, Belauniko jarri ta Adoratu zuan Aranzazu izena Artxek para zuan.

Bertsopapera (Eibart) —22— KMK (1)	Plazido (Leitza) —9/8— DGA, 2. dok [3. dok.] (2)	Plazido (Leitza) —6/5— DGA, 4. dok. (3)	J. Arexabaleta (Markina) —5— DGA, 5. dok. (4)	Mikaela Artetxe —4— REA/JK, 88. or. (5)	J. K. Iriondo —3/2— REA/JK, 41. or. (CPV, X, 38-843 (982-983 or.) (6)	—2— G2T, 86. or. (7)	—2— Arantzazu, LXV, 1988, 674. zenb., azala (8)	—2/1— REA/JK, 49. or. (1-2) (9)
5 Ikusirik Imajña Ain gauza polita, Aspertu ere ecin zan Begira jarrita: Milagroscoa zala Zion igarrita, Bestec billa etzezan Ara elorria, Gordea laga zuan Ostoz estalita.	3 Ikusirik Imajña? Ain gauza polita *Ezin aspertu ere Begira jarrita* (bis) Milagroskoa zala zion igarrita *gordia larga zuen ostoz estalita*. (bis)
6 Aitari esan zion Juanda echera Nolaco Imajña Citzyon atera; Bereala jua ziran Biac icustera Ango buelta eguinda Oñatira ostera, Nola icusi zuten Parte ematera.	5 Bereala jua zan etxera nolako imajña zitzyon atera Juan zan Cabildo eta Justizia [justiz] ikusi biar zala Ango miraria. Beri ala egin zioten olez estalita. Ayek etxera orduko Tormentuz kusiya [sic] [euriya]
7 Esan zuen zer gauza Ederra cegoan, Alaco gauzaric inore Etceucan gogoan, Cergatic bi urtean Legortea cegoan, Gende necazarria Euri desoan. Procesio general bat Orduan cijoan.
8 Rodrigoz [sic] ezan zien Boz altu batean, “Zer sabiltzate orrela Alperric nequean? Santa bat anchen dago Elorri artean, Espadegu paratzen Ura legorpean, Begura eurrirican Logra ditequean.	5 Rodrigo etorri zan errira parte ematera prozesio jeneral bat errian zebilela Rodrigoz ezan [sic] zioten aboiz altu batean ez zaiteste [sic] ibilli alperrik nekean anxe dago santatxo bat elorri gañean ez bada paratzen ura legorpean begira eurririk logratu litekean?	4 Rojioek ezan zian boz altu batean zerzabiltz orrelan alperrik nekean. Santa bat antzedago elorri artean ezpadegu ipinzen ure leorpean ia bada eurrirican logra ditekean.	4 Rodrigoz esan zien boz altu batean zerzabiltz zabilzaten orrela nekian Santa bat antxe dago elorri tartian Ez padegu paratzen ura legorpean begira eurrirican logra ditekean.

Bertsopapera (Eibart) —22— KMK (1)	Piazido (Leitza) —9/8— DGA, 2. dok [3. dok.] (2)	Piazido (Leitza) —6/5— DGA, 4. dok. (3)	J. Aretxabaleta (Markina) —5— DGA, 5. dok. (4)	Mikaela Artetxe —4— REA/JK, 88. or. (5)	J. K. Iriondo — 3/2— REA/JK, 41. or. (CPV, X, 38-843 (982-983 or.) (6)	—2— G2T, 86. or. (7)	—2— Arantzazu, LXV, 1988, 674. zerb., azala (8)	—2/1— REA/JK, 49. or. (1-2) (9)
9 Juan zan cabildoa Eta justicia, Icusi bear zala Ango mirabilia [sic]: Anche billatu zuten Virgîa Maria, Bereala eguin cioten Olez estiala, Ayec echera orduco Tormentus euriya.	6 Joan ziran kabildoa eta justizia ikusi egin bear zala ango miraria utzi zuten ostros [sic] estialta ta atek etxera orduko tormentuz zan euria.							
10 Bi urte orietan Esan dedan guisan, Euri premi aundian Gendenc cebiltzan Virgîaren virtutez Nola etorri zan, Gendean artean Deseo ori zan, Para bear zutela Oñatico Elizan.	6 Bi urte orietan etzan [sic] dedan gizan euri prenik Aundiyan jendeak zebiltzan [Bi urte orietan etzan esan dedan gizan euri premi andiyan jendeak zebiltzan Birgîa'ten Birtutez nola etorri zan] Jendearen artian deseo ori zan para biar zutela Oñatiko elizan.							
11 Bi aldtian eraman Zuten Oñatira, Baña ama Virgîa Gabas erretira, Berac escogituta, Ceucan toquir Eztutuala nago Pausoac cupira, Ari contra eguiten Contu charrac dira.	7 Bi aldtian eraman zuten Oñatira, baña Ama Virgîa Gaubaz erretira, Eztutuala nago pausua kupira ari kontra egiten kontu txarrak dira: Au pentsatzen aldezu [aldegu] nola komenidan.		5 Altuan Arantzazu bajuan Oñati Ama Birgîan alde gaztiak dabiz beti. Bialdtian ekarti zuten Oñatira gure Ama Virgîa gabaz erretira.					
12 Eztrin ezuela Eliza artan gogo Eztziran atrebitu Eramaten gueyago; Bere parage artan Nola zuen nayago, Ermita bat eguitea Pentzatu zan guero, Ala eguin cioten Gueroz ala dago.								

Bertsopapera (Eibar) —22— KMK (1)	Piazido (Leitza) —9/8— DGA, 2. dok [3. dok.] (2)	Piazido (Leitza) —6/5— DGA, 4. dok. (3)	J. Aretxabaleta (Markina) —5— DGA, 5. dok. (4)	Mikaela Artetxe —4— REA/JK, 88. or. (5)	J. K. Iriondo —3/2— REA/JK, 41. or. (CPV, X, 38-843 (982-983 or.) (6)	—2— G2T, 86. or. (7)	—2— <i>Aranzazu</i> , LXV, 1988, 674. zerb., azala (8)	—2/1— REA/JK, 49. or. (1-2) (9)
13 Lenda biceian zan Oles tapatua, Guero berriz ermita Zuten formatua: Guero Eliza eta Guero combentua, Eguiteagaitcan Aren contentua, Lastimas da ascotan Descalabrata.
14 Eliza ta combentua Biac ciran ere, Culpatic etzuela Bi alditan ere; Suac indarra asco Iduquia ere, Birtuteac indarrac Beti erredebile, Etzizayon mudatu Coloretic ere.	9 Eliza ta komentuba biac ziran ere nola ez gehikiala bi alditan ere. Suak indarra asko edukita ere birtuteak aii ederra [birtuteak indarra] beti ere doble. Etzizayon mudatu koloretic ere.
15 Berreunda ogueta amabost Urte dira ya, Esan diet Aranzazun Pasa san miraria; Fraileac eraguin zuten Alhare berria, An para bear zala Virgija Maria, Laster damutu zaye Ara ecartiya.
16 Lengo alharetan Berrira ecartzean, Alabantzac cantatzen Fraileac ari ciran, Derrepente batetan Mututu eguin ciran Erretiratzean, Len becela izquetan Berriz jarri ciran.	8 Alabantzak kantatzen Ohatiko elizan, derrepente batian mututu egin ziran. Lenagoko aldarera berriz eramaitian len bezela izketan Pralleak asi ziran.

Bertsopapera (Eibar) —22— KMK (1)	Piaziido (Leitza) —9/8— DGA, 2. dok [3. dok.] (2)	Piaziido (Leitza) —6/5— DGA, 4. dok. (3)	J. Aretxabaleta (Markina) —5— DGA, 5. dok. (4)	Mikaela Artetxe —4— REA/JK, 88. or. (5)	J. K. Iriondo —3/2— REA/JK, 41. or. (CPV, X, 38-843 (982-983 or.) (6)	—2— G2T, 86. or. (7)	—2— Arantzazu, LXV, 1988, 674. zerb., azala (8)	—2/1— REA/JK, 49. or. (1-2) (9)
17 Len eguin duelaric Aimbeste milagro, Guero ere pasatzen da Sobra descabro; Culpa gabe dabil Penen heredero, Es pensatzea norgana Joan biogun guero, Izumen oriequin Izutua nago.								
18 Ez daquit cer motivo Izan dan acaso, Azqueneco guerran ere Erre zuten oso, Gendeac eguiten du Caridade asco, Eleiza eguindute Len besin aidoso, Orain berriz combentua Nai litzaque jaso.								
19 Ia Ama Virginiaren Caritatiboac, Limosna eguiteco Berotu gogoac, Premiaco orain dira Len baño andiagoc, Izandu diralaco Emen endreduac, Ezin ezan nitzaque Oyen motiboac.								
20 Ama bezoac zabalic Orta nun daucagun, Acorda gaitcan Cer esaten digun; Sortu albadezagu Alderdic ihun, Limosna eguitera Procura dezagun, Ura bere dezentcan Ipiñiten degun.								

Bertsopapera (Eibara) —22— KMK (1)	Piazido (Leitza) —9/8— DGA, 2. dok [3. dok.] (2)	Piazido (Leitza) —6/5— DGA, 4. dok. (3)	J. Arexabaleta (Markina) —5— DGA, 5. dok. (4)	Mikaela Artetxe —4— REA/JK, 88. or. (5)	J. K. Iriondo —3/2— REA/JK, 41. or. (CPV, X, 38-843 (982-983 or.) (6)	—2— G2T, 86. or. (7)	—2— Arantzazu, LXV, 1988, 674. zerb., azala (8)	—2/1— REA/JK, 49. or. (1-2) (9)
21 Ez da jardun bearric Alcaaren pelean, Degun posibilitateaz Guere eguñalean: Empleatueo degu Lecu bearran, Pozic artuco gaitu Bere madalean, Gloriac gozatzeco Eternidadean.								
22 Acordatu gaitecen Beragatic emen, Lenago ura zana Astuac beguuden, Ihoiz descuido bat Suceditu arren, Barcacioc escatzera Goacem lenbailen, Beraren mantupera Bicitzera amen.								
	4 Rodrigo Baltzategiko, zure aita arotza da ezan biar diozu ermitatxo bat egin dezala deritzatona Arantzazu iru latatxo, zazpi tellatxo asiko [sic] dituzu lenengo eleiza eta gero konbentua ama askoren semiak an artuko dabe ostatuta.				3 Pausu santuak ongi kontat- zen mundu ondan lenena Ama Brijjita izan zen, ilezkerotik seme ona. Dudarik gabe, egia dela nai dituz klardadea: Ana Maria Agredakoak emanen dizu fedea.			2 Erradi labxo nora zatezu? Onaxe erdu ta entzuzi: Alta zsurca arotza da ta Arren agidazu [sic] mandatu. Egin daicela ermitatxue Dentxona Arantzazu Iru lata ta zazpi lalletxo [sic] Arren naikoko ca dlatuz [sic] Amaki orren semerik asko An izango ostaltuz San Franziskoen semerik asko Baita kaliza goradu.

BEDERATZI ALDAERAK

(1) Hogeita bi bertsoko sorta oso hau ipini dut lehen zutabeen, ondorengo aldaera partzialen erreferentzia gisa.

(2) Bi aldaera oso berdintsuak dira Dok. 2 eta dok. 3, Plazido Leitzako jaunaren ahotatik jasoak: “Plazido Leitzakoari artuak” dago idatzita batean eta “Plazido jaunari artuak. Leitza-n”, bestean. Biak dira 9 bertsokoak, testuaren aldetik berdintsuak, baina ez guztiz berdinak –bien arteko 3. dok.ko aldaeratxoak kakeoen artean doaz–; bi kantalditan jasoak nonbait itxuraz; bestalde, erreferentziazko sortarekiko oso aldatua dago hemengoa. Biltzai-leak Demetrio Garmendiari eskuratu zizkion nonbait, eta horrek lekukoaren eta herriaren oharra idatzi zuen bere aldetik.

(3) Hau ere Leitzako Plazidori egozten dio eskuizkribuaren ohargileak, ez seguruenik aldaeraren biltzai-leak. Transkribatzailea eta biltzailea seguruenik ezberdinak izateaz gain, ez dirudi aurreko bi aldaeren lekukoa bera izan daitekeenik honena ere. Horren argibide nagusia kantaren hasiera da: “Nere Ama Birjiña”, eta ez “Gure Ama Birjiña”. Abes-ti-testuaren traketsaz konturatuta edo, honako hau idatzi zuen Garmendiaren eskuetan papera ipini zuenak seguruenik: “Uste degu xamur konponduko dutela”.

(4) Bost bertsokoa da aldaera hau: sorta osoko 1., 2., 3. eta 8.a; 5. (11.) bertsoa *poipourri* hankamotza da, jatorrizko gaia guztiz bestelakoari lotzen diona. Jaione [Aretxabaleta] delakoak norbaiti idatzitako gutun pertsonal baten barruan kopiatuta bidali zion sortatxo hau lagunari –D. Garmendiari?–, beste nonbaitengandik kopiatuta.

(5) Lau bertsoko sortatxoak, sorta osoko 3-6 bertsuak jasotzen dituen funtsean.

(6) Kanta hau bi ahapaldikoa da jatorriz CPV-n, biak doinuaren barruan sartuta; hirugarrena eranskin moduan-edo jartzen du Azkuek, aurrekoak kantatu zizkion berak hori ere kantatu omen ziola eta; baina gai eta neurri ezberdinekoa da.

(7) Bi bertsoko kanta honek 1854ko “Gure Ama Birjiña / Arantzazukoari” bertsu sortako 3. eta 4. bertsuak jasotzen ditu, musikariak birmoldatuta. Laugarren bertsoko lehen puntua, hirugarrenari erantsi zion, horrela biak lau puntuko bihurtuz, doinuari egokitu ahal izateko.

(8) Bertso sorta osoko 3. eta 4. bertsuak dira, besterik gabe, *Arantzazu* aldikariak 1988an argitaratu zituenak. Baina beren horretan ez dira beste inolako aldaeratan agertzen; agian editoreak moldatu zituen.

(9) Kanta hau agian ez dago esaterik ere gure bertso sortaren aldaera denik. Lekukoak horren lehen bertsoa kantatu –azken puntua kenduta–, eta guztiz beste-lako –beste nonbaiteko– balada arantzazuarra erantsi zion: “Errodillatxo [Errodrigotxo] nora zaiezu”.

Beste aldaera bat taulan sartzekoa izan zitekeen S. Mitxelena Oñatiko Uribarri auzoko Zabaleta-beheko baserriko amonaren ahotatik entzundakoa eta gorago behin baino gehiagotan aipatu dudana. 22 bertsokoa zen, izan, aldaera, baina 2., 3., eta 4. bertsoen puskak bakarrik ezagutzen ditugu, bere *Aboz abo* (*Ahoz aho*) liburuan jasotutako (ik. ADK liburu sail honetako IX. liburukia, 68-70 or.). Hona dakartzat berak transkribatu bezala:

(2) Inureun larogeita
lau urte badira
Birjiña jetxi zala
Aloña mendira...

(3) Rodrigo Baltategi artzaitxo bat zan,
sapatu egun batean
auntzen-billa joan tzan...

(4) Iduritu zitzayon
kanpaya ote zan.
Au entzunaz bildurrez
urreratu ere zan.

Antxen billatu zuan
Birjiña Arantzan.
Emakume eder bat,
aurtxoa besoan;
Kanpanilla txiki bat
alboan bazuan:
iñork beartu gabe
soñu jotzen zuan...

ALDERAKETA-OHARTXOAK

¹ Aldaera ia denetan “zenbait bertso berri”; bitan “bertso bat edo bi”.

² Beste guztietan ‘desiertora’; hemen ‘desiertoa’.

³ Hemendik aurrerakoa hurrengo bertsokoa da, izatez.

⁴ “Santa desiertura”: Beste aldaeretako ‘san/zan’ zer zen ulertu ez, eta ‘santa’ interpretatu zuen nonbait.

⁵ Rodrigo Baltategiko izenaren korrupzioarik bitxiarena hauxe benetan!

⁶ Aldaera honetan bakarrik ageri da “arkumea besoan”.

⁷ Bertso honen bigarren eta laugarren puntuak errepikatuta egin zituen nonbait abestean Mikaela Artetxek, iturrian adierazita dagoenez.

— III —

1881

**AMA BIRJINA ARANTZAZUKOAREN
KONDAIRA, ZORZIKO HAUNDIETAN IPINIA**

Bertso-jartzailea: **Felipe Arrese Beitia**

*Ama Virgiña Aranzazucoaren condaira zortziko aundietan eta aurten-
go erromeriaraco itz neurtu batzuec,*
Tolosa: Eusebio Lopezen moldiztegia, 1881, 3-26 or.

1841ean jaio zen Felipe Arrese Beitia Otxandion. Lanbidez eskultorea izan zen, “santugiñe”; baina, eskultura eta tailagintzan adina euskal literaturan nabarmendu zen: olerkiak eta bertso sortak –haren bertsoek poesia fina ageri dute–, ipuinak, eliz kantak eta gorazarreak. Euskara-gaztelania hiztegia ere idatzi zuen. Hainbat sari irabazi zuen literatur lehiaketatan. Horietan entzutetsuena, Elizondon irabazitakoa (1879), “Ama euskereari azken agurrak” olerkiarekin. 1909. urtean hil zen.

Arantzazuri oso atxekia izan zen Arrese Beitia. Ezaguna da bertarako landu zuen San Frantzisko Asiskoaren irudia ere, eliza zaharreko ate nagusiaren gainaldean egon zena, eta une honetan komentuko klaustroan kokatua. 1880-1886 bitartean hainbat bertso eta abesti-testu idatzi zuen Arantzazurako; horiek denak ADK saileko beste liburukietan joango dira; hemen, berriz, bertsoetan idatzitako Arantzazuko “kon-

daira” hau sartu dut. Asko zor dio Arantzazuk Felipe Arrese Beitiari, bere sormen literarioa Santutegiaren berpiztearen alde ipini zuelako. Heriotzako mendeurrenean mereziko zuen oroitzapen berezirik Arantzazuren aldetik... Berandu izanik ere, izan bedi nolabait zorraren kitagarri bertso hauen argitaratzea.

Bertso sorta hau, kaligrafia dotorez idatzita, A. Jose Epelde, Arantzazuko orduko fraide kaperauen nagusiari eskaini zion autoreak, dokumentuaren buruan adierazita dagoenez: “R. P. Fr. José de Epelde - Arantzazu”. Honela dio Jose A. Lizarralde bere *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* liburuan: “Debidos a la inspiración de este popularísimo versificador [Arrese Beitia] fueron igualmente las veinticuatro estrofas en las que se refiere la historia de la Virgen, mandadas al Santuario el 2 de Mayo de 1880. Retocadas y ampliadas hasta el número de 47, fueron dadas a la imprenta en 1881 con el título «Ama Virgíña Aranzazucoaren condaira zortzico andietan eta aurtengo erromeriaraco itz neurtu batzuec». Van incluídos en el mismo opúsculo el «Agur agur o loores de la Virgen», composición del mismo autor, y el himno «Arantzazu-co» del P. Ignacio de Arana (S. J.), que, puestos en canto por M. Letamendia, han llegado a adquirir grandísima popularidad en el País”.

1881ean argitaratu zuten, beraz, aurrenik bertso sorta hau. Horren aurretik eskuzko hiru bertsiotan daukagu Arantzazuko Literatur Artxiboan Arrese Beitiaren Arantzazuko kondaira:

A bertsoa: “Berso berriac, Ama Birgina Arantzazucoari” deituriko liburuxkako (AranLitArtx, BPR, 15-030). Badirudi hori dela lehen bertsoa; azkenean dator data: “Ochandiano y 2 de Mayo 1880. Felipe de Arrese”. “Iru provincia aizpa laztanoc “ hasten da, eta 25 bertso ditu –ez 24, Lizarralde bestelakorik dioen arren–.

B bertsoa: “Ama Birgina Arantzazucoaren cantac” izeneko sorta (44 bertso) liburuxka handixeagoan (AranLitArtx, BPR, 15-031). Bi kanta daude hor: a) Kondairaren bertso berria, aipaturiko titulu horrekin, eta “Izango dira munduan asco” hasten dena. Lehen bertsioko bertsoak jasota daude hemen, baina hainbat aldaketarekin; gainera beste hainbat bertso gehitu zuen, 44raino. b) Koaderno berean dago “Agur, agur, agur, Maria” Arantzazuko kanta ezaguna (18 ahapaldikoa), “Arantzazuco euscaldun erromesentzat Ama Virginari eguiteco agurrac” izenpean –hau alde batera utziko dut oraingoz–.

C bertsioa: “Ama Virgiña Arantzazu-coaren condaira zorzico aundietan” (44 bertso). 12 orrialdeko (26,5 x 20,5) koadernoan dago, kaligrafia oso txukunez idatzian. Kopiatzaile kaligrafoak osatu egin zuen horren azaleko titulua: “Ama Virgiña Arantzazu-coaren condaira Felipe Arrese eskaldun eresilariac zortziko aundietan ipiña”. Koaderno hau funtsean aurreko bertsioaren garbiko kopia da, baina zenbait aldaketa sartu zuen, seguruenik autoreak berak –ez kopiatzaile kaligrafoak–.

44 bertsoko bertsioan berriak dira guztiz lehen lau bertsoak (zirriborroan nahiz kopia “kaligrafikoan”); bosgarrenean –hiru probintzia ahizpena– heltzen dio 25 bertsoko lehen bertsioari, hango lehen bertsoa nolabait jaso eta sorta osotuari egokituz. 27. bertsora arte –hori barneparekatuta doa lehen bertsioarekin, uneren batean bertsoen ordena aldatuta badago ere; 28-42 bitarteko bertsoak berriak dira bertsio osatuan; bukatzeko, bertsio laburreko azken bi bertsoak hartzen ditu bertsio osatuak (43-44 bertsoak).

Lehenengo liburuxka (“koadernotxo”) 1880ko maiatzekoa baldin bada, bigarrena eta hirugarrena geroagokoak dira, jakina, hura osatuz eta zuzenduz joan baitzen autorea. 1880an bertan edo 1881ean burutua izan daiteke bertso sorta hau –artean komentu berriaren eraikitzea burutu gabe zegoen, baina abiatuta nonbait, 29. bertsoan adierazita dagoenez: “Laugarren aldiz ya dacusgu / Comentu au gaur biztutzen...”; 1884an inauguratu zuten hori–. Txukun kopiarazi eta Jose Epelde Arantzazuko santutegiaren arduradunaren eskuetan ipini zuen nonbait bertso sorta osatua, argitaratzeko edo.

Uste izatekoa da A. Epeldek berak bultzatu zuela Arrese Beitia kondaira hori idaztera eta lantzerantz. Arantzazura erromesaldi jendetsuak hasiak ziren, eta 1881ean elizbarrutiak berak antolatu eta babestu zituen herriz herriko erromesaldiak, batez ere Arantzazuko Bederatziurreneko egunetan (irailaren lehen bederatzi egunetan). Egokitzen –beharrezkotzat– ikusi zuen seguruenik Epeldek erromesei aukeran jartzea hainbat lagungarri: kankak, otoitzak, eta narrazioak –Arantzazuren kondaira laburrak, bertsotan nahiz prosan–. Hortik sortu zen seguruenik 1881. urte hartan halako grina, erromesentzat eskurako material berriak sortzeko, eta horretara jarri ziren, Arrese Beitiarekin batera, J. Ignazio Arana jesuita, Modesto Letamendia eta Patrizio A. Orkaiztegi apaiza, besteak beste.

Ia aldi berean hiru liburu argitaratu zituzten horrelako materialak eskaintzen zituztenak: 1. Patrizio Orkaiztegik moldatua: *Jesus eta Mariaren billeracoentzat itz neurtubac, bai eta Egüerri, Garizuma edo Misiyo demboraraco, eta berebat dotriñan dabilzanentzat, Ama Guciz Garbiyaren alabai lembici, guero berriz aurtengo erromeriyagatic Arantzazuco Virgiñari esqueiñiyac*; liburuaren eranskin moduan daude Arantzazuko erromesentzakoak –horretaz zehazkiago jardungo naiz Orkaiztegiren beraren kondaira aurkeztean–. 2. *Ama Virgiña Aranzazucoaren imagiñ eta eleizaren condaira laburra*. E. F. de E. gaztelaniaz izcribatua eta M. A. A. euscarara itzulia (Tolosa: Eus. Lopezen moldiztegia, 1881). Liburuxka da; kondairaren ondoren Arrese Beitiaren bi kanta datoz. 3. Hirugarrena, seguruenik Arantzazuk berak prestatua zuzenean bertako erromesentzat: *Ama Virgina Aranzazucoaren condaira zortzico aundietan eta aurtengo erromeriaraco itz neurtu batzuec* (Tolosa: Eusebio Lopezen moldiztegia, 1881): 50 orrialdeko liburuxka. Ez du autore orokorrik: erdia (lehen 26 orrialdeak) Arrese Beitiaren kondairak hartzen du; ondoren autore beraren aipaturiko kanta dator –“Agur, agur, agur, Maria”– (27-33 or.); gero fede-aitorpen labur bat dator (34. or.) eta Andre Maria Arantzazukoari otoitza (35-38 or.), “Fr. J. E.” sinatuta azken hau –itxura guztien arabera Fr. Jose Epelde–. Jarraian datoz J. Ignazio Aranaren abesti-testuren batzuk; eta gainera bi melodia Modesto Letemendiarenak, Arrese Beitiaren “Agur, agur, agur, Maria” eta Aranaren “Arantzazuko Ama Birjina” abestien doinuak, alegia.

Arrese Beitiaren “kondaira” eta abestia 1881eko uztailaren 9an daude datatuta –eskuzko A bertsioa 1880ko maitzaren 2an–. Estu-estu ibili behar izan zuten liburuxka irailaren hasierarako inprimatuta edukitzeko.

Kondaira inprimatua 47 bertsokoa da: hiru bertso gehiago eskuizkribu osatuak baino, horko azkenekoaren aurretik beste hiru sartu baitzitu, Arantzazuko errepide berriari eta irailean egitekoak ziren erromesaldiei buruzkoak. Gainera hirugarren eskuizkribuko ia bertso guztietan sartu zituen testu-aldaketa garrantzizkoak, bakoitzeko ideia nagusiari eutsirik, hala ere. Gaztelaniazko grafiari askotxo hurbilagoa da testu inprimatua, eskuizkribuak baino; agian edizioaren arduradunen irizpideari jarraituz aldatu zuten jatorrizkoarena.

Bertsoaren aurrean bi zenbaki daudenean (adib., 5/1), bigarren zenbakiak bertso sorta laburrekoaren (25 bertsokoaren) pareko bertsoa

seinalatzen du –AKDB-n ikus daiteke hasierako 25 bertsoko aldaera labur hori ere–.

Jose Ignazio Aldalurrek sorta honen lehen bertsoa musikatu zuen bere aldetik. Protagonismo berezia izan zuen musikari azkoitiarrak 1881eko iraileko Arantzazuko erromesaldien ospakizunetan, koruaren zuzendari eta organista moduan. Beraren piezaren bat edo beste abestu ere egin zuen koruak. Era berean 1886an, Andre Mariaren koroaziokoan, beraren “Letanía lauretana” eta “Te Deum” abestu zituzten. Uste izatekoa da, Jose Ignazio Arana jesuita azkoitiarraren ezaguna eta agian laguna ere bazela Aldalur.

- 1 IZANGO DIRA MUNDUAN ASKO
jatorriz herri garbiak,
baina horretan ez dira azken
behinik behin euskal herriak;
nun zuztarrikan ez duten hartu
kanpotik sartu berriak,
etorri arren erromatar, *nahiz*
moroen talde haundiak.
- 2 Beren fedea zikindu gabe,
jaungoikozkoa da beti,
zein euskaldunen Aita Tubalek
honera zuen ekarri;
etsai guztiai fedez ta armaz
emanaz beti arpegi,
idolatriak lekurik hemen
sekulan ez du iduki.
- 3 Hain zan sendoa eta bizia
euskaldun *zahar*ren fedea,
Jaungoiko bakar bat izan dala
munduaren egilea;
ta beragandik jetxiko zala
lurreko Salbatzailea,
gurutzan hilda, zabaltzearren
guri zeruko atea.

- 4 Gurutze horrek Lauburu dauka
euskaraz bere izena,
kantabriarrak beren gerretan
beti zeukaten bandera;
Kristo baino *lehen*, eta geroztik
guztiak horren aldera,
inoiz ez zuen, ez, euskaldunak
fedean egin atzera.
- 5/1 Hala garaipen handiak asko⁴³
irabazi, ta pakean
probintzia on *ahizpa* hirurok
ongi bizi zitezkean;
beren fuero, *ohitura* garbi,
kristautasun ta legean,
baina hasarre guztiz haundi bat
sortu zan beren artean.
- 6/2 Eztabaida hau izandu zala
ia dira bost gizaldi,
ta berrogeita hamar urtean
ziraden gerran ibili;
kastigu latzak zeruetatik
eginik ekarrerazi;
bi urtez hemen euririk, bada,
behin ere ez zan ikusi.
- 7/3 Jaungoikoaren onegitasun
eta erruki haundiak
azkenez ere behar zituen
ireki hemen begiak;
beste denbora batean Moises
nola Israel herriak,
Errodrigo bat bitartekotzat
izan zuen Kantabriak.

⁴³ Hemen hasten da bertso sortaren aldaera laburrena (25 bertsokoa). Honetara dio lehen bertsoak: “Hiru probintzia ahizpa laztanok, / euskaldun prestu ta argiak, / Jaungoikoaren fedean zeintzuk, / beti izan dira haundiak; / trentza bezela hirurok alkar / maitetasunez josiak, / lekua baina behin egin zuen / zorigaiztoan auziak”.

- 8/4 Horeb mendian ardiak zaintzen
Moisesek, *be/in* zebilala,
ikusi zuen sasi bat sutan
eta erretzen ez zana;
igarri zion, hots bat entzunda,
lurreko gauza ez zala,
Jaungoikoaren toki santu ta
egonleku bat ez bada.
- 9/5 Hementxen ere gerta zitzaion
orobat egun batian
mutiltxo bati, ardiak zaintzen,⁴⁴
arkitzen zala mendian;
mirari haundi baten bitartez,
arantza-arbola gainean,
irten zitzaion Ama Birjina
Semearekin batean.
- 10/6 Mila laurehun hirurogeita
bed(e)ratzigarrenekoa,⁴⁵
Euskal Herrian urte hori da
gogoan eukitzekoa;
O Errodrigo Baltzategiko
Uribarri auzokoa!
Zure zai dago, estaldu daizun,
Ama Arantzazukoa.
- 11/7 Jaunak halaxen *nahi* izanikan,
eguna zapatua zan,
noiz Errodrigo Aloñan zehar
beheko alderuntz zijoian;
uste gabeen halako baten
dakus arantza gainean,
bulto bat nola begiztatzen zan
pertsone baten antzean.⁴⁶

⁴⁴ 1854ko bertsoek *ahuntzen* bila zebilen mutilaren tradizioa jasotzen bazuten, handik 27 urtera ezaguna zen nonbait *ardien* zaintzailearena ere.

⁴⁵ Neurriagatik edo, '(e)' hori janda dago: bedratzigarrenekoa...

⁴⁶ Aski ezberdina da bertso hau 44 bertsoke eskuizkribuan, ideia berdina emanik ere;

- 12/8 Harri sastraka, sasi artetik,
laxter da arin estuan,
zer gertatzen zan arantza hartan
ziur ikusi nahi zuan;
nun topa zuen Andre eder bat,
haurtxo batekin besuan,
ta kanpaitxo bat, inork jo bage
hoska arantza onduan.
- 13/10 Ezagutzen du artzai gazteak
mirari haundi bat zala,
arantza hartan basamortuan
begiakin zekusana;
ta kanpaiaren berez jotzeak
uste zuen zirautzala,
errukiturik Euskal Herriaz,
Birjina agertu zala.
- 14/9 Haurtxoaz ala ikusirikan,
harrituta zan gelditu,
ezin asmatuz nundik ta nora
han zitezkean agertu;
begiraune haundi batekin,
bertan zan belaunikatu,
mirariturik esanaz umil:
Nola zaude Arantzan zu?⁴⁷
- 15/11 Horrez gainera txit zoratuta,
esango zion: Andrea,

oinak guztiz ezberdinak ditu:

Jainkoak hala nahi izanikan
larunbata zan eguna,
Errodrigo han zebilen baten
Aloña haitzean barrena,
uste gaberik halako baten
begiratzen du basora,
ta arantza baten ikusitzen du
pertsone baten itxura.

⁴⁷ Eskuizkribuetako aldaeretan lehen bi puntuak, batetik, eta azken biak, bestetik, ordenaz trukaturik daude: azken bi puntuak lehen lekuan jarrita, alegia.

ez al zenduan sasi hau baino
toki bat inun hobea?
Zeruetako eta lurreko
izanik erreginea,
nola esleitu dezu tronutzat
arantzazko arbolea?

16/12 Arkitzen zera Seme horrekin
zerutar danen gainean.
Hemen gaur nola ikusten zaitut
haitz eta sasi artean?
Zer pozik bertan zuekin *nahasi*
biziko nintzatekean!
Baina *lehenengo*, Ama, *nahi* nuke
esan kontu hau etxean.

17/13 Zorioneko gozaldi bat
hala igarotakoan,
hosto berdezko estalpetxo bat
eginik *ahal* zan moduan,
albiste on hau iragartera
etxera arin zan juan,
ta gurasoak adoratzera
laxter eraman zituan.

18/14 Agurtu zuten danak batera
Zeruko Ama gozoa,
ta bere Seme guztiz ederra
Jesus gizon-Jaungoikoa;
eta bertatik zuzendu ziran
kalera, esaten kontua,
agertu zala arantz-arbolan
Erregina zerukoa.⁴⁸

19/15 Eta bilatu zituztenean
zebiltzala asko jente,
kaleetatik prozesioan

⁴⁸ Bertsoaren azken bi puntuak honelatsu daude eskuizkribuen aldaeretan: “Gero Oñatira berehalaxe / joateko hartu asmoa, / iragartera eremu hartan / zer zegoan agertua”.

Oñatin euria-eske;
Errodrigok hots egiten die:
Alperrik ari zerate,
zer gertatzen dan, arren, guztiok
orain adi zadazute.

20/16 Gesaltzatican pixkat aurrera
arantza baten gainean,
Ama Birjina gaur agertu zait
ermita baten premian;
prozesioz han adoratuta
jarri arte estalpean,
ez uste izan euririk hemen
ikustea bitartean.

21/17 Jaramon gabe haren esanai,
prozesioa aurrera,
ta Errodrigok minberaturik,
esaten die atzera:
Nik diodana atozte danok
begiz, arren, ikustera;
hala ez bada, haitz gainetikan
bota nazazute *behera*.

22/18 Modu honetan iritxi zuen
sinistu eragitea,
*bi*haramonean abade eta
justiziaz joatea;⁴⁹
jarri zan bera danen aurretik,
erakusteko bidea,
eta Arantzazun nola zegoan
Ama estalpe gabea.

23/19 Egonik hara hain bide txarrak,
haitzarte beldurgarriak,
joan zitezten grazia danai
iritxi zien Mariak;
inoiz ez ditu desanparatu

⁴⁹ *justiziaz joatea...* 25 bertsoko aldaeran: “jendeakin joatea”

hark bere zerbitzariak,
igaroteko erori gabe
munduko labain-harriak.

24/20 Urrutitikan esango zien
jarririk haruntz begiak:
Han, hantxe daude nik esandako
zeruko ikusgarriak;
esan bezela, zituztenean
bilatu bi irudiak,
adoratzeko jarri ziraden,
etzinik *ahuspez*, guztiak.

25/21 Mariagana beren bihotzak
oztaz altxatu zituzten,
itxas aldean ikusten dira
hodei piloak, goratzen:
Euskal Herriaz dalako oso
Birjina errukitutzen,
bere bekatu haundiak, berriz,
betiko ditu *ahaztutzen*.

26/22 *Oholak* zituzten eraman berak
egiteko estalpea,
nahi zutelako hainbat ondoen
Maria ezkutatzea;
euria laxter hasiko zala
zeukatelako ustea,
hainbat laxterren asmatu zuten
etxera bihurtutzea.

27/23 Ez al ziraden⁵⁰ Oñatin sartu,
euria hasi zan, bada,
eta aitortu zuten guztiak
mirari haundi bat zala;
egia nola ateratzen zan
Errodrigoren esana,

⁵⁰ ‘ziraten’ eta ‘ziraden’, forma biak darabiltza bertso-jartzaileak; ‘ziraden’ idatzi dut guztietan.

- halako gauzak ezin litzake,
Birjina Amak ez bada.
- 28 Bera dalako Jaungoikoaren⁵¹
mesedeen emailia,
eta zeruko ondasun danen
iturri garbi bizia;
ezaguturik oñatiarrak
horren gloria haundia
beren elizan asmatu zuten
Ama ederra jartzia.
- 29 Basamortu ta bakarlekutik
herrira eretxi zuten,
zeruko Prenda zoragarria
bertan eduki zezaten;
o miraria! baina zein laxter
horra, zer dan gertatutzen,
Ama Birjina lehengo tokira
zitzaie [*sic*] ihes egiten.
- 30 Hau ikusirik oñatiarrak,
berriz zuten erabaki,
Gesaltza deitzen zaion tokian
behar zutela ipini;
leku hau zala jendearentzat
errazago ta komeni,
ager-lekura behar zalako
bidean gaizki ibili.
- 31 Esan ta egin, hasi ziraden
pilatzen zur ta harria,
baita ekarri bertara zuten
irudi miragarria;
bihamonean ermitaginan
hasteko zan poz haundia,
gerta zitzaien baina atzera
mirari hauxe berria.

⁵¹ Hemendik aurrera, 43. bertsora artekoak falta dira 25 bertsoko eskuizkribuan: lehen aldaera laburrenean, alegia.

- 32 Joan ziraden goizetik oso
pozez beterik langilak,
baina bilatu han ez zituzten
berak utzitako gaiak;
ez irudia, ez ta harriak,
ez, bildu zituzten zurak:
ager-lekura, irudiaz bat,
mirariz ziran joanak.
- 33 Honela bada, ezagutu zan
Zeruko borondatea,
agertutako tokian Amak
nahi zuela egotea;
gaitz izan arren, asmatu zuten
ermita han egitea,
eta Birjina Arantzazuko
irudiari deitzea.
- 34 Ugarituaz laxter hasi zan
Arantzazuko jaiera,
erromes asko biltzen zalako
Birjina ikusitera;
limosna on ta, edo haundiak,
uzten zituzten gainera,
komentutxoak hargatik laxter
hasi ziran egitera.
- 35 Erlijioso mueta asko
izan ziran aldatuak,
eta azkenez geratu ziran
betiko Frantziskanuak;
ta hauek ere limosna asko
zeuzkatelako bilduak,
gehitzea asma zuten eliz ta
komentuari lekuak.
- 36 Baita gainera moldatu zuten
aldare on bat berria,
jartzeagatik hobekiago
irudi miragarria;

- nola baina hark hauturik zeukan
lehendabiziko tokia,
mirari batez azaldu zuen
ez zuela nahi berria.
- 37 Mututu ziran fraide guztiak,
hitz bage danak gelditu,
aldatze haren kastiguz zala
laxter zuten ezagutu;
eta berriro lehengo tokira
ez al zuten bai bihurtu,
hau zan haundia, mututu danak
hitzez ziran abiatu.
- 38 Komentu on hau egin ta laxter,
bi aldiz hauts bihurtu zan,
erre gaberik zeruko Prenda,
baina, gorde zan bietan;
hirugarrenez ikusten degu
gure gizaldi honetan,
zazpi urteko gerrate hartan
zer estadutan jarri zan.
- 39 Laugarren aldiz ia dakusgu,
komentu hau gaur piztutzen,
gertatu hoiek entzun ta orain,
nor ez da, bada, samurtzen?
Misteriozko leku hau dala
bihotzetik det sinisten,
mirari hutsa baino besterik
ez dedalako ikusten.
- 40 Etxe santua hiru alditan
zera behera erori!
Fenix ederra izentzat orain
deituko dizut nik zuri;
haren antzera hil ta berriro
piztuta zaitez zu jaiki,
Arabiako basamortuan
hura bezin miragarri.

- 41 Haunditu zaitez, bera bezela,
apain ta eder jantzia,
hartu ezazu orain betiko
laugarren aldiz bizia,
zeruko Uso ederrarentzat
izan zaitezen habia,
fenix guztien fenix zera ta,
Arantzazuko Maria.
- 42 Zu zera Fenix miragarria
zu zera Fenix hautua,
zu zera Fenix miraritsu ta
Jaunaren bihotzekua;⁵²
zera hain eder, haundia eta
le/hun, eztitsu, txit gozua;
betiraunetik zegoan Jauna
zuregana zoratua.
- 43/24 Hain dira asko eta goitsuak,⁵³
Ama, zerorren gloriak,
ezin litzake denak kantatu
kriatura hain txikiak;
eta arantza horretatik zuk,
egindako mirariak
izkribatzeko, behar lirake
liburu guztiz haundiak.
- 44 Orain artean, Ama maitea,⁵⁴
egon zera eremuan,
baina aurrera esan lezake
zaudela kale ondoan;
zergatik horra joan liteken

⁵² Eskuizkribuak honetara dio: “Zu zera Fenix Jaungoicoaren / Maria biotzekoa”.

⁵³ 25 bertsoko aldaera laburreko 24. bertsok, hemengo 43.aren parekotzat har daitekeenak, honetara dio –gaurko euskal grafiara ekarri dut–: “Asko dirade geroztik ere / Ama honen mirariak, / ezin nitzake danak kontatu / diralako ugariak, / zenbat oraintxe aurrera ere / izango diran berriak, / kontuan ditu zintzo eramango / guztiak Euskal Herriak”.

⁵⁴ 44., 45. eta 46. bertsok inprimatutako azken aldaeran bakarrik daude.

gaur ia *nahi* dan moduan,
oinez ibili ezin diranak
jarririk kotxe barruan.

45 Poz haundi bat det iragarteko
bukatua dala ia,
haitzean zehar bide eder bat
Arantzazura berria,
agorrilaren zortzian aurten
izango da aiudia,
Arantzazura egitekotzat
dagoan erromeria.

46 Begoñan igaz izan zan eta,
aurten berriz Arantzazun,
Jaungoikoaren Ama Santa, bai,
arren ondratu dezagun;
kristau fedea oso ta garbi
berak zintzo gorde daigun,
premia eta zorigaitzetan
laguntza izan dakigun.

47/25 Bai, gure Ama, beti zaude zu
beti gugatik erreguz,
hondau ez gaitzan haserraturik
Jaunak betiko kastiguz;
egin ditugu bekatu asko
baina guztiak gure erruz,⁵⁵
barkazioa izan dezagun,
Ama, balia zakiguz.

Amen.⁵⁶

⁵⁵ Eskuzko C bertsoan: “eta guztiak gure erruz”.

⁵⁶ Eskuzko C bertsoan “Hala izan dedilla” bukatzen da bertso sorta.

1881

ARANTZAZUKO BIRJINA AMAREN KONDAIRA

Bertso-jartzailea: Patrizio A. Orkaiztegi

Jesus eta Mariaren billeracoentzat itz neurtubac, bai eta Egüerri, Garizuma edo Misiyo demboraraco, eta berebat dotriñan dabiltzanentzat, Ama Guçiz Garbiyaren alabai lembici, guero berriz aurtengo erromeriyagatic Arantzazuko Virgiñari esqueiñiyac

Tolosa: Pedro Gurrutxaga, 1881, 94-114 or.

Patrizio Antonio Orkaiztegi Andoainen jaio zen (1840). Mutikotan Arantzazun bizi izan zen, Santutegiko elizkizunak alaitzen zituen haur kantarien taldean; bertako *Preceptoría de Latinidad* sortu berrian (1847) egin zituen lehen ikasketak. Arantzazu utzita, Eliz ikasketekin jarraitu zuen; apaiztu ondoren, Altzon, Elgoibarren eta Arrasaten jardun zen apaiz-lanetan; 1880an Tolosako parroko izendatu zuten. 24 urtez beteko zuen kargu hori. Tolosan bertan hil zen 1924an. Olerki sentikor honekin deitoratu zuen Emeterio Arresek Orkaiztegiren heriotza.

Euskoen Ama negarrez dago,
negarrez bakar-bakarti,...
malko saminak sortu zaizkio,
poz-ate guziak itxi.

Zoritxar beltza gaurko zoria;
itun gaude..., kupigarri,
ezkutuko'ren haizeman hotzak
sugar maite bat itzali...!
Irakasle on zinana, zure
gotuts argiaren izpi
zoliaz gaurko goibeltasuna
bat-batez urratu bedi!⁵⁷

Garaiko euskaltzaleen artean itzal handia eduki zuen. "...eguziko euskaldun batek euskeraz *pensatu*, euskeraz *mintzatu* t'euskeraz *izkiri*riatu bear du", idatzi zuen *Ibaizabal* aldizkarian "Itz-joskera" titulu orokorraren pean argitaratu zuen idazki sailaren sarrera gisakoan.⁵⁸ Hogeita hemetzortzi urte omen zeramatzan berak eginahal horretan: apaiztu zenetik, alegia. Bere eliz hitzaldietan aplikatu nahi izaten zuen bereziki goiburu hori. Garaiko euskal predikari handienetakotzat jotzen du Patxi Altunak.⁵⁹

Olerkiak, istorio laburrak, antzerkiak eta eliz kantik idatzi zituen. Bere obrarik zabalena: *Txardin berriak* (Euskalzale, 1899). Karlistaden ondorengo urte haietako Euskal Herriaren hizkuntz eta kultur susperkude-mugimenduaren barruan kokatzen da, Jose Manterola gidari nagusietakoa zelarik Gipuzkoan, batez ere bere *Euskal-Erria* aldizkariaren bidez. Horretan ezezik, beste hainbat aldizkaritan argitaratu zituen bere lankidetzak Orkaiztegik (*Euskalzale*, *Ibaizabal*, *Euskal-Esnalea*). Azken honen sorreran parte hartu zuen, eta R. M. Azkuek dioenez, Orkaiztegik asmatu zuen horren izena –gaizki asmatua, beraren ustez–. Azken aldizkari horren lehendakari-ordea izan zen. "Oiparena" eta "O.K." ezizenak behintzat erabili zituen bere idatzietan. 1906an *Observaciones para hablar y escribir tolerablemente en nuestro idioma euskaro* liburu polemikoa argitaratu zuen.

Kultur eragile eta editore-lanetan nabarmendu zen, bere adiskide Eusebio Lopez Tolosako argitaratzaile ospetsuaren lagun eta lankide

⁵⁷ Emeterio Arrese, *Txindor*, Leizaola, 1928, 50. or.

⁵⁸ "Itz-joskera", in: *Ibaizabal*, II, 95 zenb., 1903-urria-25, 1. or.

⁵⁹ Ik. *Aita Aranaren egunaria* (Patxi Altunak prestatuturiko edizioa) [Iker, 12], Bilbo: Euskaltzaindia, 2000, 5. or. 1882tik aurrera Orkaiztegi buruzko hainbat albiste guztiz jakingarri Aranaren *Egunaria*-n aurkitu ahal dugu.

bezala. Lardizabalen *Testamentu Zar eta Berriko Kondaira* liburuaren hirugarren argitalpena paratu zuen, besteak beste (1908). *Asteona* aldizkaria sortu eta argitaratu zuen bere aldetik.

1881ean, Tolosara parroko joan berritan, kanta eta bertso erlijiozkoen liburua argitaratu zuen, Toribio Iriondorekin batera: *Jesus eta Mariaren billeracoentzat itz neurtubac, bai eta Egüerri, Garizuma edo misiyo demboraraco, eta berebat dotriñan dabilzanentzat Ama Guciz Garbiyaren alabai lembizi, güero berriz aurtengo erromeriyagatic Arantzazuko Virgiñari esqueñiyac*.⁶⁰ –Hemendik aurrera, “Orkaiztegi 1881”–. Toribio Iriondorekin lankidetzan paratu zuen liburua. Ikusten denez, liburua ez zen zuzenean Arantzazuko erromesentzat egina, eta eranskin moduan zegoen sartuta horientzako kanten atala.

Liburu honen berri zehatza eman zigun Jose Adrian Lizarralde bere HVSA liburuan (418. or.). Orkaiztegiren liburuaren 90-120 orrialdeak hartzen ditu Arantzazuko erromesei zuzenean eskainitako atalak: “Arantzazuko Virgiña Amari erregu bat” (91-93 or.), “Arantzazuko Virgiña Amaren condaira” (94-114), “Arantzazuko Virgiñari laucoac” (114-118), “Zortzico aundiya Mariya Arantzazucoari” (118-120). Otoitz eta bertso guztiak Orkaiztegi berak idatziak dira nonbait.

Zein “erromeria” ziren 1881eko Arantzazura antolaturiko horiek? Gasteizko apezpikuak gutun zirkularra idatzia zuen 1881eko ekainaren 18an, non urte hartako Arantzazuko Andre Mariaren bederatziruurenko egunetarako prestaturiko erromesaldi ofizialak iragarri baitzituen:

El solemne novenario que acostumbra celebrarse todos los años en el Santuario, desde el 31 de Agosto al 8 de Setiembre, fiesta de la Natividad de Nuestra Señora, nos ha parecido el tiempo más á propósito para la peregrinación que anunciamos.

Con el fin de procurar mayor esplendor a estos actos religiosos, cuidaremos de invitar a algunos de nuestros venerables Hermanos en el Episcopado, y asistiremos, Dios mediante, Nos mismo, celebrando de Pontifical en el último día de la Novena”.⁶¹

⁶⁰ Pedro Gurruchagaren Moldizteguiyan, Tolosa, 1881. Artean beharbada ez zuen harreman berezirik Tolosako Eusebio Lopez editore ezagunarekin.

⁶¹ *Boletín eclesiástico del Obispado de Vitoria*, XCIII, n. 17 (lunes 20 de Junio de 1881), 131. or.

Gonbidapenari erantzunez, Iruñeko artzapezpikuak ere parte hartu zuen egunetako batean, eta Sakanako erromesekin egin zuen topo Arantzazun.

Bederatziurreneko egunez egun antolatu zituzten, beraz, Gipuzkoako, Bizkaiko eta Arabako hainbat herritatik erromesladi jendetsuak. Tolosakoa irailaren 7an izan zen. Apezpikuaren eta Arantzazuko fraideen deñari bereziki sentikor izateko arrazoiak zituen Orkaiztegik, Tolosako parrokoa izateaz gain, mutikotatik Arantzazu-zaletua zelako eta oroitzapen ona gordetzen zuelako urte haiena. Arantzazuk berak, E. Arrese Beitiaren, J. I. Aranaren eta M. Letamendiaren laguntzaz prestatua zuen liburuxkaren berririk ez zuelako, edo, jakinaren gain egonda ere, bere aldetik ekarpen berezia egin nahi zielako erromesaldiei, bere kantak eskaini zituen, Arantzazuko kondairarekin batera. Orkaiztegiren kantek ez zuten izan Arantzazuk berak argitaraturikoen arrakasta.

Arantzazuko kondairari dagokionez, entzuna, ikasia eta nolabait bizia zuen Orkaiztegik hori mutikotan. Ikasi moduan jaulki zitzakeen gertakari eta bertsoak; baina bere aire poetiko-kateketiko berezia eman nahi izan zion. Arantzazuko bertsozko kondairak kontatera “objektiboak” dira normalean, hasierako eta amaierako Andre Mariari zuzenduriko otoitz modukoak kenduta. Orkaiztegirena, berriz, oso berezia da. Ez dago hasierako eta amaierako otoitz topikorik; eta hurbileko elkarrizketa moduan dago eratua bertso sorta, galdera erretorikoz josia –estilo “kateketiko” limurtzaile beretsua erabili zuen bere “Kristauaren sinismena” olerkian, kristau dotrinaren laburpen modukoan–. Irakurle-entzuleari zuzenean ipinitako galderarekin hasten da, kondaira entzuzteratara gonbidatuz hori; jarraian hainbat elkarrizketa: bertsolariaren eta Errodrigo artzainaren artean, Errodrigoren eta Oñatiko herritarren artean, Andre Mariaren eta oñatiarren artean. Trebetasuna ageri du bertso biziak lantzeko.

Uste izatekoa da, euskara lantzen Arantzazun bertan hasia zela, ez elizkizunetan eta bertako kantuetan bakarrik, eta bai bertako eskolan ere, D. Jose Domingo Albeniz Arregi azkoitiarraren gidaritzan; baina bere apaiz-heziketan latina eta gaztelania izan zituen hizkuntza nagusiak; horien zama eta eragina aitortzen du, bere hitzaldietan euskara “garbia” erabili nahi duenean: “Guipuzkoan jaio, azi ta bizi naizena naiz; or nonbaiteko eskoletatik atera ta bereala euskeraz agi-

rian itzeguiteari ekin bear izan nion; urte luze ta luzietan artan ari naiz...”.⁶²

Berrogeita lau bertso ditu Orkaiztegiren kondairak. Andre Mariaren irudiaren aurkikuntzako eta elizaren eraikuntzako lehen aldiari eskaintzen dio solasik handiena. Hiru zatitan dago banatuta sorta osoa: 1. Irudiaren aurkikuntza; 2. Oñatiarren zalantzak artzainaren aldarrikapenaren aurrean; 3. Lehen ermita eta elizaren eraikuntza, oñatiarrek jasoa, eta ondorengo gorabeherak. Zati bakoitzaren hasierako laburpenak gida didaktikoa izan nahi du irakurle-abeteslearentzat.

Arantzazu aldizkariak hiru ataletan argitaratu zuen Orkaiztegiren kondaira 1932. urtean, “Euskel atala” sailean.⁶³ A. G.-k –A. Basilio Gerra “Gatesbi”?- sinatu zuen aurkezpena, eta bere iritzia eman: “Ez dizut nik esango olerti bezela balio aundiko danik. Gaurko egunean sakonagoak idazten dira noski. Alaz guztiz ere, gauza bat bai dauka ona, eta da samurtasuna”.

Orkaiztegi berak dioenez, bertso hauek irakurtzeko dira hobeak, kantatzeko baino. Hala ere, abestekotan, “Goizian goizik jeiki nündün” herri-kantaren doinuan abestea iradoki zuen. Eta kanta hori non aurki zitekeen argitu ere bai: “Musika au daukazue *Chants du Pays Basque* aurrez esandakoan”.⁶⁴

LEHENENGO PARTEA

Aloña mendiko harkaitzetan Baltzategiko Rodrigori agertzen zaio Birjina 1469garren urtean, euskaldunak euren arteko haserrez, eta bere lurren lehorteaz, premiarik haundienean zeudela.- Rodrigok Maria agurtzen du, eta arbola adarrekin estalirik, etxeakoak imajina ikustera deitzen ditu.- Gero hoiekin Oñatira badijoa.

⁶² “Itz-joskera”, in: *Ibaizabal*, II, 94. zenb., 1903-urria-18, 1. or.

⁶³ 143-145 or.; 174-175 or.; 208-209 or.

⁶⁴ Orkaiztegi 1881, 133. or. J. D. J. Salaberrik argitaratua zuen 1870ean *Chants populaires du Pays Basque*” kanta-liburua; horretaz ari dela esango nuke gure Orkaiztegi.

- 1 Ikusten dezu artzai gazte bat
laxterka nola dijoan
han urrutian..., mendiaz *behean*...,
tarte haretxen ondoan?
Zer dabil hura harkaitzez harkaitz?
Hark zer darama gogoan?
Zertan ibili bere burua
erditzeko peligroan?
- 2 Badizu horrek motiboren bat...
Motiboa ez txikia...;
bainan Rodrigo... Bai, Rodrigo da...!
Bistatik galdu zait ia.
Jetxi gaitezen, *ahal* dan bezela...
Nola dijoan mutila!
Jarrai zaiogun; *nahi* nuke jakin
zer dan horretxen larria.
- 3 Eta zuk ere, adiskidea,
deseoko dezu noski...?
Nahiko zenduke nolaerebait
segitzea Rodrigori...?
Lehertu beharrik haren atzetik
ez dezu, korri ta korri:
askoko dezu histori hauxe
hartu, eta irakurri.
- 4 Atoz nerekin, nerekin atoz,
idurimentuz⁽¹⁾ bederik:
gazte pizkorra doan bidean
agiri ez da biderik.
Sasia, larra, harkaitz-zuloak:
eragozpena besterik
arkitzen ez du pauso batean,
nere ustez, Baltzategik.
- 5 Ai...! ta oraintxe, eroririkan,
elbarritu dala nago...;

⁽¹⁾ “Idurimentuz: imaginacyoz” (*Autorearen oharra*).

ez baldin bada gelditu hilik...
Hau litzake okerrago!
Baina... Ez!... Zer da hau? *lehen* baino ere
orain naiz harrituago...:
arantz-arbola baten aurrean
belaunikaturik dago.

- 6 O miraria! Hantxe Maria
arantzean det ikusten;
Jesus Semea besoan dakar,
ez banaiz engainatutzen;
aldamenean ezkilatxo bat
arbolan zait iduritzen...
Nere ustean bere soinua
hemendikan da entzuten.
- 7 Zorioneko artzai mutila,
zer atsegina zurea!
Zuri agertu lurrean, zeruen
Erregina, Erregea!
Zuri agertu testigu gabe
Maria: Jesus gurea!
Zugatik ote dira etorri
horren leku bakarrera?
- 8 Miresten zera zerori ere,
ez dakizu zer pentsatu:
harriturikan, esaten dezu:
O Maria... arantzan Zu?
Bai Amari, ta bai Semeari
behar diezu itandu,⁽²⁾
euskal herritar doakabeak
ote zaiezkatzen *ahaztu*.
- 9 Mila larehun ta hirurogeita
bederatzigarrenean

⁽²⁾ “Itandu: galdetu” (*Autorearen oharra*).

- euskal herriak dagoz egoitza⁽³⁾
errukigarrienean.
Asko gorroto, haserre, gerra
dute elkarren artean;
bi urte luze euririk gabe
zorigaitz hoi en gainean.
- 10 Eta bazaio Maria irten
une hortan artzaiari...
Nola pentsatu irten zaiola
bere-beretzat berari...?
Ez die egingo mugidarikan
nahiz Jesus, nahiz Mariari,
ikusitzeak euskal semeak
esan bezin errukarri?
- 11 Bai, gaztetxoa, lehenbailehen zoaz,
zoaz azkar Oñatira:
hor daduzkatzun Ama-Semeak
gu guzientzako dira.
Ekarri, bada, oñatiarrak:
euskal guziak mendira,
barkazioa iritsi, eta
bihur ditezen grazira.
- 12 Ahuspezturikan zegon lekutik
artzaiara zaigu altxatu;
gerok gogoan darabilguna
Baltzategik du pentsatu.
Bihotz sutua dadukan batek
sua nahi luke zabaldu:
salbaturikan sentitzen danak
baita besteak salbatu.
- 13 O Baltzategi!... Beraz bazoaz,
lehenengo behintzat etxera,
guraso eta ahaide guziak

⁽³⁾ “Egoitza erruquigarriya: estadu erruquigarriya” (*Autorearen oharra*).

poz zureaz poztutzero:
gertaeraren berri gozoak
auzoetan ematera...?
Ongi deritzat... Zoazkit, zoaz!
diranak erakartzera.

- 14 Bainan aurrena behar zenduke
iduri hori estali:
Ea! besangak, adar freskoak
arboletatikan jatxi;
pollit-polliki ipini hoiek
inguruan Birjinari;
hostoaz, eta *ahal* dan moduan,
egin ermita Berari.
- 15 Oraintxe zoaz, zoaz lasterka,
berriro dizut esango;
guziak hemen ikusi arte
kontentu ez naiz izango.
Birjinak eta Seme Jesusek
hau bera dizute *nahiko*:
ezkilatxo deiez zegoan,
ez balitz hala... zertako?
- 16 Hona berriro non dan Rodrigo,
orobat bere *ahaideak*:
arin dizkigu mutilak egin
haruntz-honunzko bideak.
Kezka ematen zieten nunbait
Birjina desagertzeak;
utzirikako lekuan dago,
baita ere adar berdeak.
- 17 Zer kontentuz, zer debozioz
duten Maria agurtu!
Pozaren pozez zaitze begiak
malko ugaritan urtu.
Herentzat ezik, euskal denentzat
zinez dute erregutu;

altxaturikan, presa haundian
herrirontz dira bihurtu.

MAYO DE 1932

143

EUSKEL ATALA

IDAZTI ZAAĀĀK

Irakurle maitea: Gerta diteke zu gure euskerazko jardunakin aspertzen asirik egotea. Betiko janari berdiñak orixe eragin oi du. Ofegatik gaurtik alditxo baterako emango dizut zure gogoarentzat ariñago ta goxoago izango daan janaria. Arantzazuko Ama Birjiñatzaz asko idatzi da, bai jardun askean, baitz neurritan.

Ementxe, nere lan-maiaren gañean daukat idaztiño polit bat 1881 gafen urtean Tolosako Pedro Gufutzugaren irarkolan argitara emana. Bere eratzalea Orkaiztegi tar Patrizio apaiz euskeltzale ta Mariazale ospetsua zan. Idaztiñoren itz-neurtu (orain olerkiak deitzen zaye) geyenak eratzalearenak izan bear dute. Beste batzuek Iriondo tar Toribio jaunarenak. Orkaiztegi jaunak, berak dionez, Arantzazun ikasi zituan latiñezko lenango ikasbideak, eta latiñarekin batera sartu zitzaion emen onesten daan Ama Birjiñarenganakk zaletasun bizi bizia. Ofegatik idaztiño guztia eskeintzen dio Arantzazuko Ama Birjiñari. Orkaiztegi jaunarena bezela agertzen zaigu orain zuk, irakurle euskeldun ofek, irakufiko dezun Arantzazuko Ama Birjiñaren kondaira. Ez dizut nik esango oleriti bezela balio aundikoa daanik. Gaurko egunean sakonagoak idazten dira noski. Alaz guztiz ere, gauza bat bai dauki ora, eta da samurtasuna. Neke aundirik gabe idatzi zuan bere egileak, eta zuk nekerik gabe irakufi dezakezu, eta, irakurtzen badezu, samurkiro ulertuko dezu.

Iru ataletan zatiturik dago. Oraingoan dijoakizu lenango atala. Beste biak ikusiko dituzu aldizkingi onen ufengo zembakietan.

A. G.

ARANTZAZUCO VIRGIÑA AMAREN KONDAIRA

LENENGO PARTEA

Aloña-mendico arcaitzetan Baltzategui-co Rodrigoci aguertzen zayo Virgiña 1469 garren urtean, euscaldunac eren arteco aserrez, eta beren lurren legortez, premiric aundiyenean ceudela. — Rodrigoc Mariya agurtzen du, eta arbol-adarracquiñ estaliric, echeocac imagiña icustera deitzen ditu. — Guero oyecquin Onatira badijoa.

1	2
¿Icusten dezu artzai gazte bat	Badizu orrec motivoren-bat...,
Lasterca nola dijoan	Motivoa ez chiquiya...;
An-urrutiyan..., mendiyaz bian...,	Bañan Rodrigo..., ¡bai, Rodrigo da...!
Tarte arrenchen ondoan?	Vistatic galdu zait iya.
¿Cerdabill hura arcaitzez-arcaitz?	Jechi gaitecen, aldan becela...,
¿Arc cer darama gogoan?	¡Nola dijoan mutilla!
Certan ibilli bere buruba	Jarrai zayogun; nai nuque jaquin
Erditzeco peligroan?	Cer dan orrenchen larriya.

Bertso sortaren aurkezpena eta hasiera *Arantzazu* aldizkarian (1932).

BIGARREN PARTEA

Oñatian⁶⁵ euri eske prozesioan dabilen jendeari ematen dio Rodrigok aditzera nola zaion agertu Maria.— Sinistu nahi ez diote aurrengoan, baina biharamonean apaiz eta herriko guztietatik gazteenak prozesioan igotzen dira, Rodrigo gidari dutela.— Bihurtzen dira herrira, eta hemen sartzearekin bat euri ugariak kanpoak gozatzen ditu.

- 18 Hantxen zebilen herri guzia
eskatutzen zeruari
prozesioan, bidaldutzeko
euri gozo bat lurrari.
Hasi zanean artzai Rodrigo
deadarka jendeari:
Atozte nigaz erregutzero
agertu zaidan Santari!
- 19 Gesaltzaz haruntz, oñatiarrak,
dadukazute Maria;
harentxen bidez iritsiko da
nahi gendukean euria.
Ez uste izan hau gaberikan,
zeruaren errukia:
atozte nigaz ikusitzera
nola diodan egia.
- 20 Deadar hoiek entzundakoan,
jendea zaio gelditzen:
bainan artzaiak esan duana
inortxok ez du sinisten.
Hargatikan du prozesioak
lehengo bidean segitzen:

⁶⁵ ‘Oñatiyan’ dago idatzita jatorrizkoan.

- agermen hura engaino hutsa
zaielako iduritzen.
- 21 Nere anaiak, dio artzaiak,
miraria sinistatu:
Birjina bere Semearekin
zaidala niri agertu;
nik diodana ez baldin bada
esan bezela gertatu,
harkaitz haietan, amildurikan,
behar nazute hondatu.
- 22 Hau aditurik pentsatzen dute
biharamonez joatea:
gazteak eta gai ziradenak
Rodrigori jarraitzea;
mendi goietan beren ongile
Maria bisitatzea;
Ama maitetsu maitatiari
agur onak egitea.
- 23 Irteten dira, goizean goiztik,
esanikako moduan,
artzai Rodrigo zutelarikan
prozesioko buruan;
agermenaren lekura honek
giatu behar zituan;
bihotz guziak Mariaganontz
zijoazkion orduan.
- 24 Zergatik ez joan, nahiz harkaitzetan,
bide jakinik ez bada?
Zergatikan ez oñatiarrak
bertatik Mariagana?
Ondo dakite aspaldiatik
zein dan euskaldunen Ama;
agertu dala jakindakoan,
harganontz dijoaz, bada.

- 25 Heldu dirade desgrazi gabe;
dauzka Mariak aurrean:
ezarririkan eren begiak,
ta arpegiak lurrean;
denbora askoan asper ezinik,
dira egon agurrean;
altxatu dira, eren bihotzak
sentiturik poz betean.
- 26 *Ahaztu* zerate, oñatiarrak,
gauzarik nagusienaz:
behar zenduten orain eskatu
euri⁶⁶ ongarria benaz.
Lehorte luzez egon zerate
negarrez, lantuaz, penaz.
Ta ez zerate baliatuko
Birjinaren agermenaz?
- 27 Dudarik gabe *ahaztu* zerate
atsegin haundiegiaz;
pozaren pozez zerate *ahaztu*.
Pozaren poz *gehiegiaz*.
Baina nezake nik seguratu,
ta seguratu egiaz:
Ama ez dala *ahaztuko* hala
gure negar-miseriaz.
- 28 Zuek herrira sartu orduko
prestaturikan, euria
hodeietatik da ixuriko
guk *nahi* bezin ugaria.
Oroituko da euskal semeaz
euskalen Ama Maria;
hau da izango Arantzazutik
bere *lehenengo* grazia.
- 29 Ez gera, noski, gu engainatu
seguratu degunean,

⁶⁶ ‘euri’ dio jatorrizkoak.

izango dala euria laster
behar genduan gaiean:
doi-doia daude bisitariak
bakoitza bere etxean...
Zeru-lainoak badirudizkit
lurrera jatxi nahiean.

30 Ama Mariak iritxi digun
zeruko euri gozoak
hezatu ditu, esnaratuaz,
gure mendi ta soroak.
Kosetxak orain izango dira
sekulan bezin osoak.
Zer mesedeak dizkigun egin
Andre Arantzazukoak!

31 Igo ezinaz, Oñati bihian
gelditu ziraden zaharrak
gazteengandik entzunarekin
utzi dituzte negarrak;
bizitu dira euskaldunetan
hilikan zeuden indarrak;
pizkortu ditu Mariarengan
dadukaten [sic] esperantzak.

HIRUGARREN PARTEA

*Oñatiarrak hasten dira pentsatzen iduria non jarri.— Badarama-
te lehenbizi Parrokiara, eta Maria bihurtzen da ager-lekura.— Nahi
diote egin ermita Gesaltza ondoan, eta gero, gaur Kristo Santua da-
goan tokian: baina beti Birjina bere lekura doa.— Etsirik, egiten dio-
te ager-lekuan bertan ermitatxo bat, eta denboraz, eliza eta komen-
tuak erlijiosoentzat euskaldun ta besteen laguntzarekin.— Erreketak,
eta berriroko obrak.— Oraingo estadia.*

- 32 Zer pentstua gelditu zaio
Oñatiko jendeari:
arkitutako imajin hura
nontsu ditekean jarri.
Ager-lekuan ezin lekio
elizik egin Berari;
horregatikan parrokiara
dute Birjina ekarri.
- 33 Baina Mariak deseo luke
beti egon Arantzazun:
halaxen die Oñatikoai
argiro aski erantzun.
Eman dioten lekua utzita
desagerturikan da jun;
na*hi* badezute berriz ikusi,
harkaitzetan bila zangun.
- 34 Ezaguturik na*hi* ez zuala
Birjinak izan kalean,
hasi dirade gauzak prestatzen
egoki beren ustean;
Arrikruz-etik Gesaltzaraino
dagoan zelai batean
eliz berria Mariarentzat
le*hen*baile*hen* egin na*hie*an.
- 35 Orduan ere Andre Mariak
eman zien aditzera,
han ez zuala ermita harek
behar izan hasiera:
bihurturikan bigarren aldiz,
agertu zan arantzera,
eliza-gaiak ditu eraman
bera joan dan harkaitzera.
- 36 Ezin zeikean, inoren ustez,
ermitarik han altxatu;
ezin zeikean tarte latz hartan

ezer egitez pentsatu;
hargatik dute goraxeago
paraje bat aukeratu:
oraingo aldiz oso dirade
Arantzera alderatu.

- 37 Kristo Santuak daukan lekua
izan omen zan hautua,
bainan berriro behar zukean
alferrikako asmua.
Lehen bezelaxe erakutsi du
Birjinak bere gogua:
ez du utziko inolaz ere
harkaitzarteko ondua.
- 38 Oso etsita, ikusirikan
zer lukean nahi Birjinak,
izutu gabe egingo dira
litezkean *ahaleginak*:
handik, hemendik, betoz maisuak,
betoz harotzak, harginak;
lagungo gaitu, ez da dudarik,
aingeruen Erreginak.
- 39 Oñatiarrak, lurrean ere
laguntza gabe ez zaute;
Gipuzkoa ta Bizkai guziak
gertatua entzun dute;
bai Araban, ta bai Naparroan,
anparoa badezute;
Euskal Herrian jaiotakoak
horretan parte nahi luke.
- 40 Ibai haundiak dute jaiotza
erreka txikietatik;
haritz-arbolik itzaltsuenak
ezkur ezerez batetik.
Lurreko obrak *gehientsuetan*
laburrak dira *lehenendik*;

- ustekabean doaz zabaltzen,
Jaungoikoak hala nahirik.
- 41 Hau beazute, oñatiarrak,
eduki zuek gogoan:
ahal dan ongien ermitatxo bat
egizute oraingoan:
geroenean, beste jendeak
parte harturikakoan,
obra *gehiago* altxako dira
mendi Arantzazukoan.
- 42 Denborarekin egin ziraden
eliz eta konbentuak,
Mariarekin egondu ziran
hietetan gizon santuak:
zuzendurikan ere Amari
guziontzat errekuak,
gorde gaituzte, aienaturik
desgrazi ugaritsuak.
- 43 Aldi askotan erre dirade
obra Arantzazukoak;
berriz ta berriz dituzte egin
Birjinaren debotoak:
gorde izan du bere Amaren
iduria Jaungoikoak,
ixuri ditzan gure artean
grazi zerutikakoak.
- 44 Horra non diran! anai nereak,
zabaldu zuen begiak!
azkenikako erreketaren
seinale negargarriak!
Saiatu bitez erremeditzen
Kantabriako herriak:
debozio hau saririk gabe
utziko ez du Mariak.

1886

AMA BIRJINA ARANTZAZUKOAREN HISTORIAKO BERTSO BERRIAK

Bertso-jartzailea: Jose Matias Balerdi

Eskuizkribua, G2T, 44-51 or. (AranLitArtx: ABKZ-G2T, 02-002)

Jose Matias Balerdiren zuzeneko nortasun-berri handirik ez dut. 1886an Aiako apaiz laguntzaile zen, bere zenbait bertso sortaren azpian sinatu zuenez: “Presbítero coadjutor de Aya”.

1883ko irailaren lehen egunetan Itziarren aurkitzen dugu apaiza, erromes azpeitiarrek han antolatua zuten gaueko kultur jaialdian, Ignazio Arana jesuita ospetsuak bere egunkarian kontatzen duenez. Ekitaldiko “hiztunleetakoa” da Balerdi, “Alcalá jauna, D. Vicente ta Carmelo Etxegaray, Manuel Beobide, Baertel, Arana, Zubiaga” lagun dituela.⁶⁷ Ez zen nolanhiko konpainia, halajainkoa! Garaiko jakintsu eta hizlari handien artean aurkitzen dugu, bada, Balerdi.

Arnasaldi sakoneko bertso sorten jartzaitzat ezagutzen dugu batez ere. Ezagunak dira bereziki haren “Guipuzcoaco istoriyaren sustanziya jende guztiyac icasi dezan, bertso guchitan jarriya” eta “Berso berriak lau probinziyen onerako jarriyak”; hemen aurkezten dudan sortaren garai beretsuan landuak dira horiek.

⁶⁷ Ik. *Aita Aranaren egunaria* [Iker-12] (prestatzailea: Patxi Altuna), Bilbo: Euskaltzaindia, 2000, 175. or.

Bitoriano Gandiagak dioenez, 1975ean bazen koadernotxo bat “Romances euskéricos de Aránzazu” koadernoaren barruan edo.⁶⁸ Jatorrizko koadernotxoa galdua da nonbait Arantzazun; zorionez 1971n Joan Jose Iturrioz eginarazitako fotokopia daukagu eskura.⁶⁹ Jose Matias Balerdi apaizaren bertsoek osatzen dute koadernotxoa, 32 orrialdekoa; Balerdik berak idatzi zituen horiek oso txukun. Bi sortaren azpian beraren sinadura ere ageri da. Orain dagokigun sorta dator aurrena: “Ama Birgiña Arantzazucoaren istoriyaco berso berriyac; Jende guztiyac icasi ditzan aldan lagurren [*sic*] jarriyac” –“Peregrinaciyo-raco”, gain-titulutzat– (27 bertso). Ondoren beste bi bertso sorta luze samarrak datoz, biak Arantzazuko peregrinaziorako jarriak, eta lau bertso erromesaldian bertan azken agur gisa banan kantatzekoak: Andre Mariari, Obispo jaunari, Erlijiosoei eta jende guztiari. Azkenik hamairu bertsoa Gipuzkoako probintziaren gorazarrea, gorago aipatua.

Azken honen azterketa eskaini zuen Gandiagak aipaturiko bere hitzaldian, koaderno osoaren edukiaren deskribapen xehea eman ondoren. –Bertso-jartzaileari buruz Gandiagak ez daki ezer, koadernotxoan agertzen denaz kanpo, ez eta besterik idatzia ote zuenik ere–. Honetara dio Gandiagak bertso sortari buruz: “XIX. mendeko eta bereziki foruak galdu osteko (1876) sentipen eta euskaldun herri giroaren lekuko eder bat da. Zer politik ahafaldi bakoitzaren ondoren botatzen dituen oihuak, batez ere bederatzigarren ahafaldikoa: «Acorda bedi Cortia!».” Eta analisiaren ondoriotzat edo, zera gaineratzen du: “Poto batzuek-eta gorabehera, errez egiten ditu bertsoak”.⁷⁰

Hemen dagokigun sortari buruz zer esan? Gain-titulutzat dagoen “Pregrinaciyo-raco” delakoak –koadernotxoko beste sorta gehienetan ere nolabait errepikatzen denak– azalpenik merezi du.

Orain ez gaude Arantzazuko 1881eko erromesaldi handietan, F. Arrese Beitia eta Patrizio Orkaiztegiren kapituluetan aipatutako haietan; 1886an gaude; urte honetan, ordea, beste gertakari sonatu bat ospatzen dute Arantzazun: Andre Mariaren koroazioa.

Azpi-tituluak dioenez, erromesek ikasi eta kantatzeko bertsoak dira. Honako data ikus daiteke azpian: “Aya 8 de Mayo de 1886”. Beraz,

⁶⁸ “Hiru erromantze eta gorazarre bat”, in: *Euskera*, XX, 1975, 308-309 or.

⁶⁹ Ik. gai horri buruz ADK liburu sail honetako I. liburukia, 125-126 or.

⁷⁰ *Ibid.*, 309. or.

Arantzazuko Andre Mariaren koroazio-egunaren (1886-06-06) aurretik jarriak dira; baina, lehen bertsoaren arabera, buruturiko erromesaldiren baten ondoren: “Peregrinatzen izandu gera / Arantzazuko gainean...”. Koadernotxoan datozen ondorengo sortak (ondorengo seiak), berriz, Arantzazuko Andre Mariaren koroazio-egunerako idatzita daude, egun hartan kantatzekoak. Uste izatekoa da, apaiz bertsolaria Arantzazun izan zela egun hartan, eta berak kantatu zituela bertso horiek,

Urte berean lehenago beste erromesaldiren bat egina ote zuen Balerdik, bere eliztarrekin edo? Hala dirudi, 25. bertsoaren arabera, laster burutzekoa baitzuten fraideek Andre Mariaren koroazioa... Ala orainaldi histrikoan ari ote da?

Balerdik ezaguna zuen noski Telleriarteko Plazaolaren Arantzazuko kondaira; horren oihartzuntzat har daitezke: “andre eder bat” (4. bertsoa), prozesio eta lehortearena (8. bertsoa), Justiziarena (12. bertsoa).

Sortaren buruan bertsoak abesteko doinuari buruzko honako seinale hau dator idatzita: “Do Re natural”, baina ez du doinu jakinik iradokitzen. Sortaren azkenean data eta sinadura daude idatzita.

- 1 MILA ZORTZI(R)EUN LAUROGEI ETA
seigarreneko urtean,
peregrinatzen izandu gera
Arantzazuko gainean:
Aita Santuak bedeinkatuta
danok anima gaitean,
Birjina Amaren deboziuan
aprobetxatu gaitean.
- 2 Arantzazuko Maria Birjin,
Jesusen Ama ederra,
umildadean etorri gera
guztiok zure aurrera:
Pekatarioz erruki zaite
eginaz ona harrera,
bestela oso ziertoa da
kristau askoren galera.

- 3 Birjina honen agertuera
izan zan milagrosua,
artzaitxo batek izandu zuan
aurreneko abisua:
Auzo guztiak zeukaten onzat,
zalako birtutetsua,
horregatikan hargana joan zan
Ama Maria gozua.
- 4 Denbora hartan ez zan etxerik
handikan urruti baizik,
harkaitza eta sasiarekin
zegoan dana itxirik:
Baltzategiko Rodrigo joan zan
ardiak bilatu na^hirik,
andre eder bat han ikusita
gelditu zan harriturik.
- 5 Ikusitzian artzai gazteak
hain gauza miragarria,
aurrenetikan sartu zitzaion
ikara eta larria:
Handikan laster egin zitzaion
zer ote zan jakin-na^hia,
arantz gainian bilatu zuan
imajin⁷¹ berri-berria.
- 6 Pentsaturikan bere artean
engainatutzen ote zan,
duda hartatik ateratzeko
erreparuan jarri zan:
Azpiko aldian zeukan kanpaia
bakarrik berez hasi zan,
artzai Rodrigo satisfazioz
orduantxe gelditu zan.
- 7 Ezagutzen du artzai gazteak
milagro haundi bat zala,

⁷¹ Jatorrizkoan ‘imagen’ dago idatzita.

errukiturik Euskal Herriaz
Birjina agertu zala:
Esango zion: Ama maitea!
Arantzan zu hemen honela!
Arbol hostuaz estalpetxo bat
egin zion berehala.⁷²

- 8 Etxera⁷³ joanda handikan laster
parte ematera joan zan,
baina jendiak sinistutzea
hain gauza erraza ez zan:
Oñatiarrak kalerik kale
prozesiuan zebiltzan,
bi urte hartan euririk ez ta,
jendia guztiz larri zan.
- 9 Rodrigok berak jende danari
hitz egin zion honela,
adituzeko prozesiua
gelditu zan berehala:
— Alper-alperrik ari zerate
euri eskatzen horrela,
Ama Birjina agertu da ta,
guazen hara berehala.
- 10 — Gesaltzatican aurreraguan
arantza baten gainian,
Ama Birjina gaur agertu zat
ermita baten premian:
Prozesiuaz adoratuta
estalkia egin artian,
ez uste izan euririk hemen
ikustia bitartian.
- 11 Haren esanai kasurik ez ta,
prozesiua aurrera,

⁷² Jatorrizkoan: ‘beriala’; hurrengoetan berdin.

⁷³ Jatorrizkoan: ‘ichera’.

eta Rodrigok minberaturik
esaten die atzera:
— Nik diodana,⁷⁴ atozte danok
begiz, arren, ikustera,
hala ez bada berehalaxe
bota ni haitzetik *behera*.

- 12 Modu honetan iritxi zuan
sinistu eragitea,
bihamunean [*sic*] apaizak eta
Justiziaz joatea:
Jarri zan bera danen aurretik
erakusteko bidea,
eta arantzan nola zeguan
Ama estalpe gabea.
- 13 Egonik hara hain bide txarrak,
haitzarte bildugarriak,
ondo joateko grazia danai
iritxi zien Mariak:
Inoiz ez ditu desanparatu
hark bere zerbitzariak,
igarotzeko erori gabe
munduko labainarriak.
- 14 Ikusi zuten nola zeguan
imajin berri-berria,
eta besuan zeukan haurtxoa
gutzizko miragarria:
Adoratu ta egin zioten
oholarekin estalia [*sic*],
haiek Oñatin ailegatzian
berehala zan euria.
- 15 Zegualako guztiz urruti
eta paraje tristia,
Oñatiarrak pentsatu zuten

⁷⁴ ‘Nic diyoana’ dago idatzita jatorrizkoan.

mendi hartatik jastia:
Nahi zutelako erraz ta sarri
bera bisitatutzia,
bai eta ere Ama Birjina
beren elizan jartzia.

- 16 Prozesiuan ekarri eta
ipini zuten elizan,
baina gau hartan berehalaxe
handikan ihesi joan zan:
Harriturikan beraren bila
guztiak hantxe zebiltzan,
eta azkenik bilatu zuten
atzera lehengo arantzan.
- 17 Milagro hura ikusirikan
bertatik erabaki zan,
Gesaltza zala leku ona ta
ermita egiteko han:
Materialak eraman eta
gauzak pronto jarri ziran,
baina Birjina zegon lekura
gau batez aldatu ziran.
- 18 Bigarren aldiz ikusi zuten
zeruko borondatea,
agertutako lekuan Amak
nahi zuala egotea:
Gaitz izan arren asmatu zuten
ermita han egitea,
eta Birjina Arantzazuko
imajinari deitzea.
- 19 Jakinik, bada, alde askotan
Birjin honen milagruak,
leku danetik hara zetozkion
beregana debotuak:
Askok zituzten pozikan uzten
limosna oparosuak,

egitearren komentua ta
jarri erlijiosuak.⁷⁵

- 20 Erlijioso genero asko
izan ziran aldatuak,
eta azkenik gelditu ziran
betiko Frantziskanuak:
Ugariturik hoi denboran
limosna eta diruak,
hasi zituzten eliza eta
komentuaren lekuak.
- 21 Ama Birjina Arantzazukok
egindako milagruak,
guzti-guztiak ezin kontatu,
diralako txit askuak:
Hoi artean jartzera nua
batzuek seinalatuak,
Euskal Herrian jakin dezaten
nola diran gertatuak.
- 22 Frantziskanuak moldatu zuten
aldare on bat berria,
jartzeagatik hobetoago
irudi miragarria:
Baina nola hark harturik zeukan
lehendabiziko tokia,
mirari batez azaldu zuan
ez zuala *nahi* berria.
- 23 Mututu ziran praile guztiak
hitz gabe danak gelditu,
aldatzearen kastiguz zala
laster zuten ezagutu:
Eta berriro *lehengo* tokira
ez al zuten bai bihurtu,
hau zan handia, mututu danak
hitzez ziran abiatu.

⁷⁵ Jatorrizkoan ‘religiosuac’; ondorengoetan ere ‘relig...’.

- 24 Komentu on hau egin ta laster
bi aldiz hauts bihurtu zan,
eta bietan Zeruko prenda
erregabe gelditu zan:
Hirugarrenez ikusten degu
gure gizaldi honetan,
zazpi urteko gerrate hartan
zer estadutan jarri zan.
- 25 Laugarren aldiz ikusten degu
komentu hau gaur piztutzen,
garagarrilean⁷⁶ seian dute
Birjina Ama koroatzen:
Aita Santuak agindurikan
obispuak dio jartzen,
mirari hutsak baino besterik
ez det nik hemen ikusten.
- 26 Orain artian, Ama maitea,
egon zera eremuan,
baina aurrera esan lezake
zaudela kale onduan!
Zergatik erraz joan litekean
horrera *na*hi dan moduan,
oinez ibili ezin diranak
kotxian edo karruan.
- 27 Irakurriaz bertso hoetan
Birjinaren milagruak,
euskaldun onak izan behar du
harganako debotuak:⁷⁷
Umildadean joaten bagera
bihotzetik damutuak,
bere semeak gordeko ditu
Ama Arantzazukuak.

⁷⁶ Jatorrizkoan: “garagar illeen”.

⁷⁷ “euskaldun onak izan behar dute /... debotuak” beharko luke izan; edo bestela, “euskaldun onak izan behar du /... debotua”.

— VI —

1923

ARANTZAZUKO AMA BIRJINAREN GERTAERAK

Bertso-jartzailea: **Joan Jose Sarasola “Lexo”**

Bertsopapera, REA/JK, 64. or.; G2T, 31. or.
(AranLitArtx: ABKZ, 01-001 eta 02-002)

Joan Jose Sarasola Azkue bertsolaria, “Lexo” ezizenez, 1867ko ekainaren 1ean jaio zen Lezoko Irurtzun baserrian. 1894an ezkondu eta Donostiako Antiguara aldatu zen bizitzera; kale-garbitzaile jardun zen lanbidez. 1952an hil zen Donostian.

Ahots eskasa zuen Lexok, eta plazatan bertsotan aritzeko balio ez; baina sagardotegian gogoz erakutsi ohi zuen bere bertsolari-dohaina. 1935ean I. Bertsolari-txapelketan hartu zuen parte Donostian. Dena dela, bertso-jartzaile lanean egin zen bereziki ezagun bere bertsopaper ugarien bidez. Idazten ez zekienez, besteren batek transkribatzen zizkion berak jarri ahala: batez ere beraren seme-alabak, eta geroago bilobak, aukeratu zituen lan horretarako.

Antonio Zabalaren Auspoa sortak liburuki osoa eskaini zion Lexori (79-80-81 zenbakikoa) eta beraren 50 bertsopaperetik gora bildu zituen, 1892tik 1943raino doazenak: *Lexo Bertsolaria*, 1968. “Arantzazuko Ama Birjiñaren gertaerak” bertsopapera ere aukeratu eta antologian sartu zuen.

Bertsolariya aldizkaria dakar Zabalak horren iturritzat. Aldizkariak, berriz, Oiartzungo Iturriotz auzoko Portugal-Etxeberri baserriko Bale-

riano Oiarzabalengandik jaso zuen, eta 1932an argitaratua bere orrietan.⁷⁸ Bertsopapera bera ezaguna zuen Zabalak ere, eta zuzenean hortik jaso zuen testua bere libururako, ortografi aldaketak eta zuzenketak eginez. 1923 data eman zion bertso sortari.

Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduman itxuraz bertsopaper berberaren bi kopia daude (REA/JK, 64. or. eta G2T, 64 or.). Inprimatzailea: “Imp. de J. Díaz – Irún”. Ez dute inprimaketaren datairik, baina bietan ‘1923’ urtea dago idatzita eskuz –horietako lehenengoan behintzat seguruenik Jose Adrian Lizarralde idatzia–.

Antonio Zabalak *Lexo bertsolaria* liburuaren sarreran dioenez, Urdulizko “Besa-motza” ezizenekoari uzten zizkion sarritan bere bertsopaperak, kantatzeko eta saltzeko. Horren benetako izena Prudentzio Abarrategi zen. Hain zuzen ere, honela dio Arantzazuko Bildumako paper horietako batek: “Prudencio Abarrategui los canta y vende” (REA/JK, 64. or.). Horri eresia edo horrengandik jaso izan daiteke, beraz. Arantzazuko beste aleak ere “Prudencio Abarrategui” darama eskuz idatzita azpian –ez besteko esku berak–.

Hemengo testua Arantzazuko ABKZ-ko REA/JK koadernotik hartu dut zuzenean. Puntuaziorik batere ez du; ortografia bere-berea eta nahasia; inprimaketa okerrak ere baditu. Horregatik batzuetan ez da interpretatzen erraza: Zabalaren *Auspoa*-ko transkribapena baliagarria gertatu zait. Gainerantzean, ADK liburuotarako harturiko irizpideak erabili ditut hemengo transkribapenean, ortografiari dagokionez.

⁷⁸ 40. zenb. (1932/VI/19).

- 1 BERTSUAK PARATZIA
jarri zait buruan,
ahal dedan moduan,
mila eta beatzirehun ta
hogeita hiruan,
nola Ama Birjin bat
arantzan dagan,
Aizkorriko mendian,
leku esklabuan;
zerbait saiatuko naiz
haren anparuan.

- 2 Euri premi haundi bat
zalako aspaldi,
kanpua kixkali,
oraindikan ez ziran
hamabost gizaldi;
orduko gorrotua
ezin zan itzali,
finaren izerdia
odolez estali;
azkenian etsaiak
joan ziran itzuli.

- 3 Mila eta larehun ta
hirurogeita zazpi-
garrena itsurki [*sic*],
ondorenian bazan
nahigaberik aski:
bi urtian euririk
egin gabe noski,
odolez ta negarrez
inguruak busti;
hiru probintzi zeuden⁷⁹
izugarri gaizki.

⁷⁹ Jatorrizkoan: ‘zauden’.

- 4 Ganboatarra edo
Oinaztarra zein zan
erabaki ezin zan,
doilorkeri haundia
gizonen⁸⁰ bizitzan;
euskalduna *gehiena*
mentzutzen⁸¹ ari zan,
gosezia zegon ta
arrote zebiltzan;⁸²
beste minikan gabe
jende asko hil zan.
- 5 Aberats eta pobre
nahastutzen hasirik,
zerbait merezirik,
larri zabiltzan alkar
ezin ikusirik;
behar bezela zeinek
egin justizirik?
Beste alderditikan
ez bazan grazirik,
grano bat geldituko
ez ziran bizirik.
- 6 Gure Ama Birjina
handik bi urtera
zitzaian atera
Aizkorriko mendiko
elorri tartera,
Errodrigo artzaiaren
begi-bitartera,
osasuna jarri ta
pakiak egitera;

⁸⁰ Jatorrizkoan: ‘gizonan’.

⁸¹ Jatorrizkoan: ‘mentzuten’.

⁸² Jatorrizko kopiako ‘seziltzan’ inprimaketa-okerra da noski; gainerantzean ‘zebiltzan’ eta ‘zabiltzan’, forma biak darabiltza.

gauza beharragorik
munduan ote da?

- 7 Araba eta Bizkaia
eta Gipuzkoa,
jende tajuzkoa,
noizbait eman zioten
alkarri eskua;
zerutikan jatxi zan
Erregin justua,
adiskide jartzia
zan haren gustua;
ordutik dago lege
kristandadezkua.
- 8 Argi-edertasun hau
agertu zanian,
Jaunan izenian,
agorraren beatzian
bide zuzenian;
txintzarri-soinu fin bat
ahal dan maizenian,
Semetxua besuan,
ondo esanian,
artzaiak adoratu du
leialtasunian.
- 9 Bere gisa jo zion
txintzarrian⁸³ hotsak,
artzaitxua pozak
belauniko jarri zan,
gerturikan *ahuntzak*;
Haurtxua maitatuaz
Amaren bihotzak

⁸³ Genitiboaren atzizkia kontrakzioan ageri da batzuetan: txintzarrian = txintzarriaren, kristaban = kristauan = kristauaren? (1/7), Jaunan = Jaunaren (8/3), etab. Ber-
tsoaren neurriak eskatuta edo.

ez zituen zulatzen
elorri-arantzak;
zerbait erakusten du
hoien semejantzak.

- 10 Errodrigo Baltzategikok⁸⁴
hitz hoiek esanik,
egia zuzenik,
askok ez zerizkion
milagrua zanik;
ezin konbertitu zan
orduko pertsonik;
guretzat ere hoixe(n)
letorke azkenik,
ez bazaigu damutzen
gaizki guazetik.
- 11 *Ah*untzak etxeratuta
esaten zan ari
artzaitxua hori,
*lehen*bizi aitari ta
herriko jaunari,
lehorpia jartzeko
*lehen*baile*lehen* Amari,
nekazale gaxua
poztu *ahal* baledi;
noizpait buruan sartu
zion jendiari.
- 12 Aita eraman zuen
mendirra *lehen*bizi,
nahi zuten ikusi,
ta gero herriari
zer zan adierazi;
Justizia igo zan
Kabildo ta guzi,

⁸⁴ ‘Baltzaterikok’, jatorrizkoan.

oholezko estalpian
imajina utzi;
haiek etxera orduko
ez zan euri gutxi!

13 Bi aldiz eraman zuten
Oñatiko herrira,
ta elizan jarri da, [*sic*, ta?]
frailiak egindako
aldare berrira;
bainon Ama Birjina
gabez Aizkorrira,
eskojituta zeukan
toki pozgarrira;
bertan utzi beharra
laister etorri da.

14 Hirugarren aldian
ezin zuten kendu,
ermita bat ondu,
gero eliza eta
komentu zuzendu;
desgrazi batez biak
erreta kiskaldu,
bainon Ama Birjina
garbia azaldu,
soina ta koloria
ez zitzaizkan galdu.

15 Komentua ta eliza
egin ziran berriak,
hor daude jarriak,
ez du bentaja gutxi
Oñatiko herriak;
ta Arantzazurako
kristauan larriak,
ondo ofrezituak
dira erregaliak,

testamentuko gauza
estimagarriak.

- 16 Karidade gehiena
jende onetatik,
asko aldetatik,
artzai eta nekazale,
marinelatik [*sic*];
Okendok *ahalegina*
egin du kanpotik,
ta Elkanok urria
urrutietatik;
ofrenda ugaria
leku danetatik.
- 17 Aita San Inazio,
soldadua zana,
gerrero gizona,
barkaziua eskatzera
Birjinarengana;
bere ezpatarekin
guardian egona,
ezaguturik nundik
datorkion ona;
oso konbertitu ta
jesuita juana.
- 18 Larehun ta berrogei
ta hamalau urte
dirala diote,
Erregina jaitsi zan
zerutik amante;
erlijioso asko
amorioz bete,
Erromatik ordena
dala mediante,
agorraren beatzian
jai eman digute.

19 Gure Arantzazuko
Ama Birjinari,
erregu berari,
salbe baten aurretik
zazpi abemari;
egunero segitu
ejenplo onari,
merezi duen gisan
adoratu bedi
Ama Eliza Santaren
lore eder hori.

20 Koronatu zanian
Aizkorrira juanak
maite ditu Amak,
ez zituen⁸⁵ kupira
konfesio banak;
asko bere ondora
dira eramanak,
guk ere e(g)in ditzagun
ahal ditugun lanak,
zeruan gozatzeko
katoliko danak.

⁸⁵ Jatorrizkoan “etsituen” dago idatzita.

1956

ARANTZAZUKO AMAREN EDESTITXOA

Bertso-jartzailea: Joan Basurko “Baxurko”

Arantzazu'ko Amaren edestitxoa, Oñati: Arantzazuko irarkola, 1957

Arantzazu, XXXVIII, 1957, 382. zenb., 173-184 or.

Jatorrizko daktilografiatua (AranLitArtx: SAR-1956/1, 13-016)

Joan Basurko Ansola “Baxurko” 1890eko maiatzaren 29an jaio zen Hondarribian. Aita mutrikuarra zuen, eta ama Mendarokoa.

Hargina zenez aita, San Markos eta Guadalupeko gotorlekuen erai-kuntzan jardun zen. Joanek, berriz, zurgintzan ikasi zuen, eta horretan egin zuen lana bizitza osoan. Irunen bizi zelarik, Ipar Euskal Herrira egin behar izan zuen ihes Espainiako Gerra Zibilekoan, eta Urruñen bizi izan zen 1940ra arte. Hegoaldera itzulita, espetxean eman behar izan zuen zenbait hilabete. 1942an hirugarren aldiz ezkondu zen, aurretik bi aldiz alargun geratua zelarik. 1957an hil zen Irunen.

Bat-bateko bertsolari baino gehiago, bertso-jartzaile izan zen Basurko. Eta sari ugari irabazi zuen bere bertso sortekin. Hainbat aldizkaritan argitaratu zituen bertsoak (Herria, Egan, Euzko-Gogoa, Argia, Karmel, Arantzazu, etab.). Azken horretan “Jesu Kristoren bizitza” argitaratu zuen bertsotan.⁸⁶

1956ko urte santuan Arantzazuk antolaturiko literatur sariketara aurkeztu zuen “Arantzazuko Amaren edestitxoa” bertso sorta, “Iturritza” ikur-hitzarekin, agian beraren adiskide Bordari olerkariak bultzatuta.

⁸⁶ *Arantzazu*, XXXIII, 1953, 338, zenb., 158-159 or.

Izatez, euskal olerkientzat zen sariketa eta ez bertsoentzat; baina epai-mahaiak lau bertso sorta aurkitu zituen idazlanen artean, baliozkotzat jo zituztenak, eta horientzako beste sari bat ipintzea iradoki zien antolatzaileei. Ontzat emanda, lehen saria (500 pezetakoa) irabazi zuen Basurkok –Bordarik berak bigarren saria irabazi zuen olerkian–. Arantzazuko Literatur Artxiboan (SAR-1956/1, 13-022) aurki daiteke sariketara bidalitako jatorrizko testua.

Tituluaren eta ikur-hitzaren azpian, honako “aitorpena” idatzi zuen Basurkok: “Euskera maitea dut, zarra dalako, ederra dalako, gure-gurea dalako”.

Arantzazu aldizkariak argitaratu zuen aurrenik bertso sorta (1957): “Ona emen –zioen sarreran– Juan Baxurko jaunak, Arantzazu-urtean egin zan Olerki-sariketara bidali zigun «Edestitxoa». Gogoz argitaratzen degu Edestitxo auxe, euskaldunak buruz ikasi dezaten edo beintzat sarri abestu al izan dezaten”.⁸⁷

Urte berean aparteko liburuxkan argitaratu zuen Arantzazu argitale-txeak berak.⁸⁸

Hirurogeita hemezortzi bertsoko sorta luzea da Basurkoren “edestitxoa”, bata bestearen ondoren bertso guztiak. Argitaratu, berriz, hamabi ataletan banaturik argitaratu zuten –beren horretan utzi ditut hemen epigrafeok–.

1. Agertu aurretik (1-6 bertsoak)
2. Berri ona (7-11)
3. Nola agertu zan (12-17)
4. Oñatiarrak Arantzazura (18-21)
5. Euria eta pakea (22-23)
6. Bidea urratzen (24-30)
7. Ermitatxo bat egiten (31-34)
8. Ignazio Santua. Erreketak (35-41)
9. Ama-sumeak (42-47)

⁸⁷ XXXVIII, 1957, 382. zenb., 173-184 or. “Juan Baxurko” idatzi zuen bertso-jartzai-learen izena.

⁸⁸ *Arantzazu'ko Amaren edestitxoa*, Oñati: Arantzazuko irarkola, 1957, 48 or. “Arantzazu'ko Amaren edestitxoa dezu. Bertsotan, bakarra. Eta utsunetxo txiki bat betezera etorri zaigu”, zioen aurkezpenean. Bakarra ez; luzeena bai ordurarte.

10. Azken erreketak (48-64)

11. Eliza berria (65-73)

12. Azken deia (74-78)

Bertsoak kantatzeko doinuak ere iradokita daude aipaturiko liburuxkan; horko 47-48 orrialdeetan aurki daitezke hiru doinuak:

- Lehen doinuan: 1-5, 11-42 eta 49-74 bertsoak.
- Bigarren doinuan: 6-10 bertsoak.
- Hirugarren doinuan: 43-48 bertsoak.

I. Agerkunde aurretik

- 1 EUSKAL HERRI ZAHAR MAITE GAIXO HAU:
guda pean bizi zala,
odolustuaz doi-doi zebilen
bere izate argala,
garbi zegoan ibar ta mendi
deabrua zebilela,
bere gogoan zuen guzia
lasai egiten zuala.
- 2 Herri ta sendi, berezi zitun
alkar ikusi ezinak,
batak besteai nola kalte e(g)in
ziran ordukoxe grinak,
pakerik gabe, nahitaez behar
igaro egun saminak...
Gauz hoiek garbi ikusten zitun
gure Ama Erreginak.
- 3 Jende apala mendean eukiz
jauntxoak ziran nagusi,
behar bezela alkar maitatuz
txit gutxi ziraden bizi,
alkar lapurtu, etxeak erre,
gero laixterka ihesi...
sasoi hartako gazteak ezin
gauz on haundirik ikasi.

- 4 Mila lareun ta hirurogeita
bederatzi inguruan,
euririk ez ta, bazter guziak
arrant lehortu zituan,
lehen gaizki eta... gero gaizkigo
estutu ziran orduan,
Oñati dana hantxe bildu zan
zintzo aldare onduan.
- 5 Eguna juañ ta eguna etorri
laino bat ez zan agiri,
gero ta *gehiago* jendeak zion
betor, arren! euri hori;
itxaropenik ez zuten galtzen
esker sinismen onari,
goiz t'arratsalde beti eskean
Zeruetako Amari.

II. Berri Ona

- 6 Berri zoriontsu bat
alai dakarrela,
laixterka hemen dator
tximista bezela,
bi masailak malkoaz
bustiak ditula,
pozaren pozez hitzik
egin ezin dula.
- 7 Errogatibak e(g)iten
kaletan barrena,
apal otoi eginaz
dabil jende dena,
artzai hari begira
harrituz aurrena...
zer berri zan galdezka
doaz beregana.

- 8 Poztu gaitezen denok,
astindu kanpaiak,
baitatoz guretzako
zerutik doaiak;
alaitzera gaur zuen
bihotz ta begiak,
Aloñaruntz nerekin
atozte guziak.
- 9 Harkaitzez inguratuz
Aloña-oinean,
hantxe dago gure zai
arantza gainean,
Ama agurgarria
estalpe nahiean,
lehorpe bat egiten
saiatu gaitean.
- 10 Alperrik a(r)i⁸⁹ zerate
euri bila hemen;
lehorpe bat e(g)itera
gora juan gaitezen;
nere bihotza daukat
gaur pozez zoratzen...
ohol batzuek hartu ta
lehenbailehen guazen.
- 11 Mutil gazte hark ezagun zuan
ez zala txantxetan ari,
baino halere, batzuek farra
e(g)iten zioten berari,
berak ordea, berriz ta berriz
–“jarrai zaidazute neri”–;
goi-printz indarrak berotuko du
batzun [*sic*] sinismen hotz hori.

⁸⁹ ai (= ari): horrelako kontrakzio batzuetan parentesi artekoaz osatu dut hitza; ein (= e(g)in), etab.

III. Nola agertu zan

- 12 Beti bezela, egun guzian
ahuntzak genitun larrean,
eta haien bila juana nintzan
atzo ilunabarrean;
han nebilela zintzarri hotsa
entzun nuan urrunean...
alde hartara laixterka jo nun,
ahuntzak ziraden ustean.
- 13 Salto eginaz arin nebilen
harkaitz batetik bestera,
t'argi dizdikor zoragarri bat
datorkik begi aurrera;
aldi berean berriz entzunaz
lehen go zintzarri hots bera...
berehalaxe oldoztu nuen:
Mirariren bat ote da?
- 14 Nere bizian orduan dina
ez naiz behin ere bildurtu,
ezin esan dan larritasunak
mendean ninduan hartu;
aurrera pauso eman bai t'ezin,
ezin! aurrera jarraitu...
Baino Zeruko indar berriaz
bihotza zitzaidan piztu.
- 15 Bihotza alai, zentzua argi,
zuzen jua nitzan aurrera,
arantz gainean han arkitu nun
Jesusen Ama, berbera,
berehalaxe makurtu nitun
nere belauak lurrera,
otoitz egin nun begiratuaz
zeru urdin zabalera.

16 Geroxeago galdetu nion:
– “Arantz gainean nola Zu?”
Erantzun zidan: –“Errodrigotxo,
ermitatxo bat eidazu;
ermitatxo bat eidazu eta
nerea izango zera zu;
ner' eskari hau zure buruan,
arren, ondo gorde zazu”.

17 Geldi-geldirik urrundu nitzan
beti Amari begira,
ahuntzak han utziz, banoa zuzen
aita t'aman⁹⁰ basarrira;
juan dan gaueko orduk neretzat
oso luze izan dira;
argi orduko pozez beterik
hemen jetxi naiz herrira.

IV. Oñatiarrak Arantzazun

18 Aho zabalik entzuten zeuden
gure artzai gazteari,
une batean bereganatuz
laguntzaileak ugari;
behar zituzten tresnak hartuaz,
joaz mendi aldeari,
Errodrigo han, ezin egonik,
aurre-aurretik gidari.

19 Bazijoazen pauso bizian,
kezka bai zuten *gehienak*,
nahiz batzu-batzuk oso sinistu
artzai gaztean esanak;
mendi zeharka, *lehenbailehen* gora
iritsi *nahiean* denak,

⁹⁰ Behin baino gehiagotan aurkituko dugu genitiboaren atzizki kontrakziozkoa: ‘aman’ = ‘amaren’, “artzai gaztean esanak” (19/4), “bide berrian lanari” (31/6), etab. Neuriak hala eskatuta batzuetan.

hiru bat ordu inguru ziran
bidean zemazkitenak.

- 20 Han urrutira begira zeuzkan
zabal-zabalik begiak,
arantz gaineko argi dizdiza
ikusi zuen artzaiak;
bai entzun ere berak, ta bestek,
zintzarri doinu alaiak...
Une hartantxe isildu ziran
ondoko lagun guziak.
- 21 Egia zala denok baitzuten
argi ta garbi ikusi,
urreratu ta zintzo, gogotsu
lehorpea e(g)iten hasi,
zutoi batzuek *ahal* zan bezela
jarri zituzten *lehenbizi*,
gero gainean banan-banaka
teilapeko *ohol*ak josi.

V. Euri ta pakea

- 22 Teil(a)-ale batzuk bazituzten ta
haik zabaltzen a(r)i zirala,
Aizkorrin *behera* laino beltz batzuk
agertuaz berehala,
ezagun zuan luzaro gabe
euria bazetorrela...
atsegin zegon gaztedi ura
lana bukatu zutela.
- 23 Pozez zoratzen bihurtu ziran
berri ona zabaltzera,
haiek baino *lehen*, euria lasai
Aloña menditik *behera*:
jakina dago herri guzia
juan zala eliz aldera,
Zeruetako Erreginari
esker aunitz ematera.

VI. Bide-urratzen

- 24 Oñati ez zan *lehengo* gauz bera
egun hartatik aurrera,
hain beharra zan pake gozoa
bihurtu baitzan ostera.
Gertu zeuden bai Oñatiarrak
gogoz alkar laguntzera,
eta bide bat *ahal* zan *lehenena*
mendi goruntz egitera.
- 25 Oñatin bazan Konde jauntxo bat
lehen asko agintzen zuna,
eta jauntxo honek, agertu *nahirik*
gezurrezko bihotz ona,
– “Nik egingo det, hemen herrian
eliz berri bat txukuna...
mendibideko lanak utzita,
bildu zaitezte nigana”.
- 26 Errodrigori esana zeukan
Birjinak bere hizkuntzan:
– “Ermitatxo bat e(g)in zaidazute
ni nagon leku honetan;
nere izena zabalduko da
Euskal Herri guzietan,
gero praileak biziko dira
hementxe nere oinetan”.
- 27 Hamazazpi bat urte zituen
Errodrigo artzai onak;
buruan ondo sartuak zeuzkan
arantz-oinean entzunak;
kezkarik gabe mendi-ermitan
alde baitziran *gehienak*,
alperrikako buruhaustek
kondearen asmo denak.
- 28 “Kofradi” baten anparo pean
ekin zioten lanari,

auzolanean galtzara e(g)iten
bilduaz jende ugari,
buruhauste ta kezka gogorak
ekarriaz Kondeari,
bere gaztelu-dorre gainetik
beti begira haieri.

- 29 Mondragoitarrak ere han zeuden
laguntzera etorriak:
oso aiskide egin baitziran
inguruko bi herriak,
bide-zabaltzen, beti aurrera
gora begira jarriak,
jo ta puskatuz *ahal* zan bezela
nabarmen zeuden harriak.
- 30 Orduan ez zan lan haietako
gaur degun erreztasunik;
baino gaur nola arkitu inun
haien neurriko gizonik?
Hain borondate haundia eta
bihotz leiala duanik...
oso zaila da gure artean,
hala uste det *be/hintzat* nik.

VII. Ermitatxo bat egiten

- 31 Haik bazekiten zer zor zioten
Arantzazuko Amari,
eta nolabait ordaindu *na/hirik*
Ama onari zor hori,
ekin zioten zintzo, gogotsu
bide berrian lanari,
beren kopetak ixurtzen zuten
izerdi tanto ugari.
- 32 Kostata, baino bukatu zuten
luzaro gabe galtzara,
ta berehala ekin zioten
ermitatxoa e(g)itera,

harri ta kisu, egur ta teilak
batzuk bilduaz ondora,
apain estaliz guzion arte⁹¹
lehengo *oholezko* txar hura.

- 33 Ermitatxoan ondoan gero
serorantzako etxea;
erromes asko bazetozen ta
behar baitzan lehorpea;
inoiz edo *behin* gertatzen bazan
euri pixka bat hastea,
maiz egoten zan ezin kabituz
barren guzia betea.
- 34 Serora, monja, mertzedario
denok hantxe *nahian* bizi,
haien orduko gorabe*hera* haiek
hobe ditugu ez *nahasi*,
gero, urrena frantziskotarrak
komentutxoan nagusi;
jaun hoietatik zenbat gauza on
geroztik degun ikasi!

VIII. Iñazio Santua. Erreketak

- 35 Mila boste*hun* ta hogeita bia
Deun Iñazio juan zana,
ordurakoxe praile gaixoak
bazuten egina lana,
le*hen* egindako ermitatxoa(r)i
puska polita emana,
bai zabaldu 're Euskal Herrian
Arantzazuren izena.
- 36 Mila boste*hun* ta berrogei-eta
hamairugarren urtean,
eliz eder bat jaso zutela

⁹¹ “guzion arte” = “guzion artean”.

ermitan leku berean,
ermitatxoa oso-osorik
omen zegola barnean,
ikutu gabe, Arantzazuko
Ama, hantxe aldarean.

- 37 Urte beraren azken egunak
–Eguberri bigarren gauan–,
praileak zeuden komentu dana
suak erre omen zuan;
eliza bertan zegoan, baino
ezer izandu ez zuan;
zenbat liburu sustrai-*zahas* argi
galdu ote zan orduan?
- 38 Gertatu zana Deun lñaziok
Erroman zunian jakin,
apal-apalki agur eginaz
eskutitz goxo batekin,
eskatzen zuen: –“Euskaldun onak,
arren! denok zintzo ekin...
praile on hoiek arki ditezen
komentu eder batekin”.
- 39 Mila boste ta hirurogeita
zazpigarren urterako,
egina zegon, ederragoa,
praileak bertan biltzeko;
Euskal Herrian hau gertatzea
ote degu harritzeko...
Euskaldun ona beti prest dago
Elizari laguntzeko.
- 40 Mila seire ta hogeita bian
berriz suak eta garrak,
komentua ta eliza erre,
haiek ziraden negarrak;
sua gailentzen laguntzen baitzun
hego haizean indarrak...

alperrik ziran larehun gizon
leial haien hatzaparrak.

- 41 Berriz ta berriz, han azaldu zan
euzkotarren sinismena,
batak besteai txanda eginaz
haiek egin zuten lana;
gauz ederra zan, erre baino *lehen*
askok ikusi zutena,
ta nork sinistu!... ederragoa
zala haren ondorena.

IX. Ama-Semeak

- 42 Komentu t'eliz jaso zituzten
—gezurra dala dirudi—
bi hilabetez gailurra jarriz
teilatu-bizkar danari,
ta berehala barren guzia
txukun eta ikusgarri...
han zeuden berriz Ama-Semeak
Euskal Herrian zaindari.
- 43 Arantzazuko
Ama onaren
babespean goxo-goxo,
bere oinera
inguratuaz
norbait zegonean gaixo,
Euskal Herriak
igaro zitun
ia bi gizaldi oso.
- 44 Gure bizitzaz
errukitu ta
etorria zan gugana,
bai azaldu 're
be/in eta berriz
garbi bere bihotz ona,

Euskal Herrian
oso zabalduz
Arantzazuren izena.

45 Urteak juanaz,
gero ta *gehigo*
beti eliza edertzen,
bidea ere
denon artean
zabaldtu eta txukuntzen;
erromes haien
sinismen hura
ikusgarri izaten zen.

46 Bere oinetan
otoitz e(g)itera
nun-*nahit*ik jende ugari,
hain behar zuten
itxaropena
zabaldtuaz guziori,
hargandik gabe
bihurtzen zanik
ez diot entzun inori.

47 Bere ondoan
praileak zintzo
goxo hartuaz jendea,
inundik ezin
sortu beretzat,
ezin! laguntza hobe,
haiei entzunaz
zuzen arkituz
Zerura dagon bidea.

X. Azken erreketak

48 Birjin, praile ta
Euskal Herria
hirurak bat ziran egin,
Birjina Ama,

praileak seme,
t'erri guzia haiekin,
ez zuten inoiz
ordu goxorik
ez baziran alkarrekin.

- 49 Arantz gainean Erregin Ama
agertu zanez geroztik,
gure Gipuzko maite honetan
ez zan zoriona baizik...
Baino indarrez etsai gaiztoak
hemen sartuaz Praintzitik [*sic*]
haien bildurrez Birjina azkar
han jetxi zuten menditik.
- 50 Mila zortziehun eta hamaikan
Aloñatik Oñatira,
beren ustean hobetoxio
gordeko zuten tokira,
etsai gaiztoai kontu hartuaz
pauso guziaz begira,
haiek urrundu ain⁹² bezin laster
ostera berriz mendira.
- 51 Bukatu ziran aldi luzeko
egun paketsu alaiak,
ekaitz ilunak mendean hartuz
hain ongi ziran herriak,
hainbat urtean, mendi artean
Zerura be(g)ira jarriak...
Nork esan haiei zetozkiela
gero, hain ordu larriak?
- 52 Erdi bildurka, hamar bat urte
hala igaro ondoan,
bigarren aldiz berriz herrira
jetxi beharra zegoan,

⁹² Horrelaxe dago jatorrizkoan... 'ein' (egin)? (er)a(g)in?

- Espaini_aldeko⁹³ Ruiz de Porras
degu etsai oraingoan,
Arantzazuri su eman zion
ongi e(g)iten zulakoan.
- 53 Han inguruko basarritarrak
leialtsu beti bezela,
alkarri deituz itzali zuten
hango sua berehala;
haiei eskerrak gutxi erre zan,
kiskaliko zan bestela,
jakina dago praile on haiek
ikara pean zeudela.
- 54 Arantzazu zan Euskal Herrian
izar dizdikor berexa [*sic*],
bere argirik gabe gidatzen
ez zan, ez!, gauza errexeta,
gure Herria Aman laguntzaz
lehenago bizi zan aixa,
gero zalantzan, beti bildurrez,
lapur gaizto baten gixa.
- 55 Euskal Herri ta Arantzazuntzat
badatoz ordu larriak,
etsai beraren atzaparretan
erori baitira biak,
indarririk gabe, odolustuak
lur jo arte eroriak...
edesti honi begira jarriz
negarrez dauzkat begiak.
- 56 Mila zortziehun t'ogeitamalau...⁹⁴
orduan orain bezela,
jakina dago Euskal Herriak
seme txarrak bazitula;

⁹³ Jatorrizkoan: “Españ-aldeko”.

⁹⁴ Neurriari begiratuz, jatorrizko idazkera berean utzi dut.

haisetako bat lotsa gutxikin,
burua harro zuala,
urreratu zan, *ehun* mikelete
bere mendean zitula.

- 57 – “Zuzendaria hemen ote da?
Egon *nahi* det ba berekin [*sic*],
ez uste izan dakarkitela
asmo txarrikan nerekin”;
hitz hoiek harro esan zituen
irrifar maltzur batekin;
prailean buru egiten zunak
jaun hura nor zan ez zekin.
- 58 – “Berriz ta berriz esango dizut:
nik ez dakart asmo txarrik,
agintariak esandakoa
bete beharra bakarrik...
Hau erretzera etorri gera
ez det esan *nahi* gezurrik,
bihotz oneko gizonak gera
ez izan gure bildurrik”.
- 59 Hitz bildurgarri haiek entzunda
hango zuzendari jaunak,
berehalaxe bildu zituen
komentuko praile denak,
jaso ditzagun eliz-barrenen
ditugun gauzik onenak...
– “Ezta ezertxo 're” – erantzun zuen
bihotz gabeko gizonak.
- 60 – “Birjina ere erretzen utzi?
–ez da egia izango–,
bizi bat daukat, mila izanda,
mila nituzke emango,
Birjina sutan hemen utzita
ez naiz hemendik juango,
sua ematen hasi baino *lehen*
pentsa zazu ba *lehenengo*”.

- 61 – “Imajin hori *nahi* badezute
hartu ondoan zuekin,
berdin herrira jetxi beharra
dezute denok gurekin...”.
Zerbait errekez bazter guziak
igurtzitzen zuten ekin,
praileak ordun irten ziraden
Ama hartuaz berekin.
- 62 Bihotz gabeko pizti gaizto haik,
gogoz jarraituz lanari,
une batean su pean zegon
Arantzazu maite hori;
praileak hantxe busti-bustiak
kontu eginaz Amari;
oroigarri zan gau larri hartan
bai baitzan euri ugari.
- 63 Goizeko laurak ingururako
kixkaldua zegon dena,
pentsa dezagun zer zorigaitza
praile gizajo haiena;
deabru haikin gero jua behar,
estu zeukaten barrena,
ziur baitziran iluna zala
zetorkien ondorena.
- 64 Nungoa zala uste dezute
agintari harro hura,
ehun mikelete berekin hartuz
jua zana Arantzazura?
Iñurriarro abizena ta
Antzuolakoa bera...
hobe izango zan jaiio zanean
sartu bazuten lurpera.

XI. Eliza berria

- 65 Jendea ordun larri bizi zan,
ardi galdua bezala,
esan zeikian Euskal Herria
gehigo piztuko ez zala,
etsai arrotza hemen nagusi
bertan laguntza zuala...
Gero Bergaran itxura eginaz,
aske gelditzen ginala.
- 66 Kabia utzita txitoai deika
kolka doa atarira,
aldi luzean goxo jostatuz
egongo diran tokira,
pakean dabiltz, inori kalte
egiteko din ez dira...
baino piztia sasi ertzean
erne han dago begira.
- 67 Txitoak gera, gu Euskaldunak
gure Ama Arantzazu,
zure ondoan zein goxo ginan
Ama, zuk ongi dakizu;
Elizamaren etsai gaiztoak
ziranean urreratu,
gure aurreko bizitz goxoa
orduante zan bukatu.
- 68 Ama gaixoa kabitik kanpo,
txitoak anparo gabe,
besteren mende aldi luzean,
etsaia zan gure jabe...
Elizatxo bat jaso nahiean
haunditxo *ahal* bazan hobe,
nahiz gaizki bizi, zintzo saiatuz
noizbait egin zan, halere.

- 69 Mila zortziehun berrogeita sei
Eliz koxkor bat jaso,
emana zegon berriz aurrera
hain beharra zan pausoa;
han bihurtu zan, suan ihesi
ikaraz juan zan usoa,
bai etorri 're Aman ondora
Euskaldun jende gaxoa.
- 70 Apal-apalki goruntz hasi zan
Arantzazuko bizitza,
hala behar ta zerbait goxatu
baitzan orduko ekaitza,
gero ta *gehigo* berriz indartuz
kristau on haien laguntza,
irudi zuen *lehengo* pakea
bazetorrela honuntza.
- 71 Bihotz gabeko etsai gaiztoak
nahiz kixkali zenbait aldiz,
mila zortziehun laurogei eta
laugarren urtean berriz,
Eliz ondoan komentutxoa
jaso omen zuten harriz,
pozez zoratzen praileak sartuz
Aman maitasun-egarriz.
- 72 Berpiztu dira Arantzazu ta
bai Euskal Herri maitea,
jaunak *nahi* beza beti-betiko
hoik bizirik gelditzea,
jaunak *nahi* beza gure *herrietan*
izan dezagun pakea,
pakea eta hain behar degun
sinismen edo fedea.
- 73 Hainbeste ekaitz igaro ondoren,
gain-gainean Zu Erregin,
Euskal Herriko kristau guziok

bilduak gaude Zurekin,
egi-egitan gure zerala
guziok dezaten jakin,
ikusgarri dan eliz ederra
oraintxe dizugu egin.

XII. Azken deia

- 74 Praile t'aingeruz
inguratua
goxoki mendi artean,
gizaldi askoz
gure zaindari
Erregin euskal lurrian,
Zeru dohainak
hortik zabalduz,
zaude bai zori onean.
- 75 Zeruko jaunak
salba zaitzala
Ama Arantzazukoa,
zure oinetan
hemen daukazu
gaur Euskal Herri osoa,
itxaropenez
bete-betea,
bihotza zugan jaso.
- 76 Zure seme on
Jesus maitea(r)i
eskatu arren gugatik,
baita eskatu
zuretzat etsai
izan ziran haiengatik,
gure otoitzak
goruntz zuzenduz
entzun ditzaten Zerutik.

77 Mundu honetan
gehienak gera
behin edo behin pekatari,
hargatik gatoz
apal eskatuz
behar dan laguntza Zuri,
ez gaituzula
gabe utziko,
ziur badakigu hori.

78 Nere heriotz
ordu larria
irixten zaidan orduan,
arren! Ama, ez
bakarrik utzi,
jar zaite nere ondoan,
baldin *ahal* bada,
Zuk lagunduaz,
sartu nadien Zeruan.

1954

— VIII —

ARANTZAZU! ZER IZEN EDERRA

1956

— IX —

ARANTZAZUKO AMARI

Bertso-jartzailea: Graziano Anduaga “Gesaltzako aitona”

1877an jaio zen Graziano Anduaga Arantzazu auzoko Gesaltzako auzunean –hiru familiako baserri handia–. Handik urtebetera hasiko zuen Arantzazu santutegiak bere susperdurako bidea, fraideen komunitatea berriro ofizialki eratuta: santutegirainoko errepidea, erromesaldi jendetsuak, komentu berria, etab.

Oñatiko Uribarri auzoko eskolan egin zituen lehen ikasketak –Arantzazun ez zen auzo-eskolarik artean–. Pedro Migel Galarraga, bertsozale eta Jose Adrian Lizarralderen informatzailea izan zuen maisu seguruenik. Agian harengandik ere bertsozaletu izango zen, eta Arantzazuko kondairarenak ere –Plazaolarenak– harengandik ikasi ahal izan zituen; baina horretarako laguntzaile iraunkorragorik eduki zuen bitzitza osoan: Arantzazuko fraideak, alegia, oso harreman estua izan baitzuen horiekin –garai batean egunero joaten zen bera Arantzazuko mutikoentzat esnea eramatera, bere astoarekin–. Eta igandero Arantzazun zen, jaki-

na, mezatan. “Graziano, Arantzazuko auzotarra izanik, emen jaio, ta bere bizi guzia emen emandakoa, gure Ama Birjiñaren kondaira ondo dakitenekoa da”, dio Luis Villasantek.

Harreman berezia harekin Villasantek izan zuen, izan ere, beraren bertsoak biltzen jardun baitzen; hiru liburukitan argitaratu zituen haren zahartzaroan: *Aitonaren uzta*,⁹⁵ *Egunsentiko txoria ta beste bertso asko*⁹⁶ eta *Bertso-bilduma*.⁹⁷ Horietan aurki daiteke “Gesaltzako aitona” gizon, baserritar eta bertsolariaren berri ugari.

Haren bertso sorta ugarien artean, bederatzi bat ezagutzen ditugu Arantzazuri (Andre Mariari, elizari, parajeei) eskainiak. Horietako bitan Arantzazuren kondaira kantatzen digu. Bi horiek jaso ditut hona, eta bata bestearen ondoren eman; ADK liburu sail honetako IV. liburukian joango dira besteak.

Arantzazuko kondairaren lehenengo sorta 1946koa du (18 bertso), eta bigarrena, 1956koa, 65 bertsokoa. Biak ideia bertsuarekin hasten dira –“Arantzazu! Ze izen ederra” eta “Izen gozo ta eztitsuen / da niretzat Arantzazu”–, baina oso ezberdinak dira bi sortak, ez neurrian bakarrik.

1. Arantzazu: “Arantzazu! Ze izen ederra...” (18 bertso)

Arantzazu aldizkariak argitaratu zuen aurrenik,⁹⁸ “Arantzazu...” titulu soilarekin –Grazianok gerora aldizkarian emango zituen dozenaka sortetan aurrena izan zuen horixe–. Horren jatorrizko testurik ez dut Arantzazuko artxiboan aurkitu. Geroago L. Villasantek argitaratu zuen bere aipaturiko *Egunsentiko txoria ta beste bertso asko* liburuan (111-117 or.).

Arantzazuko Andre Mariaren bederatziurrenaren giroan daude jarri-ta bertso horiek (iraila 1-9 egunak); Arantzazuko lehen aldiko kondaira bakarrik kontatzen digute: Errodrigok Andre Mariaren irudia aurkitu, oñatiarrei iragarri eta horiek hura ikustera igo eta lehen estalpea eratu ziotenekoa, ondoriozko euriarena eta bakearena nabarmenduz. Hortik aurrerako sortaren bigarren parteko bertsoak Andre Mariaren jaia ospa-

⁹⁵ [Kuliska sorta 47-48], Zarautz: Itxaropena, 1961.

⁹⁶ [Auspoa liburutegia, 30], San Sebastián: Graficas Izarra, 1963.

⁹⁷ [Auspoa liburutegia, 52-53], San Sebastián: Gráficas Izarra, 1965.

⁹⁸ XXVI, 1946, 273. zenb., 218-219 or.

tzeko eta harenganako debozioa entzuleei gomendatzeko dira bereziki; Andre Mariaren egunean jai egin ohi zuten auzoko baserritarrek, eta kanpoko senideak gonbidatzen zituzten bazkaltzera (ik 12. bertsoa). Dena dela, ez dirudite festarako zuzenean ipinitako bertsoak, ez eta bertan kantaturikoak ere, 14. bertsoak aditzera ematen duenez; beharbada zuzenean aldizkarirako ipini zituen, aita Demetrio Garmendiak eskatuta edo.

2. Arantzazuko Amari: “Izen gozo ta eztsuena...” (65 bertso)

Bertso sorta honekin Arantzazuk 1956ko jubileu-urtean antolaturiko literatur sariketan hartu zuen parte Gesaltzako Aitonak; Din-A-3 tamainako eta alde bietatik estu-estu eskuz idatzitako papera bidali zuen sariketa antolatua zuen *Arantzazu* aldizkarira. Horren zuzendaria Karmelo Iturria zen. Badirudi horrek daktilografiatu zuela txukun, ortografia aldetik zuzenduz eta aldaketa gramatikalen bat edo beste ere sartuz. Gutun batekin bidali zuen sorta Grazianok; hori irakurrita, badirudi Iturriak berak ipini ziola ikur-hitza edo lema bertso sortari –“Arantzazu, arkaitz artean tinko”–, sariketan sartu ahal izateko, horrena baita kartazaleko kaligrafia ere. Seguruenik kopia daktilografiatu hori aurkeztu zioten epaimahaiari. Izan ere, jatorrizkoak ez du titulurik, baina epaimahaiak “Arantzazuko Amari” tituluarekin ezagutu zuen bertso sorta, kopia daktilografiatuan dagoen bezala. Dena dela, eskuizkribuko 48. bertsoaren ondoren –izatez 47. zenbakikoaren ondoren, 25 eta 46 zenbakiak errepikatuta baitaude– bi bertso berri gaineratu zituen Grazianok daktilografiatuan.

Basurkoren “kondairari” egindako sarreratxoan azalduta utzi dut nola gertatu zen bertsoen sariketarena 1956ko Arantzazuko literatur sariketa hartan. Bertsoetan bigarren saria Grazianoren sortari eman zion epaimahaiak.

Eskuizkribua eta kopia daktilografiatua, biak aurki daitezke Arantzazuko Literatur Artxiboan (Sar-1956/1, 12-020). Villasantek argitaraturiko Graziano Anduagaren hiru liburuetatik kanpo geratu zen bertso sorta hau, eta inon argitaratu gabe dago orain arte.

Hemen kopia daktilografiatua eman dut; eta oin-oharretan adierazi ditut eskuizkribuaren eta kopia daktilografiatuaren arteko ezberdintasun nagusienak.

— VIII —

ARANTZAZU! ZE IZEN EDERRA!

Egunsentiko txoria ta beste bertso asko (Ed.: Luis Villasante) [Auspoa liburutegia, 30], San Sebastián: Graficas Izarra, 1963

(Ik. *Arantzazu*, XXVI, 1946, 273. zenb., 218-219 or.: “Arantzazu”)

- 1 ARANTZAZU! ZE IZEN EDERRA,
euskaldunen pozgarria,
Baltzategiko artzai Rodrigok
bere mingainez jarria;
ikusirikan hain apaindua
Aloñako elorria,
bere gainian arantz tartian
Birjina agurgarria.
- 2 Jesus haurtxoa besoan eta
berez jotzen zintzarria,
Rodrigotxori agertzen zaio
ikusgai zoragarria.
Belaunikatu *ahuspez* jarrita
esanaz “Agur Maria”,
galdetzen dio: Arantzan Zu?
Zeru ta lurren jabia?
- 3 Hiru urtian geramakigun
lehorte izugarria,
berehalati erasotzen dio
Oñatirako bidia. [*sic*]
Esaten die nola zegoan
gure Birjina Maria,
han estalpean jarritakoan
egingo zula euria.

- 4 Parre eginaz hartu zioten
eraman zien berria.
– Mutiko honek nun asmatu du
horlako txorakeria?
Baino Rodrigon galdu-beharra⁹⁹
zan neurririkan gabia,
bere malkoak bustiaz gero
bigunduko zan harria.
- 5 Ikusirikan artzai gaztea
hainbestearaino le^hertuta,
hala apaiz ta beste jaun batzuk
beretzaz errukituta,
esan zioten: – Zoaz etxera,
lo egin zazu apalduta.
Bihar goizian gu joango gera
zu aurrelari hartuta.
- 6 Esan bezela, artzai gaztea
jarri zitzaien aurreti,¹⁰⁰
aldapa gora bataren beste
bazijoazen gogoti,
Rodrigo hori salto eginaz
sasi guzien gaineti,
bere Birjina maitagarria
mingainean zeukan beti.
- 7 Urrutitikan aditu zuten
bere zintzarriaren hotsa,
orduante bai bakoitzak
zoli zeraman bere bihotza;
arantz artean bera ikusita
haiek hartu zuten poza!
Zuzendu zien maitasunezko
begiratu bat zorrotza.

⁹⁹ “Rodrigon galdu-beharra” = Rodrigoren galdu-beharra.

¹⁰⁰ Forma horretan dago jatorrizkoan, ez ‘aurretik’, ondorengo oinak bezala, azken oinarekin errima osoa eginez. Baina ondorengo bertsoetan ere atzizki-forma bera agertuko da; bere horretan utzi dut.

- 8 *Ahuspez* jarrita beren otoitzak
zuzendu zizkatenian,
estalpetxo bat jarri zioten
ahal zan modu onenian.
Agur eginda etxe aldera
bihurtu ziradenian,
laino-hanka (1) bat itxas aldeti
ikusi zuten airian.
- 9 Bide erdira heldu baino *lehen*
beltzitu zitzaien goia;
hodei lodiak ixuri zuten
euri gozo ugaria.
Baztar danetan aditu zuten
mirari honen berria,
galdetzen zuten nundik zegoan
Arantzazura bidia.
- 10 Beste ezbehar negargarri bat
bazuten Euskal Herrian,
ixkanbila ta burruka baten
alkar galdu beharrian.
Damutu eta *ahuspeztu* ziran
Birjina Amaren aurrian;
berehalaxe jarri zituan
pakerik ederrenian.
- 11 Handik honera Amatxo honek
egindako mirariak
mundu guztian izandu dira
haundiak eta ugariak.
Zein laguntzaile ona dan bera
asko gaude igarriak,
bihotzetikan esker umilak
zor dizka Euskal Herriak.
- 12 Gu Arantzazun bizi geranok
oraintxe agorrilean
egoten gera urte guztiko

pozgiro ederrenean;
Birjina Amaren jai eder hoiek
heldutzen diradenean,
senide eta adiskideak
bazkaltzen geure etxean.

13 Jan ta edan ta kontu-kontari
eguna igaro arin,
bihotz oneko euskaldunentzat
hori bai dala atsegin,
Aurreko zorrak ordaindu eta
hartzeko berriak egin,
Euskal Herriko o/hitura ona
sekula galdu ez dedin.

14 Arantzazuko Birjinarentzat
erregurik ederrena
egun hoietan egiten zaion
bere bederatziurrena.
Makina batek bere aurrian
lasaitu degu barrena;
esku hutsean ez du bialtzen
bihotz onez datorrena.

15 Urte danetan guztiok egin
Arantzazura bisita,
ezbehar danak aienatzeko
zeruko Ama ikusita,
hala bakoitzak bere meza ta
limosnatxoak utzita,
pozez etxera urte guziko
bere laguntza iritxita.

16 Amaren bila ez bakarrik jun
gaitzen bat datorrenean,
agur eginaz beti jarraitu
zorionez gaudenean.
Txorakeritan baldin bagabiltz
osasuna degunean,

begi txarrakin hartuko gaitu
negarrez goazenean.

- 17 Sartu guztiok Arantzazuko
Birjinaren Kofradian,
n*ahi* ez badegu eroritzea
inpernutarren sarian.
Hiru Agurmari beti esanaz
egunez edo gabian,
gure animen etsai guziak
aienatzeko airian.
- 18 Aditu eta ikusitzeko
aitona *zaharran* egiak,
hamaika gaztek itxiko ditu
belarri eta begiak.
Sekula inun atzen onikan
ez daka [*sic*] txorakeriak,
gero San Martin datorrenean
orduantxe komeriak.

(1) “Laño-anka bat: Ala esaten zuten antxiñakoak. Neure aitari entzundakoa da ori”
(Graziano).

IX

ARANTZAZUKO AMARI

Testu daktilografiatua, 7 or. (AranLitArtx: SAR-1956/1, 13-018)

(ik. bertso-jartzailearen eskuizkribua, leku berean)

- 1 IZEN GOZO TA EZTITSUENA
da niretzat Arantzazu.
Andre Maria! aitonatxo hau
zeuri begira naukazu,
bizi guziko ezbeharretan
beti ondo gorde nazu,¹⁰¹
bertso batzuk jarriko dizkizut¹⁰²
lagundutzen badidazu.
- 2 Euskal Herria zebilenean
halako zoritxarrian,
bat bestea gorrotatuaz,
alkar galdu beharrian,
hiru urteko lehortea ta
danak gose-egarrian,
zori onean agertu zinan
Aloñako ibarrian.
- 3 Baltzategiko Errodrigotxok
ikusi zintuanean,
esan zizula *a*huspez jarrita
Jaungoikoan izenean,
Euskal Herria gozatutzero
bazatuz zori onean,

¹⁰¹ Jatorrizko eskuzkoan: ‘naisu’.

¹⁰² Jatorrizko eskuzkoan: “vertsotxo batzuk jarriko disut”.

betiko poza sartu didazu¹⁰³
bihotzaren barrenean.

- 4 Esan zizula “Agur Maria,
Zeruko Ama zera Zu,
Jesus Haurtxoa besoan eta
nola zaude arantzan Zu?”
“Ermitatxo bat eidazu,
ermitatxoa egindakoan
nerea izango zera zu”.
- 5 Mutila pozik arin heldu zan
Oñatira maldan *behera*,¹⁰⁴
elorri baten bilau zuala
Zeruko Ama berbera,
azkar juteko hantxe berari
estalpe bat egitera;
orduantxe bai jausiko zala
euri gozoa lurrera.
- 6 Batzuk zioten: – Hau etorri da
burutikan txoratuta.
Baina isilik ez zan egoten,
beso biak goratuta.
Apaiz jaun batek erantzun zion,
berari erruki hartuta:
– Bihar goizean joango gaituk,¹⁰⁵
etorri adi gertuta.
- 7 Errodrigotxo egunsentiko
kalean zegoan gertu,
ta esan zien: – Estalgarriak
danok *behar* ditugu hartu;
Zeruko Ama txorakeritan

¹⁰³ Kopia daktilografiatuan: “batiko poza” dago idatzita, baina eskuzko jatorrizkoan “betiko poza”. Kopiatzailearen okerra dela uste izatekoa da.

¹⁰⁴ Eskuzko jatorrizkoan: “maldak bera”.

¹⁰⁵ Azken puntuaren beste aldaera hau ikus daiteke jatorrizko testu eskuzkoan: “Etorri ari biar goisean / kalera gois gertuta”.

ez da guregana agertu,
han estalpea egindakoa
euria dakar ziartu.¹⁰⁶

- 8 Hala jun ziran Errodrigotxo
harturik erakuslari,
beste guziak atzetik larri
ezin jarraituz berari,
heldu zanean danari deika:
– Hara hemen Andra Mari!
Sinisgabeak barkazioa
orain eskatu berari.
- 9 Jaun haiek oso harritu ziran
Zeruko Ama ikusita,
otoitz agurra egin zioten
lurrean *ahuspez* jarrita;
ahal zan ondona jarri zioten
bere estalpe polita,
kanpoa lehor bazegon ere
laister jarri zan bustita.
- 10 Laino-hanka bat ikusi zuten
ateratzen itxasotik,
esaten zuten euria nekez
etorriko zaigu hortik,
bide erdira heldu baino *lehen*
busti ziraden gogotik,
lepotik *behera* sartutzen zana
ateratzen zan orpotik.
- 11 Lur lehortuak ondo ase ta
bihotz gogorak bigundu,
bestek inola ezin lezake,
Zeruko Amak egiten du,
lehen kaltegile ziranak ere

¹⁰⁶ Daktilografiaztaileak ‘ziartu’ jarri zuen hemen; baina badirudi jatorrizko ‘ziartu’ behar duela, Oñatin esaten dutenez.

mesedegile zuzendu,
Euskal Herriko bizimodua
orduante bai zan ondu.

- 12 Berehalaxe barreatu zan
mirari horren berria,
pozaren pozez zoraturikan
jarri zan Euskal Herria,
lau Probintzia guzietatik
erromesen etorria,
makina batek ikusi zuten
Birjina ta elorria.
- 13 Bostehun urte aurki dirade
Birjina agertu zala,
Euskal Herria paketu zuan
lehen esan degun bezala,
ikusirikan gerra bizian
alkarrekin zebiltzala,
eskerrik asko Zeruko Amari
galduak ziran bestela.
- 14 Oñatiarrak egin zioten
lehendabiziko ermita,
borondatezko laguntzaileak
auzoetatik etorrita,
ahal zan moduan bidezidorrak
neke puruz irekita;
gaiak bertara eramateko
ez zegon leku polita.
- 15 Aitona *zaharrak* esaten zuten
Gesaltzako zabalean,
ermita hori samurtxuago
egingo zuten ustean,
materialak hona bilduta
hemen nola egon ziran,
gabean hemen danak utzita,
han Arantzazun goizean.

- 16 Mirari hori ikusirikan
danak ziran konturatu,
Ama Birjinak ez zuala *nahi*
beste inora aldatu,
hala zioten eleizatxoa
harkaitz artean gertatu,
nahi zuten guztiak etortzeko
bisitatzera Arantzazu.
- 17 Esaten zuten orain artean
gabiltz ezin igarrian,
aspaldi hontan zoritxarrean
gabiltza Euskal Herrian,
arkitzen gera penitentzia
zintzo egin beharrian,
horregatikan agertu zaigu
Aloñako ibarrian.
- 18 Zapatatikan, Arrikruztikan
Gesaltzatic Arantzazura,
harri kaltzadaz egin zioten
lehenbiziko bide hura,
limosnan lana hor egiteko
askok zeukaten ardura,
Andre Mariak ongile danak
daramazki ta zerura.¹⁰⁷
- 19 Kaltzada bide hori nola zan
luze ta nekegarria,
harkaitzetikan ireki zuten
ataju bide berria,
dinamitarik orduan ez zan
ebakitzeko harria,
hala ta ere lan egitera
bazan bai nor etorria.
- 20 Borondatezko behargileak
nundina*hitikan* zetozen,

¹⁰⁷ Jatorrizko eskuzkoan: “eramaten ditu zerura”. Neurriagatik aldatuta?

aste osoak lana eginda
ez zuten ezer eskatzen,
Birjina Amaren laguntasuna
bihotzez zioten otoizten,¹⁰⁸
Arantzazuko neke-lanetan
ez ziran inoiz aspertzen.

- 21 Naparroako herri batean
umeen jolas-tokian,
atso sorgin bat agertutzen zan
jolasen zebiltzanean,
sorginkeriak sartutzen zien¹⁰⁹
gaztetxo haien bihotzian,
haren esanak sinistatuta
zeharo gaiztotu ziran.
- 22 Esaten zien ez egiteko
aita ta amaren esanik,
ta apaizari ez sinisteko
berak esaten zuanik,
gezurra zala zion guzia,
ez zegola Jaungoikorik,
atseginikan ez dagoala
gaztetasuna besterik.
- 23 Ume horiek jarri ziraden
gurasoentzat mingarri,
gaitz hori nundik etorria zan
ezin zioten igarri,
egun batean ume horiek
etxeratu ziran larri,
Zeruko Ama nola zitzaien
jolas-lekura etorri.
- 24 Esan ziela: – “Nerau naiz egiz
guzion Zeruko Ama,
eta guzion salbatzailea

¹⁰⁸ Jatorrizko eskuzkoan: ‘eskatzten’. Potoa aldentzeko, noski, aldaketa.

¹⁰⁹ Horrelaxe, singularrean dago jatorrizkoan: ‘zien’, ez ‘zizkien’.

nik besoan daukadana;
sorgina da ba amandre hori,
zuengana etortzen dana,
inola ere zuek ez egin
sorgin zahar horren esana”.

- 25 “Horrek nahi luke eramatea
zuek danok inpernura;
esan etxean Zeruko Amak
daukala zuen ardura,
zuzen bizi ta eramateko
danok betiko zerura;
baino ez bizi atso sorginak
esaten duan modura”.
- 26 Ume guziak ikusirikan
aingeru batzuk bezala,
guraso haiek nola izan zan
ezin asmatu ezela,
ulertu zuten Arantzazuko
Birjina izango zala,
ume hoiekin Arantzazura
etorri ziraden hala.
- 27 Umetxo danak Ama Birjina
bistaratu zutenian,
danak behatzak luzatu eta
deadarka hasi ziran;
– Hor Zeruko Ama etorri zana,
han gure jolas-tokian,
guri esaten ibilitzeko
beti zuzen ta pakian.
- 28 Mirari hori barreatu zan
Euskal Herri guztietan,
ta baita ere Europa eta
Amerika bazterretan;
Andre Maria nola zegoan
Aloña mendi honetan,

Arantzazu hau bisitatzea
nahi ez zuanikan ez zan.

- 29 Zein laguntzaile ona da gero
Ama Arantzazukua,
esan al diran guziakgatik [*sic*]
sekula ez da nahikua;
pekatarioi lagundutzeko
dauka *ahalmena* ta eskua;
hara mirari agiriko bat
neroni egindakua.
- 30 Gau baten zaldiz nentorreanean
Arantzazutik etxera,
tximista eta inusturia,
zaparrada goitik *behera*,
zaldia oso esbistatuta,
hartu zuan bazterrera,
petrilla jo ta bota ninduan
kamin peko harkaitzera.
- 31 Bihotzetikan dei egin nion:
– Ama, atoz berehala!
Ikusten dezu, ez bazatoz Zu,
ointxe galdua naizela.
Erpinen puntan geratu nintzan
antxumatxo bat bezela,
Andre Mariak eutsi ez balit
ezin gelditu ezela.
- 32 Hanka bat neukan bihurritua
eta hiru saihets hausi,
Andre Mariak eutsi ez balit
errekara behar jausi,
Birjina horren laguntasunak
hemen guziok ikusi,
bere mirariz malkar haretan
ez nuan bizia utzi.

- 33 Zorionean daukagu hemen
Arantzazuko Birjina,
ezagun da bai nola dan bera
zeru-lurren Erregina,
gau eta egun bera agurtzen
egin danok *ahalegina*,
behar bezela ez degu maite,
ondo merezi du baina.
- 34 Aita Jaungoikoaren alaba,
Seme Jaungoikoaren Ama
eta Emazte mirarizkoa
Espiritu Santuana,
zaindari nola jarria duten
pekatari guztiena,
zeinek ukatu Ama on horri
berak eskatzen diena?
- 35 Loiolako San Iñazio
gerrari zebilenean,
zauritu eta preso hartua
zuten frantesen mendean,
handik honera bialdu zuten
erdi sendatu zanean,
bere etxean ondo egon zan
guztiz sendatu artean.
- 36 Liburu onak leitu zituan
han egon zan bitartean,
Jesusganako maitetasuna
sartu zitzaion bihotzean,
lagundi on bat beraren alde
jartzeko mundu guzian,
Birjina Amaren laguntasuna
irixtea *nahi* zukean.
- 37 Handik irten ta *lehendabizitik*
Arantzazura etorri zan,
gau bat osoa igaro zuan

otoitz egiten elizan,
Andre Marian laguntza onez
oso indartua irten zan,
Jesusen alde laguntza hori
laister jartzeko asmotan.

- 38 Jesusen alde lan haundi hori
nola behar zuan hasi,
Aita Santuen baimena ere
ekarri zuan *lehenbizi*,
estropozoak bilatu arren
sekula ez zion etsi,
atzenerako bere asmoak
danak zituan iritxi.
- 39 Garai haretan protestanteak
hainbeste ziran indartu,
mundu guzia menderatzeko
jarri ziran gertu-gertu,
baina jesuitak toki askotan
ohi zien aurea¹¹⁰ hartu,
hioen bitartez Espainiara
ezin izan zuten sartu.¹¹¹
- 40 Esker sutsuak zor dizkiogu¹¹²
danok San Iñaziori,
Lagundi horren zuzendaria
nola izan zan berori,
hioen bitartez ikusten dira
onbide onak ugari,
bera Loiolan hortxe daukagu
Gipuzkoako Zaindari.
- 41 Arantzazuko Andre Mariak
egindako mirariak,
mundu guzian ikusi dira

¹¹⁰ “aurrena artu” dago idatzita daktilografiatuan; “aurea hartu” behar duela dirudi.

¹¹¹ Jatorrizko eskuzkoan: “esin isan siran sartu”.

¹¹² Jatorrizko eskuzkoan: “esker sutsuak sor diogu bai”.

- haundiak eta ugariak,
hamaika zauri sendatu ditu
Amatxo maitagarriak,
degun guzia zor baitiogu¹¹³
batez ere Euskal Herriak.
- 42 Elbarri eta itsuak eta
mutuak eta mankuak,
Arantzazura etorri eta
asko ziran sendatuak,
bertan utzita joaten ziran
makulo ta tramankuak, [sic]
gero eleiza erre zanean
kixkaldu zituan suak.
- 43 Egun batean Arantzazura
soldaduak etorrita,
harrera ona praileak egin
bazkari ona jarrita,
gero gabeen ematen die
negargarrizko albista:
– “Etorri gera gu erretzera
komentua ta eliza”.
- 44 Zeinek ez zuan negar egingo
kalte hoiek ikusita,
beren ondasun nekez eginak
danak kixkaltzen utzita,
Ama Birjina atera zuten
beren biziai etsita,
gabeen ziran Oñatiratu
euritan danak bustita.
- 45 Munduan jaio izan dirade
gizon oker batzuk beti,
aginpidea duten artean
kalteak eginagati,¹¹⁴

¹¹³ Jatorrizko eskuzkoan: “degun guzia sor dizkiogu”.

¹¹⁴ ‘egiñagati’ jatorrizko eskuzkoan ere; bertso osoa dago errima horrekin.

- uste baino *lehen* lurren azpira
erortzen dira hemeti,
Ama Birjina eta praileak
beti irme eta zuti.
- 46 Ama Birjina han jarri zuten
Bidaurretako elizan,
bertako moja eta praileak
ondo zaitzeko peskizan,
kaltegileak diran lekuan
ongileak ere izan,
praileak zintzo eta behartsu,
bakoitza *ahal* zan tokian.¹¹⁵
- 47 Euskal Herrian jakin zanean
Arantzazu erre zala,
ikusi gabe batzuek ezin
sinistu zuten ezela,
maitale asko negar eginaz
hemen ziran berehala,
esaten zuten danon artean
bai jasoko *lehen* bezala.
- 48 Andre Mariak jarri zien bai
gizon askori benetan,
borondatea lagundutzeko
prailiari lan hoietan,
esaten zuten: – Jarraitu zagun
bakoitzak *ahal* dun lanetan,
Ama Birjina ikusi arte
agertu zan leku hortan.
- 49 Eleiza errea berriztatzeko¹¹⁶

¹¹⁵ Jatorrizko eskuzkoan: ‘tokitan’.

¹¹⁶ Grazianoren bi sorten sarreran esan dudanez, *Arantzazu* aldizkariaren zuzendari K. Iturriari bidalia zion nonbait bertso sortaren jatorrizko testua, eskuzkoa. Ondoren idatzi zion gutuna, beste bi bertso sartzea proposatuz: “Eman nion bertso oyen tartean San Antoniori serbait jartzea orduan es nintzan gogoratu, eme dijoas bi bertso ongi iduritzen basayo berorrek komponduta dagokien tokian jartzeko”. Eta ondoren datoz bi bertsoak, Iturriak hemen tartekatu zituenak.

nola behar zan garbitu,
zakar tartean San Antonion
burua zuten arkitu,
beste gai danak erre ta bera
argi ta garbi gelditu,
mirari hori nola izan zan
asmatzen lanak baditu.

- 50 Nola zituan berak hain maite
Jesus ta Birjina Ama,
begiramen on izango zuten
eurak ere beragana,
bere buruaz Arantzazuko
eleizan gertatu zana,
zeinen doaiez izan ote zan
igartzen badago lana.
- 51 Nolabait ere bukatu zuten
beren lanbide astuna,
iritxi zuten Ama Birjina
ekarritzeko eguna,
orduak ez zan pauso latzikan
dana gozo ta leuna,
dana zan poza, atsegina ta
dana zan alaitasuna.
- 52 Esaten zuten: – Zeruko Ama
ondo maitatu dezagun;
kendu ziguten lekuan berriz
hara hemen nun daukagun;
San Frantziskoren seme zintzoak
zainduko dute gau ta egun,
berari otoitz egin beharra
guziok nola daukagun.
- 53 Benetan dira zintzo bizkorak
San Frantziskoren semiak,
gozo ta maite sendatutzeko
gure animen premiak,

- urte hoietan egin dituzte
langintza ikaragarriak,
esker sutsuak zor dizkiegu
batez ere Euskal Herriak.
- 54 Erromes danak ezin kabitu
lehenago eliza zaharrear,
horregatikan agertu dira
berria egin beharrean,
nahi degun danok ahuspeztutzeko
Andre Marian aurrean,
toki alaia jarri digute
guziz aukera ederrean.
- 55 Behar adina dirua biltzen
oraindik dabilta estu,
asko bilduta gehiago behar
lan danak ezin bukatu,
etxe askotan gutxitxo eman
nahiz ta ondotoxo eskatu,
ikusten danez kristau guziok
ez gera ondo portatu.
- 56 Ez uste izan eliza dala
bakarrik praileentzako,
hori mesedez egin digute
danok otoitz egiteko,
premi ordutan Birjina_Amari
behar deguna eskatzeko,
halere askok poltsa zimurra
limosna onak emateko.
- 57 Arantzazuren aurka batzuek
hartzten dituzte zipotzak,
gaizki esaten mingainak luze
limosnak ematen motzak,
praile gaixoak igaro behar
askotan oinetako hotzak,
baina Birjina ondo zaintzeko
beti beroak bihotzak.

- 58 Urte honetan eduki dute
txit asmazio polita,
Andre Maria hain ditzakari
berebil baten jarrita,
herri danetan alai ta argi
egin du bere bisita,
sisnigabeak esnatu dira
asko bera ikusita.
- 59 Ta nola jarri diguten aurtan
Jubileoko urtia,¹¹⁷
jai eta aste Arantzazura
dator gizadi guztia,
pekatu danen barkazioa
danok *na*hi degu irixtia,
nola bizitza honen ondoren
aurki daukagun bestia.
- 60 Andre Maria maite dezagun
txorakeriak utzita,
mundu hontako jolas arinok
balio dute gutxi ta,
inpernutarrak beti dabilta
ateak ondo irekita,
danok haruntza eramateko
guri begiak itxita.
- 61 Gure ondasun guziak dira
zeruko Aitak emanak,
eta berari zor dizkiogu
ditugun goi-*behera* danak,
baldin bagabiltz hemen egiten
inpernutarren esanak,
begira nola hartuko gaitun
guzioen jabe danak.
- 62 Andre Maria agurtu zagun
Jaungoikoan izenean,

¹¹⁷ Kopiatzaileak utzi egin zuen hemen ‘-ia’ errima bertso osoan.

gure pausoak beti emanaz
bere bide zuzenean,
txorakeritan dabilenari
deabruen esanean,
begiak ilun jarriko dizkio
negarrez juten danean.

- 63 Andre Maria! bedeinka itzazu¹¹⁸
datozkizun erromesak,
zintzo betetzen zuri egindako
eskeintza edo promesak,
lagun zaiguzu ondo betetzen
bakoitzak bere amesak,
pozik juteko Zuri utzita
geure limosna ta mezak.
- 64 Begiak ditut ilunak eta
burua daukat arina,
zahartzaro honek erakarri dit
gai danetarako ezina,
bertso horiek biribilatzen
egin arren *ahalegina*,
nik *nahi* bezela ezin zuzendu,
saiatu egin naiz baina.
- 65 Arantzazuko Ama goxoa!
Maite zaitut beti nik Zu.
Bertso hoitako hutsegiteak
barkatuko *ahal* didazu [*sic*];
zahartzaro latz hau igarotzeko
pazientzia eidazu,
heriotzako orduan aurki
Jesusgana eraman naizu.

¹¹⁸ Jatorrizko eskuzkoan ‘bedeinkasasi’ (bedeinkarazi?) jartzen duela dirudi; kopia-tzaileak zuzendu zuen.

1956

ARANTZAZU

Bertso-jartzailea: Iñaxi Etxabe

Testu daktilografiatua, 9 or. (AranLitArtx: SAR-1956/1, 13-017)

Oikian jaio zen Iñaxi Etxabe Oliden 1933an. Bere herrian egin zituen lehen ikasketak. Gaztetatik zaletu zen bertsoekin eta kantatzen hasi ere bai. A. Eujenio Agirretxek bultzatu ohi zuen jendaurrean bertso berriak kantatzera, Frantziskotar Hirugarrendarren bileretan eta. Plaza irekian ere kantatu izan ditu bertsoak: Donostiako Trinitade plazan, besteak beste.¹¹⁹

1956an, Arantzazuko Andre Mariaren jubileu urtea zela-eta antolaturiko musika eta literatur sariketaren barruan euskarazko olerkiarena izan zen bat. Gorago Graziano Anduagari egindako aurkezpen txikian adierazita geratu denez, lau bertso sorta ere agertu ziren olerkiekin batera, eta epaimahaiak bertso berrientzako beste sari bat jartzea iradoki zien antolatzaileei, eta horiek onartu. Grazianok irabazi zuen lehen saria. Iñaxi Etxaberena zen sorta horietako bat, hemen argitaratuta doana. Orduan ez zuen saririk irabazi, baina bai urte berean Arantzazuk berak antolaturiko beste bertso-sariketan: lehen saria.¹²⁰ Beste sari bat hurrengo urtean irabazi zuen Zarauzko Frantziskotar Hirugarrendarrek antolaturiko lehiaketan.

¹¹⁹ Nikolas Aldaik idatzitako Iñaxi Etxaberen biografiatik atera ditut hemengo datu apurrok: *Iñaxi Etxabe* [Bidegileak], Eusko Jaurlaritza, 2007.

¹²⁰ *Arantzazu* aldizkariak argitaratu zuen: XXXIX, 1958, 365, zenb., 244-245 or.

Aldaik dioenez, “Izan duen bilakaerari erreparatuz gero, I. Etxaberen bertsozaletasunaren garapenean eraginkorrak izan dira Arantzazu eta Frantziskotarren Hirugarren Ordena edo Anaidia”.¹²¹

Bertso sorta honen kopia daktilografiatua, Arantzazuko Literatur Artxiboan dagoena, Antonio Zabalak idatzi eta sariketara bidalitakoa da. Sortarekin batera dago Zabalaren beraren gutun bat, erdaraz idatzia eta Arantzazuko nagusiari zuzendua: “En mis búsquedas me he encontrado con estos “bertsos” compuestos para su certamen de poesía vasca”, dio bertan. Dirudienez, Zabalak ezaguna zuen I. Etxabe, eta horren bertso sortaren berri jakin zuen; bere esku hartu, eta, txukun daktilografiatuta, Arantzazura bidali zuen: “La persona que los compuso me entregó el manuscrito para que yo lo copiara a limpio y se lo mandara. He puesto en el sobre interior su nombre y dirección”. Karmelo Iturria sariketaren arduradunak ipini zion nonbait sortari epaimahaikoentzako izenordea edo ikur-hitza, izen-helbideen gutun-azalean idatzita: “Arantzazuko Ama”.

Zera gaineratu zuen Zabalak bere gutunean: “Aun en el caso de no concederles [bertsoei] el premio, Vds. verán qué uso hacen de la composición, que sin duda cuenta con el mérito de lo popular, que no se debe despreciar”.

40-43 bertsoei eta oro har kontakizun osoari begiratuta, badirudi Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal poema* liburuan inspiratu zela bertso-jartzailea.

¹²¹ a.l., 17. or. Etxabek Arantzazuri ipinitako beste bertso sorta bi ADK saileko IV. liburukian doaz.

I. Ama Birjinaren agertzea

- 1 EUSKAL HERRIAN MENDI MAITE BAT
bada Aloña izenez,
benetan toki santua bera
jende guziak dionez;
asko alditan egin *ohi* det ba
huragatikan nik amets
bertso batzuek jarri *nahi* ditut
orain bere oroimenez.
- 2 Mendi horretan ibili *ohi* dira
ahuntzak eta *ardiak*,
garai batian zaitu *ohi* zitun
Errodrigotxo artzaiak;
abere hoiek nola *ohi* dira
oso ibilkari haundiak,
pasa *ohi* zituzten han inguruko
zulo ta tontor guziak.
- 3 Mila larehun ta hirurogeita
bederatziko urtian,
udaberria bukaeran ta
larunbat arratsaldian,
artzaitxo hura zebilelarik
ardiak bila *nahian*,
kanpai hots batek dei egin zion
mendiko harkaitz artian.
- 4 Tximistarekin nola zebiltzan
baztar guziak argituz,
mirariren bat izan behar zula
orduan berak pentsatuz,
izuturikan han gelditu zan
lurrean belaunikatuz,
ta irudi eder bat ikusi zuan
arantz gainean agertuz.

- 5 Jesus Hautxoa besoan zula
ta aldamenean kanpaia,
artzaitxoari erakutsiaz
irriparrez arpegia;
mutiko hura hasi zan ordun
esaten Agurmaria,
une hura bai izango zala
benetan zoragarria.
- 6 Ezagaturik Zeruko Ama
zala agertu zitzaiona,
ordu haretan nola poztu ez
artzaitxoaren barrena?
Zer aldaketa izan ote zan
harek nabaitu zuena!
Nere ustetan, mingainarekin
kontatu ezin leikena.
- 7 Denbora aurrera zijoan eta
bazetorkion iluna,
irudi hura han utzi zuan
ahal zuanik ondoena;
gaba pasata argitutzian
berriz hurrengo eguna,
Oñati aldian zabaldu zuan
zer zan ikusi zuena.
- 8 Herri guziaz adieraziz
hango berri pozgarria,
asko ziraden hartu zutenak
juateko erabakia,
artzaitxo hura zutelarikan
berentzako gidaria,
ikusi *nahirik* mendi artean
gertatu zan miraria.
- 9 Garai haretan nola zeguan
bi urteko lehortia,
Errodrigotxok *nahi* zuan danak

Amarengana juatia,
eta eginik Berarentzako
behar zuan aterpia,
seguru zegon emango zula
komeni zan euria.

- 10 Giza talde bat abiatu-rik
oso gogotsu mendira,
berehalaxe iritxi ziran
berak *nahi* zuten tokira,
ikusit ere bai Andre Maria
zabalduz zeru-dirdaira,
irriparrezka nola zeguan
gizon guziaz begira.
- 11 Ezagaturik egia zala
artzaitxoaren esana,
eta jakinik zer zan Ama harek
han egitia *nahi* zuna,
agerturikan guziaz bere
borondaterik onena,
han altxa zuten estalpetxo bat
ahal zutenik azkarrena.
- 12 Uste osoa eukirik haiek
Amarengana jarria,
nola entzungo ez zien berai
egindako eskaria?
Andre Mariak gizon haietzaz
izanikan errukia,
laister jetxi zan zeru aldetik
euri-jasa ugaria.
- 13 Gertaera haiek ikusitzian
poztu ziraden guziaz,
zabaldu ere bai kristau artian
sinismenaren begiak;
zer aldaketa egin zituan
Ama haren ongina*hiak*!

ondo baitzekin ze premi zeukan
orduan Euskal Herriak.

II. Pakea

- 14 Gizaldi haietan Euskal Herrian
gorrotoa zan nagusi,
batak bestea begi onakin
ezin inola ikusi,
alkarganako maitetasuna
juana zeguan ihesi,
era harretan ezin ziteken
inola ere ondo bizi.
- 15 Gizon setatsu asko ziraden
agintaritzat zeudenak,
alde guzitan beren ametsa
okerrerako zutenak,
batak beste hilagatikan
axolik ez ziotenak,
negargarrizko gauzak dirade
ordun gertatu ziranak.
- 16 Zori gaiztoko grina zitalak,
zeuden indarra harturik,
ez zan ikusten atsekabe ta
negar samina besterik,
baina Zeruko Ama laztana
errukitsua izanik,
ezin egon zan zorigaitz haiek
oinazpiratu gaberik.
- 17 Samintasunez betea zegon
aldi zorigabe hartan,
Birjina Ama agerturikan
Aloña mendiko maldan;
ilunpe danak uxatu eta
argitasun bat zun eman,

zorioneko pake gozoa
zabaldu *na*/i zularikan.

- 18 Harrezkerotik zer aldaketa
egin zan Euskal Herrian,
ordurarteko zorigaitz haiek
sarturikan lur azpian!
Alkarganako maitetasunak
sartu ziraden sendian,
ta hasi ere bai bata besteai
kristauki lagundu *na*hian.
- 19 Errodrigotxo izan genduan
zorioneko artzaia,
nola zan bera arkitu zuna
euskal minen sendagaia,
bihotz barrua eukiko zuan
goi-maitasunez jantzia,
ezagaturik Amak beretzat
izan zuan ongina*h*ia.

III. Eliza egitea

- 20 Zeru-lurreko Erregina ezin
euki estalpetxo hartan,
Errodrigori esan baitzion
agertu zan une bertan,
ermitatxo bat egiteko ta
maiteko zula benetan;
hasi ziran ba bere esana
betetzeko asmoetan.
- 21 Lanari gogor ekin beharra
han ermita egiteko,
baina halere gertu ziraden
hasiera emateko,
*le*hendabiziko erasoaldia
bidea ebakitzeko,

- zer eginikan asko bazuten
bukatuta ikusteko.
- 22 Baina berdina ez izan nunbait
gizon guzien gogoa,
bazan Oñatin konde izenez
beste guzien jauntxoa,
egiterikan nahi ez zuena
mendian ermitatxoa,
bere ametsa izatearren
beti okerrerakoa.
- 23 Beretzat ondo ez zegon nunbait
han ermita egitea,
esaten zuan Oñati bertan
zegola toki hobea,
pentsatzen baitzun mendi goi harta [*sic*]
juango zala jendea,
eta beldur zan gutxitu egingo
ote zan bere agintea.
- 24 Gizon argal bat nola hasi ba
Zeruko Amaren aurka?
Arrazoi gabe gelditu beharra
izan zun buru-makurka;
Mondragoitar ta Oñatiarrak
ziraden alkar hartuta,
lanian gogor jarrai zutenak
sinismena berotuta.
- 25 Halako baten heldu zitzaien
bukatutzeko eguna,
Zeruko Aman egon tokia¹²²
Arantzazu deritzona,
harrezkerotik han arkitzen da
maitasunezko kutuna,

¹²² Jatorrizkoan “Zeruko Ama egontokia” dago idatzita; badirudi “Aman (Amaren) egontokia” behar duela izan.

lau probintziren erdi-erdian
guziak zaitzen dituna.

IV. Serorak eta lehenengo praileak

- 26 Erromes asko hasi ziraden
Amarengana juaten,
eta guziak bere onduan
ostatu izan zezaten,
beharrezkua norbait jartzia
haiekikua egiten,
emakumeak ziran hortako
jabetu ziranak *lehenen*.
- 27 Emakumezko haiek ziraden
ermitako seroreak,
moja antzera bizi ziranak
eginikan mesedeak,
Arriarandar Juanan mende
zeudelarikan besteak,
oroigarriak izan zituzten
igarotako urteak.
- 28 Zeruko Aitari eskeinitzeko
Mezetako oparia,
Andre Marian aurrean hantxe
hain da toki egokia,
baina hortako beharrezkua
Kristoren ordezkaria,
Mertzedaiotar prailien esku
jarri zan santutegia.
- 29 Denborale bat igaro ondoren
zerbait zan, berriz, gertatu,
han ziran praile *gehientsuenak*
norabait sakabanatu,
Arriarandar Aita bakarrik
santutegian gelditu,

Arantzazuko bizibideak
zer kontatuak baditu.

V. Frantziskotarrak

- 30 Bakardadian gelditze hori
izanik gauza tristia,
Arriarandar Aitak e' bazun
nahikua buruhaustia;
Andre Mariak eskatu zion
beste lan baten hastia,
Frantziskotarrak *na/hi* zutelarik
hangotuta ikustia.
- 31 Iritxirikan horretarako
beharrezko zun baimena,
konbentu bertan sortua zuan
Asisko Aitan Ordena,
Zeruko Aman babes goxoan
izanik itxaropena,
urteak zehar bukatu zuten
beren ikastola-lana.
- 32 Frantziskotarrei “Arantzazuko
praileak” *ohi* dio(g)u deitu,
egi sakona hauxe degula
ezin inola ukatu;
beste inondik ekarri gabe
bertan sortuak baititu,
horregatikan Euskal Herriak
beti maitatu *ohi* ditu.
- 33 Mendi santutik zabaldurikan
alderdi guzietara,
sarritan ikusi *ohi* ditugu
mixiolari dirala;
behartasuna maitaturikan
umiltasunez gainera,

pake ta zoriona irixten
kristauen bihotzetara.

- 34 Arantzazuko Amarengandik
indar beroak hartuta,
arkitzen dira Euskal Herritik
asko urrutiratuta,
sinisgabeko diranarekin [*sic*]
maitasunez alkartuta,
haiek guziak ikusi nahirik
Kristogana bihurtuta.

VI. Sua

- 35 Arantzazuko lanari buruz
jarrai dezadan aurrera,
hamaika aldiz erasotako
etxe ta eleiza baitira;
suak erreta hiru-lau aldiz
erori arren lurrera,
etsi gaberik *ah*albait azkarren
zutituak izan dira.
- 36 Gure aurreko aitona *zah*arrak
han egin zituzten lanak,
bedeinkatuak izango ditu
arantza gaineko Amak,
ikustekoak baitirade ba
hango paret edo hormak,
ezin ukatu baziradela
fedea sendoko gizonak.
- 37 Suak indarrak baditu ere
sinismena sendoago,
Arantzazuko eleizagintzan
hori gertatua dago;
bildurrik gabe lasai jarraituz
gero ta gogotsuago,
Amaganako zaletasuna
amaigabea dalako.

VII. Erromesak

- 38 Ikustekoa gure asabak
zuten Arantzazu-mina,
beren joera izanagatik
neketsu eta samina;
hara helduaz betetzen zuten
pekatuaren ordaina,
ondorenian arkitutzeko
poza eta atsegina.
- 39 Frantzi alde ta Naparroako
lurralde zabaletatik
bide luzeak igaro beharra
oinez edukiagatik,
iritxi *ohi* ziran Amarengana,
maite baitzuten gogotik,
otoitz beroak Berai eitera
bihotzan barru-barrutik.
- 40 Penitentzia maitatzen zuten
antzinako erromesak,
gogorrek ziran Arantzazura
ein *ohi* zituzten promesak;
oinutsik asko, egonagatik
bide luze ta aldrebesak,
nekearekin bildurtzen haiek
ez ziran oso errezak.
- 41 Gurutz-bidea eginik asko
Arantzazura bidean,
gurutze astunen bat harturik
beren sorbalda gainean,
burni ta kate gogorren batzuk
loturikan gorputzean,
Kristori lagun egin *nahirikan*
ordurik saminenean.
- 42 Halako baten iritxi ondoren
Kurtzipizio gainera,

belaunikoka jetxi *ohi* ziran
handik eleiza aldera,
zauri gorriak irikirikan
odola zeriotea,
neurtu ezinezko maitetasunez
Ama goxoan aurrera.

- 43 Hori guzia eginagatik
oraindik ez zan amaitzen,
asko gelditu *ohi* ziran, berriz,
eleizan gaua pasatzen,
otoitz beroak gogoz eginda
beren gorputzak zigortzen,
pekatuaren lokatzak kenduz,
anima graziz betetzen.

VIII. Loiolako Iñigo Arantzazun

- 44 Mila boste ta hogeita biko
ilbeltzaren bosgarrena,
Euskal Herriko seme gazte bat
Oñati aldian barrena,
ordurarteko bizitza okerra
zuzentzia *nahi* zuena,
Arantzazura igo *nahirikan*
Ama maitetsuagana.
- 45 Heldu zitzaion santutegira
iritxitzeko ordua,
ai ze xamurra egingo zion
Amatxok begiratu!
Sortu ere bai bihotz barruan
pekatuaren damua,
ta *ahuspezturik* hantxen egon zan
Iñigo Loiolakua.
- 46 Ordurarte hark maitatu zuan
pekatuaren morrontza,
baina hortikan ezin asetu

inola ere bihotza,
Zeruko Amari han egin zion
garbitasunezko eskeintza,
harrezkerotik ze pozgarria
izan zan bere bizitza!

IX. Mirariak

- 47 Zenbat mirari ote dirade
Arantzazun gertatuak,
elbarri asko sendatu eta
hizketan jarri mutuak,
itxuai berriz ikusmena eman
hilak ere bai piztuak,
holako asko eginak ditu
Ama Arantzazukuak.
- 48 Itxasgizonai galdetutzia
aski degu jakiteko,
esango dute hamaika gauza
berari gertatutako,
itsasoaren ekaitz artetik
bizirik ateratzeko,
Arantzazuko Ama Birjina
hartzen dute bitarteko.
- 49 Arrantzaleak maite *ohi* dute
Arantzazuko izarra,
sarri ikusi *ohi* dira juaten
eskerrak ere ematera,
“Benedicta” ta Meza Santua
hain pozik eskeinitzera,
ein *ohi* dizkien mesedearen [*sic*]
ordainak bihurtutzero.
- 50J Jakin ezina zenbat diraden
mirari ixilekuak,
urteak zehar egin ditunak
Ama Arantzazukuak;
lagundutzeko beti zai dago

zabaldurikan eskuak,
zorionian Iñigo asko
bere bitartez poztuak.

X. Amari koroia jartzia eta bere zaindaritza

- 51 Maitagarria degu benetan
Ama Arantzazukua,
Euskal Herrian gainera bera
lehendabizi koroitua;
Hamairugarren Leon zeguan
orduan Aita Santua,
bere aginduz ezarria du
daukan koroï urrezkua.
- 52 Egun hura bai izango zala
gutziz atsegingarria,
mila zortzirehun larogeita sei
ta garagarrilen sei,
Ama ikustera iritxia zana
hain jendetza ugaria,
zenbat bihotzek ez du izango
betiko oroigarria.
- 53 Amaigabeko pozezko egunak
emateko guziari,
hurrena, berriz, jarri ziguten
Gipuzkoako Zaindari,
goragarria bene-benetan
pentsatu zuena hori,
zorionak nik bialtzen dizkot
danon partetik berari.
- 54 Arantzazu horrek berekin du ba
zorionaren sustraia,
Gogo-jardunak egiteko 're
hain da toki egokia!
Hara juatian arkitu ohi da
poz guzien iturria,

zeruratzeko beharrezko dan
Jaungoikoaren grazia.

- 55 Asko iritxi *ohi* dira hara
goibeltasunez beteta,
pekatuaren astunarekin
indargabe geldituta,
baina egun batzuk igarotzian
Amarekin alkartuta,
nor ez da jartzen gorputz ta anima
zorionez asetuta?
- 56 Ondorenian gertatu *ohi* da
handik aldegin ezina,
zenbat mingainek ez du esaten
“Hemen biziko bagina!
Ama goxo hau utzi beharra
bai dala gauza samina,
benetan baita pekatarien
poza eta atsegina!”.
- 57 Zenbat ezkontza ama aurrean
sari egiten diranak,
Berai eskeiniz bizitz hontako
gurutzerik astunenak,
eta eskatuz lagun dezala
ongi eramaten danak,
zorionian igarotzeko
mundu hontako egunak.
- 58 Arantzazura igotzen danak
asetzen ditu begiak,
bertan ikusten baitira beti
hain gauza zoragarriak,
zer esanik ez hasten badira
kantatzen abeslariak,
batek esan behar hantxe dirala
zeruko aingeru guziak.

59 Eleiza hartan gelditu *ohi* da
nun dagon ere *ahaztuta*,
harrigarrizko hainbat abesti
goxo xamurrak aituta;
ai zenbat bihotz egon *ohi* diran
bertan ezin aspertuta,
iruditurik ote daudezen
zeru erdian sartuta.

XI. Eliza berria

- 60 Sarri gertatu izandu dana,
jenderik ezin kabitu,
Andre Marian babes goxora
*nahi*गतिक urreratu,
pena haundiaz asko egin behar
kanpuan ere gelditu,
beharrezkua bertan eitia
eleiz haundi bat altxatu.
- 61 Burubide hori izanगतिक
gutziz haundi ta astuna,
halako baten heldu zan bertan
erasotzeko eguna,
etorririkan Aita Santuan
ordezko “Nuncio” jauna,
bera izan zan *lehendabiziko*
harria jarri ziguna.
- 62 Hantxe daukagu gaur Arantzazun
eleiza ikusgarria,
euskal fediak jaso duan
betiko ezaugarria,
gure neke ta lanaren bidez
emanik *ahal* dan saria,
nahi izan degu bertan eitia
guzion santutegia.

63 Asko harritu *ohi* dirade gaur
Arantzazura igota,
hain eleiz eder haundi sendoai
gogotsu begiratuta,
han ikusten da euskal fedia
ez dagoala lur jota,
hola jarraitzen lagundu, Ama,
beharrezkua degu ta.

XII. Urte santua

64 Aurtengo hontan ospatzen degu
Arantzazuko urtea,
nor izango da *nahi* ez duena
Amarengana juatea?
Gure zai Bera eukiko degu
grazi ugariz betea,
guzioi eman *nahi* digularik
zoriona ta pakea.

65 Zenbat erromes urte honetan
bertara iritxi diranak!
izan e' nola hain erreztasun
haundiak dauden emanak,
animarentzat irabazteko
askespen ta barkamenak,
zorioneko bereganatzen
hoiek saiatzen diranak.

66 Igande batez izanak dira
Arantxa izenekuak,
ze xamurkiro hartuko zitun
Ama arantz gainekuak!
Bai igaroko zituztela han
atseginezko orduak,
Ama-alabak alkarganako
maitasunez alkartuak.

- 67 Zaila izanik Arantzazura
aurten juatia guziak,
Amatxo berak herririk herri
ein ditu ikustaldiak,
bedeinkatuaz lur zabaleko
kale eta baserriak,
ta animetara itzulirikan
Jaungoikuaren graziak.
- 68 Bai pozik, Ama, zaitugularik
gure herrietan hartu,
Zureganako maitetasuna
n*ahi* gendularik agertu,
gogo beroaz zure aurrian
ginaden belaunikatu,
gure bihotzak egin itzazun
betiko zuretzat hartu.
- 69 Gipuzkoarrok zu izanikan
gure Zaindari maitia,
nola ez gendun n*ah*iko guziok
guregana etortzia?
N*ah*i gendukena, Ama maitia,
zuk beti lagundutzia,
bestela hain zaila izango baiteu
anima salbatutzia.
70. Mendi hortatik nola zauden Zu
Euskal Herrira begira,
ez utzi, Ama, guri erortzen
pekatuaren azpira,
arrisku hoietan deitu zaiguzu
zure mantupe garbira,
egunen baten jua gaitezen
betiko atsedeen-tokira.

ERANSKINA

ARANTZAZUKO KONDAIRAREN PUSKAK

Arantzazuko Literatur Artxiboan badira bertso solteak edo bertso sorta laburrak, Arantzazuko kondaira kantatzen dutenak, eta biltzaileek horrelaxe jaso eta kopiatu dituztenak; baina izan, ez dira kanta autonomoak, beste sorta luzeagoren baten zati edo puskak baino.

Horietako gehienak liburu honetan bigarren tokian doan Telleriarteko Plazaolaren “Gure Ama Birjina” bertso sorta famatuaren puskak dira, batzuetan bestelako balada-zatiekin edo bertsoekin nahasita daudenak –azken hauek hizki etzanetan eman ditut–.

Plazaolaren 22 bertsoko sortaren ondoren, horren hamar aldaera ere jasota geratu dira taula berezian: 22 bertsokoetatik 10ekoetarainoak (ik. 41-46 or.). Gutxiagokorik ere bada zenbait –9tik 2ra bertso dituztenak beste taula batean eman ditut han–. Bertso bakarreko puskarik ere bada.

“Gure Ama Birjina” bertso sortaren puska txikienak doaz aurrenik, beraz –taulan emandako azken lau txikienak ere bai–; horien ondoren bestelako bi sorten puskak ere jaso ditut, Arantzazuko kondaira kantatu izan duten bertsoen bilduma hau osatze aldera. Hona, beraz, bi atalak:

A) “GURE AMA BIRJINA”: BERTSO SOLTEAK

B) BESTE BI BERTSO SORTEN PUSKAK

A) “GURE AMA BIRJINA”: BERTSO SOLTEAK

— 1 —

Eskuizkribua (REA/JK, 41. or.;
(ik. CPV, X, 38-843, 982-983 or.)
Lekukoa: Joan Kruz Iriondo (Arrua)

GURE AMA BIRJINA
Arantzazukoari
para behar litzake
bertso bat edo bi,
grazia eman balekit
hartarako neri,
aditzera emateko
mundu guztiari,
nola presentatu dan
gugana berori.

Emakume eder bat
arkumea besoan,
kanpanila txiki bat
alboan bazuan,
inork behartu gabe
soinu jotzen zuan,
belauniko jarrita
adoratzen zuan:
Arantzazu izena
handik para zuan.

*Pausu santuak ongi kontatzen
mundu honetan lehenena
Ama Birjina izan zan,
hilez geroztik Seme ona.
Dudarik gabe, egia dela*

*nai duzu klaridatea:
Ana Maria Agredakoak
emanen dizu fede.*

Kanta hau bi ahapaldikoa da jatorriz CPV-n (CPV, X, 38-843, 982-983 or.), biak doinuaren barruan sartuta gainera. “Gure Ama Birjina” bertso sorta luzeko lehen eta laugarren bertsoak dira. Hemengo hirugarrena eranskin moduan edo jartzen du Azkuek, aurrekoak kantatu zizkion berak, Joan Kruz Iriondok, hori ere kantatu omen ziola eta; baina gai eta neurri ezberdinekoa da. Ignazio Omaetxebarriak zera dio ahapaldi horri buruz: “En X, 38 [Azkueren *Cancionero*-ren erreferentzia] se dan como una estrofa de «Gure Ama Birjiña Arantzazukoari» los versos «Pausu santuak ongi kontatzen» que ni son del mismo metro, ni tratan la misma materia. El P. Lizarralde, al ver unido en Azkue los *Bertso-berris* de 1854 con éstos, los interpreta como pertenecientes a las veladas nocturnas del Santuario donde se leería la *Pasión* de la *Mística Ciudad de Dios*” (OEA, 12. dok.). Hemen ere hirurak batean jaso ditut, hirugarrena jatorri ezberdinekoa den arren.

— 2 —

Testu daktilografiatua (REA/JK, 49. or.)
(ik. EERV, 696. or.)

Lekukoa: Frantziska Larrauri (Arrieta)

GEURE AMA BIRJINA
Arantzazukoari
kanta behar neskio
hainbat bertso berri,
grazia eman balit
hartako neuri,
aditzen emateko
mundu guztiari.

*Erradillatxo nora zaiezu?
Honaxe erdu ta entzuizu:
aita zeurea harotza da ta,
arren egidazu¹²³ mandatu.*

¹²³ Jatorrizkoak ‘agidazu’ dakar.

*Egin daidela ermitatxue
deritxona Arantzazu,
hiru lata ta zazpi tailetxo [sic]
arren nahikoko ei dituz.*¹²⁴

*Amaki [sic] horren semerik asko
han izango ostatuz,
San Franziskoren semerik asko,
baita kaliza goradu.*

Hemengo lehen bertsoa berdin hasten den Plazaolaren sortako aurrena da, baina haren azken puntua falta zaio; beste nonbaitetik datorren bertso neurri ezberdinekoei lotuta dago REA/JK iturrian.

Ez zuten zuzenean koaderno horretan kopiatu; aparteko orrian daktilografiatua zuten, eta koadernoan itsatsi papera. Lekukoaren datu zehatzak daude emanda: “Dña Francisca de Larrauri, natural de Yainko, caserío Beitia, en Arrieta”. Kantaren biltzailearen berririk ez dago, eta doinurik ere ez dakar.

Bi zatiak hain ezberdinak izanik, eta ezagutzen dugun jatorrizko kopian tarte handitxoa dagoelarik bien artean, baliteke jatorriz eta informatzailearen aldetik ere bi kanta gutzitaz ezberdinak izatea. Bien azpian honako oharra dago idatzita: “Asegura Dña. Francisca que esta última estrofa oyó ella a un vendedor de berso berriak en Arrieta, y las ha visto ella misma impresas en papel de berso berriak”... Badirudi lehen “Geure Ama Birjina” bertsoari (eta sortari) buruz ari dela oharra, Antonio Zabalak ohartarazten gaituenez; beronek, ordea, bigarren atala jaso zuen Arantzazuko balada-aldaeratzat, hiru ahapalditan banatuta, eta aurrena eranskin soiltzat hartu zuen.

Igone Etxebarriaren *Arantzazuko baladak edo Kanta zaharrak* (ABK) liburuak, bere aldetik, bi atalak batera eman zituen (67. or.); baina hiru ahapalditan banatuta horrek ere bigarren atala. Testua baladen artean sartzeko arrazoia bigarren atalean aurkitu zuen, berak azaltzen duenez: “Kantu honetan lehenengo txatala bertso ezagun batzuen hasiera da, halakoak Arantzazuko koadernoan bat baino gehiago dago. Gainerako hiru ahapaldiak, ostera, baladen ereduak dira eta horregatik ekarri ditugu sail honetara. Hala ere, berrie-mailearen aldaera errespetatu egin dugu”.¹²⁵

¹²⁴ Jatorrizkoan ‘daituz’ dago idatzita.

¹²⁵ Arantzazu E. F., 2003, 67. or. (20. oharra).

— 3 —

Eskuizkribua, partituran (G2T, 86. or.)

RODRIGO BALTZATEGI
artzaitxo bat zan,
zapatu egun batean
ardi bila juan zan;
haintxen bilatu zuan
Birjina arantzan:
Emakume eder bat
Haurtxoa besoan.

Kanpanila txiki bat
albian bazuan;
inork behartu gabe
soinu jotzen zuan.
Belauniko jarri ta
adoratu zuan,
Arantzazu izena
hartzek para zuan.¹²⁶

Bi bertsoko kanta hau “Gure Ama Birjina” bertso sorta luzeko hirugarren eta laugarren bertsoen sintesi modukoa da, hango hamarreko txikikoak hemen zortziko txikitara ekarrita –hango hirugarren bertsoko hirugarren eta laugarren puntuak janda daude–.

Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumako G2T sortaren azken aldean (85-91 or.) bertako balada-kanten zenbait partituratxo aurki daiteke; horietako laugarrena da hemengo hau. REA/JK koadernoan ere edo beste nonbait aurki daitezke doinu horiek oro har; kopiatze-lana, edota kantutegi bereko bestelakoren bat moldatzekoa besterik ez zuten egin hemen musikariek.

Hemengo kanta hau, ordea, testu eta doinu, ez dut bere horretan beste inon aurkitu Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumako sortetan. Dena

¹²⁶ Ignazio Omaetxebarriak bere erara jaso zituen ahapaldi hauen zatiak “Per te fructum vitae” artikuluan (*Arantzazu*, XXXVII, 1956, 372. zenb., 176 or.); ik. autore beraren *Arantzazu izena* (Oñati: Arantzazu E.F., 2001, 486-490 or.).

dela, honen doinua eta “Arantzazu aldean” kantako bakarlariaren estrofarena berdina da. Bestalde, Azkoitiko Mikaela Artetxeren ahotatik jasotako “Rodrigo Baltzategiko” kantaren lehen bi ahapaldien zuzeneko oihartzuna entzun daiteke hemen (ABK, 70-71 or.; ik. REA/JK, 88. or.).

— 4 —

Arantzazu ald., LXV, 1988, 674. zenb., azala

RODRIGO BALTZATEGI
artzaitxo bat zan;
zapatu egun batean
a/huntzen bila juan zan;
iruditu zitzaion
pertsona ote zan;
apur bat bildurturik
aurreratu ere zan:
hantxen bilatu zuan
Birjina arantzan.

Emakume eder bat,
Haurtxo bat besoan;
kanpanila txiki bat
alboan bazuan,
inork behartu gabe
soinu jotzen zuan:
belauniko jarri ta
adoratzen zuan:
Arantzazu izena
hantxen para zuan.

Arantzazuko Bilduman egon ez dagoen bi bertsoko kanta hau aurrekoaren aldaera besterik ez dela esan daiteke. Hona dakart, *Arantzazu* aldizkariak horrelaxe argitaratu zuelako.

Formaren batzuk gipuzkerara ekartzearekin batera, lerroren batzuk moldatu egin zituen puntuaren neurriari begiratuz, eta esamolderen eta hitzen bat edo beste aldatu ere egin zuen: pixka bana (pixka bat) bildurrez > apur bat

bildurturik, arrimatu > aurreratu. “Gure Ama Birjina Arantzazukoari” bertso sortaren bestelako aldaeratan ez dira ageri editoreak idatzi zituen forma horiek; beste nonbaitetik hartu zituen, dirudienez.

Bestalde, 1864kotzat jo zuen editoreak sorta ezagun hori, 1854 idatzi beharrean –linotipistaren okerra agian–.

— 5 —

Antonio Zabala, *Euskal Erromantzeak. Romancero Vasco* (EERV),

Oiartzun: Sendoa argitaldaria, 1998, 698. or.

Lekukoa: Soraluzeko ezezaguna

Biltzailea: “Kardaberaztarrak” (Aitzol artxiboa)

RODRIGO DERITXONA
pastoretxu bat zan,
zapatu egun baten
ahuntzetan juan zan,
hantxe topatu eben
Birjina arantzan:

—*Aita zeuria harotza da ta,
mandatu egin iozu,
egin deidala ermitatxu bat
deritxona Arantzazu,
zazpi teila ta hiru latatxu
urrian nahiku izango ditu,
San Frantziskoren seme on askok
han izango dabe ostatu.
Nere Ama Birjina
Arantzazukoa,
zein izango ete da
neure komentua?*

Antonio Zabalak honetaran dio kanta hau aurkeztean: “Irakurlea oartuko zanez, erromantze zaarren eta bertso paperen puskak alkarri erantsita daude aldaera ontan”. Halaxe da: “Gure Ama Birjina Arantzazukoari” bertso sorta

ospetsuko 3. bertsoaren sintesia daukagu aurrenik; ondoren hainbat aldaeratan ageri zaigun Andre Mariaren irudiaren aurkikuntzaren baladaren zatiak daude bilduta; azkenik Errodilek buruturiko santutegiaren erreketaren baladaren elementuak daude erantsita azken lau lerroetan.

Igone Etxebarriak ez zuen kanta hau bere ABK liburuan jaso.

— 6 —

Eskuizkribua, partitura ta guzti (REA/JK, 68. or.)

NERE AMA BIRJINA
Arantzakoari
parau behar dizkiat
zenbat bertso berri.

NEURET AMA BIRJINA
Arantzazukoari
para bihar nezkio
zeinbat bertso berri.

Bertso beraren bi aldaerok REA/JK-ko orrialde berean daude bata bestearen ondoren, biak doinu bana eta guzti. Bestelako iturritan ez ditut aurkitu.

Nahiz eta lehen pertsona singularrean egon aditza, zalantzarik gabe Plazaolaren “Gure Ama Birjina / Arantzazukoari, / para bear nizkake / zenbait bertso berri” hasten den bertso sorta ezagunaren oihartzuna dugu entzuten. Horren lehen bertsoaren aldaeratzat jo daitekeela dirudi: lehen bi puntuak.

Uste izatekoa da bertso bakoitzean errepikatu egiten zuela kantariak doinu laburra, zortziko txikia osatzeko. Izan ere, bi doinuen artean beste partitura bat kopiatu zuen –ustez, Salbatore Mitxelenak–, hitzik gabe eta honako oharrekin: “Aurreko doñuaren ‘variante’ a osorik, Azpilleta Goiko ta Beko bi amonei jaso” –Arantzazu auzoko baserria da Azpilleta–. Sarrerako bertsoaren ondoren agian beste guztiak etorriko ziren, baina sorta osoa ez dut inon aurkitu aldaera horietan.

Arantzazuko Bildumako kantetan badira beste hiru “Neure (nere) Ama Birjina (e)” hasten direnak, Rodilek eragindako erreketaren baladaren aldaerak.

Bertso labur hauek ez Igone Etxebarriak (ABK) eta ez Antonio Zabalak (EERV) zituzten jaso, seguruenik balada edo erromantzeak ez direlako, Telleriartekoaren bertso sorta ezagunaren hasiera baino.

Handwritten musical score on aged paper. The top section features a melody in G major (one sharp) and 3/4 time. The lyrics are: "Ku-ret Ama Bir-ji-na A-rantzazukoari So-ra-biar-ner-Kio re-in-bat ber-so be-ri." Below the first line, there is a note: "Aurreko baimen 'variante' a musik, azpitela biko ta heko hi aumai jaso." The second section is marked "XXV" and "Tranquilo Dolece". The lyrics are: "Se-re Ama Bir-ji-na A-rantzakoa-ri Pa-rau be-ri dir-Ki-at ren-bat ber-so be-ri." There are some handwritten notes at the bottom right of the second section: "A-rantzazukoari" and "2m bait koto le ki".

— 7 —

Eskuizkribua (REA/JK, 73. or.)

SUAK INDARRA
 iduki arren,
 birtutearen
 indarra beti
 erredoble.
 Ez zitzaion mudatu
 kolorerik ere.

Bertso bakar hau horrelaxe dago bakarti Arantzazuko bildumako REA/JK koadernoan. Telleriarteko bertsolariaren “Gure Ama Birjina” bertso sortako 14. bertsoaren moldaketa da; honetara da hango bertso osoa, liburu honetan bertan, dagokion lekuan ikus daitekeenez:

*Eliza ta komentua
biak ziran erre,
kulparik ez zuala
bi alditan ere;
suak indarra asko
edukita ere,
birtuteak indarra
beti erredoble;
ez zitzaion mudatu
kolorerik ere.*

Hemengo lehen bi puntuak falta dira, beraz, gure bertso moztuan; badirudi buruz eta urruneko oroitzapenetik transkribatu zuela norbaitek: abestu gabe, jakina, jatorrizko hamarreko txikiaren neurriak guztiz aldrebestuta baitaude. Bestalde, “Gure Ama Birjina” hasten den, baina Telleriartekoaren bertsoekin zerikusirik ez duen beste hiru bertsoeko sortaren alboan dago eskuz idatzita REA/JK-n, eranskin moduan edo.

Ignazio Omaetxebarriak REA/JK-ko testuen bere OSJ-1 kopia daktilografiatuan, azkenean (50. or.) erantsi zuen bertso moztua, honako ohar eta guzti: “No sé ni de dónde viene ni adónde va”. Osatzen saiatu ere egin zen. Geroago konturatu zen Plazaolaren sortaren 14. bertsoaren oihartzuna zela.

B) BESTE BI BERTSO SORTEN PUSKAK

Arantzazuko Bildumakoak dira ondorengo beste bi bertso sortatxo hauek ere; batak nahiz besteak Arantzazuko historiaren apurrak kontatzen dizkigute.

— 1 —

Eskuizkribua (REA/JK, 73. or.)

- 1 GURE AMA BIRJINA
arantzan zaudena,
zerori bilatzea¹²⁷
hobe det aurrena,
grazi bat behar eta
nator zuregana,
ondo esplikatzeke
hor gertatu zana.
- 2 Mila lareun hirurogeita bi,
urte hortan egin zan
Ama hor ikusi,
Rodrigo Baltzategik
horrek *lehendabizi*,
geroztikan ez dira, bada,
hor milagro¹²⁸ gutxi... (?).
- 3 *Lehen* ermita zan ta
orain komentua,
San Frantziskoren semeak
dute hango kontua,
Aita Epelde daukate
buru eskogitua.

¹²⁷ Jatorrizko eskuizkribuan 'billatzera' dago idatzita.

¹²⁸ Eskuizkribuan 'milargo' dago idatzita. Galdera-zeinua jarorritzkoarena da.

Kanta hau ez da inola ere Plazaolaren bertso sortaren aldaera ez puska, berdin hasten bada ere. Han ez bezala, Andre Mariari zuzenduriko otoitz modukoa da lehen bertsoa; bigarren bertsoak Andre Mariaren irudia aurkitu zuteneko urtea ematen du –ez ordutik honako tarte–, oker bada ere; hirugarren bertsoak, agian geroago erantsiak, 1881-1882 urteen ondoren jartzen gaitu, inguru hartan hasi baitzen A. Epelde, 1878tik Arantzazuko nagusia, komentu berria eraikitzen. Kondairaren hasiera –irudiaren aurkikuntza– eta amaiera –komentu berriaren eraikuntza– bertso banatan kantatuz laburbiltzen du nolabait Arantzazuren historia osoa.

— 2 —

Eskuizkribua (OEA, 16. dok.)

- 1 ARTZAI RODRIGO BALTZATEGI,
“Antxo Txapel” deitzen dana,
Aloña mendi tontor aldera
zan goiz-goiztikan juana.
- 2 Han bat-batian, agertzen zaio
arantza zorrotz gainean
zeruetako Ama Birjina,
Jesus duela besuan.
- 3 Errodrigotxo laister juan zan
bai Oñatiko kalera,
hango kristau ta sazerdotiai
zer zan kontu ematera.
- 4 Txoragarritzko berri gozoa
bihotz-pozkidagarria,
laisterka nator kontatutzero,
aitu bertatik egia.

Ignazio Omaetxebarriaren OEA sortan dago kanta hau, eskuz kopiatuta. Ez dakar inongo iturririk; besterik ezean, badirudi Omaetxebarria bera eman behar dugula horren biltzailatzat. A.M.-ren irudiarem aurkikuntzako kondaira bakarrik ematen digute bertso hauek. REA/JK koadernoan bada honen beste

aldaera bat Oñatiko Kaietanarengandik jasotakoa eta “Txoragarrizko berri gozoa” hasten dena (3 ahapaldi).

Bata zein bestea Buenabentura Zapirain eta Toribio Alzagaren “Txanton Piperrri” operako kantetako bat da funtsean, dirudenez herritarrek solte kantatzen zutena.¹²⁹ Omaetxebarriak jasotako aldaera honek laugarren lekuan ipini zuen operakoaren lehen bertsoa, eta horko hirugarrena abestu zuen lehen lekuan. Hirugarren ahapaldia, berriz, ez da ageri operako jatorrizkoan, eta operako bigarrena ez dago Omaetxebarriaren aldaeran. Hona hemen operako kantako lau ahapaldiak (ik. ADK liburu sail honetako VI. liburukian, 87. or.):

- 1 TXORAGARRIZKO BERRI GOZOA
bihotz-pozkidagarria,
lasterka nator kontatutzero,
aitu bezate egia.
- 2 – Ez degu ezer jakin beharrik,
– Horren berri ona al da?
– Hoberik ezin izan liteke.
– Orduan kontatu, bada.
- 3 Baltzategiko Rodrigo artzaia,
Antxo Txapel deitzen dana;
Aloña mendi tontor-tontorran
zan goiz-goizetikan juana.
- 4 Han bat-batian agertu zaio
arantza zorrotz gainian,
zeruetako Ama Birjina,
Jesus dabela besoan.

¹²⁹ Buenaventura Zapirain, *Chanton Piperrri*. Opera Vascongada en 3 actos (Letra de Toribio Alzaga), Leipzig: Imprenta de Breitkopf & Härtel (3. ekitaldia, 5. eszena, 144. or.).